

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Sociální práce a násilí na ženách

6

2016

ročník 16

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Libor Musil, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Brian Littlechild, University of Hertfordshire, United Kingdom

Eva Mydlíkova, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Balogova Beata, University of Presov, Slovakia

Erath Peter, Catholic University of Eichstätt, Germany

Ewijk Hans Van, University for Humanistic Studies, Nederland

Gojova Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczynska Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Jovelin Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Kallay Andrej, Trnava University in Trnava, Slovakia

Keller Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Klusacek Jan, Evangelical Theological Seminary College, Czech Republic

Kristan Alois, Jabok College, Czech Republic

Matulayova Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Mills Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Metteri Anna, University of Tampere, Finland

Novosad Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Puhl Ria, Catholic University of Applied Sciences KFH NRW, Cologne, Germany

Rusnakova Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Schavel Milan, Trnava University in Trnava, Slovakia

Sykorova Dana, Palacky Univerzity Olomouc, Czech Republic

Balaz Roman, Masaryk University, Czech Republic

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 31. prosince 2016 / This issue was published on 31st December 2016

Editor čísla / Issue Editor:

Tatiana Matulayova, Palacky University, Czech Republic

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619

a Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Daniel Topinka: Postoje veřejnosti k domácímu násilí. Jaké inspirace přináší pro sociální práci?	7
Barbora Holubová, Mária Ďurčíková: Národná linka pre ženy zažívajúce násilie na Slovensku – analýza dát a prínosu po roku fungovania ...	24
Alena Pařízková, Jiří Frýbert: Násilí v procesech marginalizace žen v oblasti poskytování placených sexuálních služeb	45
Ivan Rác, Andrej Máteľ, Michal Kozubík: Násilie páchané na rómskych ženách v partnerských vzťahoch	62
Milada Lázníčková, Veronika Plachá: Zkušenosti žen, které prožily domácí násilí, se zaměřením na vnímání pomoci od pomáhajících profesí	78
Karel Řezáč: Dopady diskurzů sociální práce na doprovázející organizace péstounské péče	86
František Znebežánek: Operacionalizace v kvantitativním sociálněvědním výzkumu	97
Soňa Vávrová, Šárka Doříčáková: Pseudosociální služby pro seniory v České republice: Výpomoc, nebo byznys?	109

Recenze

Martina Vojtíšková (ed.) a kol.: Mlčení bolí	126
Petra Hokr Miholová, Jitka Ondrušková, David Dohnal: Ekonomické dopady domácího násilí v oblasti zdraví	129

Online prakticko-publicistická část časopisu	131
--	-----

Naše poslání a cíle	133
---------------------------	-----

Zaměření příštího čísla	134
-------------------------------	-----

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Papers

Daniel Topinka: Public Attitudes to Domestic Violence. What Inspiration It Means for Social Work?	7
Barbora Holubova, Maria Durcikova: National Hotline for Women Survivors of Violence in Slovakia – the Analysis of Data and of the Asset after One Year Operation	24
Alena Parizkova, Jiri Frybert: Violence in the Process of Marginalization of Women in the Provision of Paid Sexual Services	45
Ivan Rac, Andrej Matel, Michal Kozubik: Intimate Partnership Violence against Roma Women	62
Milada Laznickova, Veronika Placha: Women's Experiences of Domestic Violence, Focusing on the Perception of Help from the Helping professions	78
Karel Rezac: The Impacts of Social Work Discourse on the Accompanying Organizations of Foster Care	86
Frantisek Znebejanek: Operationalisation in Quantitative Research in Social Sciences	97
Sona Vavrova, Sarka Dorickova: The Pseudo-Social Services for Seniors in the Czech Republic: Help or Business?	109

Book Reviews

Book Reviews	126
--------------------	-----

Online Practical-Journalistic Part of the Journal	131
---	-----

Our Mission	133
-------------------	-----

Next Issue Focus	134
------------------------	-----

Editorial

Násilie páchané na ženách je globálny sociálny problém. Jeho spoločenská závažnosť je rozdielne vnímaná v jednotlivých štátoch sveta v závislosti na kultúrnych, ekonomických a politických podmienkach. Odlišnosti sú zreteľné aj v oblasti prevencie a pomoci. Európsky rok boja proti násiliu páchaného na ženách (2016) mal apelovať na jednotlivé členské štáty Európskej únie, aby zintenzívnili úsilie v oblasti hľadania účinnejších opatrení. Táto skutočnosť bola aj podnetom pre voľbu tematického čísla časopisu práve v danom roku. Zámerom bolo zistiť aktuálny stav participácie sociálnej práce na riešení tohto závažného sociálneho problému.

Skutočnosť, že je téma skutočne pre výskumníkov aktuálna, potvrdzuje neobyčajne vysoký záujem o publikovanie akademických statí. Napokon sa síce do predkladaného čísla dostalo len päť tematických statí, ale niektoré ďalšie ešte môžu byť publikované po dopracovaní. Zaradené akademické state ako celok upozorňujú na zásadné otázky, ktoré sú výskumníkmi a praktikmi reflektované. Patrí k nim otázka postojov verejnosti, vybrané formy intervencie a otázka pomoci vybraným marginalizovaným skupinám žien. Z hľadiska výskumu sa potvrdzuje, že sú realizované kvalitatívne štúdie, ktoré prinášajú lepšie porozumenie tomu, čo funguje, rovnako ako prežívaniu a názorom klientiek. Súčasne state prinášajú ďalšie inšpirácie pre výskumy i konkrétne odporúčania pre aplikačnú prax.

Úvodná stať Daniela Topinku *Postoje verejnosti k domácnému násiliu. Jaké inspirace přinášá pro sociální práci?* upozorňuje na zmeny v postojoch verejnosti k domácnému násiliu a potrebu aktualizácie intervencií sociálnej práce. Autor vychádza z tézy, že verejná mienka do značnej miery legitimizuje pôsobenie sociálnej práce a je aj súčasne limitom pomoci. Informovanosť o probléme domáceho násillia sa zlepšila. Výrazne viac ľudí si myslí, že ide o naliehavý problém, ktorý je potrebné v spoločnosti riešiť.

Výsledky v stati predkladaných výskumov ukazujú, že domáce násilie nemá v spoločnosti legitimitu. Kladne sú hodnotené nové zákonné opatrenia prijaté na ochranu proti domácnému násiliu. Pretrvávajú ale niektoré mýty, ktoré boli výskumne identifikované už v roku 2001. Zároveň autor konštatuje, že verejnosť nedokáže rozpoznať domáce násilie v konkrétnych situáciách, čo má účinok na ich konanie. Výsledkom je, že konkrétne riešenie ľudia hľadajú v neformálnych sieťach a že stále ešte existuje množstvo skrytých prípadov. Stať má potenciál príspevku do odbornej diskusie sociálnych pracovníkov v praxi napríklad o potrebnosti redizajnu intervencií sociálnej práce, flexibility, multidisciplinárneho prístupu a etických dilemách, či kompetenciách sociálnych pracovníkov. Súčasne vyzýva k realizácii ďalších výskumov v sociálnej práci (napríklad na témy – stratégie ohrozených osôb, porozumenie prekážkam v ukončení domáceho násillia...) a pre sociálnu prácu (rozsah a dimenzie domáceho násillia v spoločnosti, postoje verejnosti, osobitne stereotypy a mýty spojené s intervenciami zo strany štátu a spoločnosti či identifikáciou domáceho násillia v blízkom okolí).

Krízová telefonická intervencia je považovaná za jednu zo základných foriem podpory ženám, ktoré zažívajú násilie. Barbora Holubová a Mária Ďurčíková referujú o činnosti *Národnej linky pre ženy zažívajúce násilie na Slovensku*. Na pozadí údajov o využiteľnosti linky vyvodzujú nedostatky v dostupnosti niektorých nadväzujúcich služieb. V niektorých regiónoch Slovenska chýbajú vhodné zariadenia. Celkovo je nedostatok bezpečných ženských domov pre ženy so skúsenosťou s násilím a súčasne s drogovou závislosťou, či bezplatnej právnej pomoci a špecializovaného poradenstva. Autorky súčasne vyzývajú k využívaniu participatívnych techník v evaluačnom výskume.

Nasledujúce dve state sa zameriavajú na násilie páchané na ženách v kontexte marginalizácie. Akademická stať *Násilí v procesoch marginalizácie žien v oblasti poskytovaní placených sexuálnych služieb* autorov Aleny Pořízkovej a Jiřího Frýberta upozorňuje na stigmatizáciu týchto žien. Jej výsledkom je fakt, že ide o „neviditeľnú“ cieľovú

skupinu z hľadiska politiky sociálnych služieb. Obdobne problematika regulácie prostitúcie či všeobecne predaja sexuálnych služieb nie je v agende vládnych politických strán. V oboch krajinách absentuje aj výskum zákazníkov a aj partnerov žien predávajúcich sexuálne služby.

Otázkou existencie prípadných špecifík priebehu a dopadu násilia páchaného na ženách z rómskeho etnika sa zaoberajú Ivan Rác, Andrej Máteľ a Michal Kozubík v stati *Násilie páchané na rómskych ženách v partnerských vzťahoch*. Autori referujú o výsledkoch kvalitatívneho výskumu. Aj keď konštatujú podobnosť faktorov, priebehu a dopadov násilia páchaného na ženách bez ohľadu na ich sociodemografické charakteristiky, predsa len pripúšťajú určitú rozdielnosť z hľadiska foriem násilia a najmä stigmatizácie a marginalizácie rómskych žien pracovníkmi v systéme pomoci. Upozorňujú na bagatelizáciu či nedostatok poznatkov a kultúrnej senzitivity na strane pracovníkov. Na strane rómskych žien konštatujú nedostatčnú informovanosť o právach a možnostiach pomoci. Navrhujú aj konkrétne zmeny v nastavení systému sociálnych služieb. Časť odporúčaní sa týka aj vzdelávania budúcich sociálnych pracovníčok a pracovníkov.

Posledná akademická stať, ktorá tematicky korešponduje so zameraním predkladaného čísla časopisu, je stať autoriek Milady Láznickovej a Veroniky Plachej *Zkušenosti žen, které prožily domácí násilí, se zaměřením na vnímání pomoci od pomáhajících profesí*. Text je venovaný skúsenostiam troch klientiek intervenčného centra pre osoby ohrozené domácim násilím.

Do tohto čísla sme zaradili ešte ďalšie tri akademické state, ktoré priamo nesúvisia s témou čísla. Karel Řezáč vo svojej stati *Dopady diskurzů sociální práce na doprovázející organizace péstounské péče* ponúka pohľad na vplyv diskurzov sociálnej práce na súčasnú prax pestúnskych rodín. Sústreďuje sa na hľadanie súvislostí medzi konštruovaním potrieb klienta a rolou sociálneho pracovníka v oblasti náhradnej rodinnej starostlivosti.

Najmä pre študentov a mladých výskumníkov môže byť užitečný text Františka Znebejánka *Operacionalizace v kvantitativním sociálněvědním výzkumu*, ktorý zachytáva najdôležitejšie procesy operacionalizácie v kvantitatívnom

Inzerce

REMEDIUM
PRAHA

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

ZÁKLADY PRÁCE SE ZADLUŽENÝM KLIEMTEM

v rozsahu 16 hodin

Kurz je vhodný pro pracovníky pomáhajících profesí, kteří se při své práci setkávají se zadlužeností svých klientů a potřebují se s tématem seznámit od základů.

Kurz se koná 30. – 31. ledna 2017.

DLUHOVÉ PORADENSTVÍ V SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH

v rozsahu 24 hodin

Kurz je vhodný pro zkušenější pracovníky v oblasti práce se zadluženým klientem, kteří v rámci své práce již poskytují nebo budou poskytovat dluhové poradenství.

Kurz se koná 27. – 29. března 2017.

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

sociálno-vednom výskume. Inšpirujúci môže byť aj príklad z oblasti sociálnej práce.

Soňa Vávrová a Šárka Doričáková upozorňujú v stati *Pseudosociální služby pro seniory v České republice: Výpomoc, nebo byznys?* na tento fenomén v kontexte nedostatočnej ponuky a vysokého dopytu v segmente služieb pre seniorov. Výsledkami vlastného prieskumu ilustrujú problematiku dôvodov využívania služieb, ktoré nie sú registrované, zo strany rodinných príslušníkov. V kontexte presadzovania sa manažérizmu v sociálnych službách ide o výskumne nedostatočne zmapovaný fenomén, ktorý je ale v každodennej praxi politiky sociálnych služieb (ne)riešený na regionálnej a miestnej úrovni.

V súčasnosti sa na území oboch republík zaoberajú problematikou domáceho násilia, osobitne násilia páchaného na ženách, viaceré neziskové organizácie. Ponúkame profil dvoch neziskových organizácií pôsobiach v SR. *Občianske združenie Žena v tiesni* už 11 rokov poskytuje poradenstvo a niektoré ďalšie služby pre ženy zažívajúcej násilie v párových vzťahoch. Naopak relatívne novým občianskym združením angažujúcim sa v tejto problematike je *HANA, o. z.* Spoločným menovateľom oboch organizácií je napríklad aj to, že poukazujú na potrebu celostného prístupu, význam prevencie a práce s verejnosťou v malých mestách. Z množstva organizácií v Českej republike bola vybraná organizácia *Jako doma*, ktorá vznikla v roku 2012 a zameriava sa na problematiku bezdomovectva žien. Všetky tri organizácie reagujú svojimi službami na aktuálnu situáciu v systéme pomoci a vo verejnom vnímaní. Pri napĺňaní svojho poslania uplatňujú špecificky zameraný prístup, sústreďujú sa na zmocňovanie a posilňovanie žien. Sú príkladom praxe kritickej sociálnej práce.

K stálym výzvam pre sociálnu prácu patrí uplatňovanie multidisciplinárneho prístupu. Zisťovali sme, ako sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci spolupracujú s políciou a súdmi. Oblasť sociálnej práce s obeťami trestných činov je ešte stále nedostatočne výskumne reflektovaná. Podarilo sa ale aspoň naznačiť aktuálne možnosti sociálnej práce s touto skupinou, zhodnotiť legislatívny rámec systému pomoci a poukázať na príklady dobrej praxe, a to prostredníctvom eseje Daniely Květenskej *Co potřebují oběti*

trestných činů?, expertízy Marcely Tomašákové *Oznamovací povinnost vyplývající z trestného zákoníku a poskytování sociálních služeb*, reflexie Marianny Kováčovej *Máme, alebo nemáme na Slovensku funkčný systém ochrany obetí domáceho násilia?* a rozhovoru s Lenkou Hodkovou a Martinem Machem s posolstvom *Spolupráce intervenčního centra a Policie České republiky je pro řešení případů domácího násilí naprosto klíčová*, ktorý zrealizovala Daniela Květenská.

Významnou otázkou je ekonomická dimenzia násilia páchaného na ženách. V tomto kontexte je užitočná esej Lukáša Slavíka a Barbary Do-bešovej *Nerovné odměňování v kontextu České republiky a Norska*. K téme sa potom priamo vztahuje esej Radky Janebovej: *Omyl tety Kateřiny: V případech ekonomického násilí mezi partnery může být kabát bližší než košile*.

Vzhľadom na poslanie časopisu je dôležité prinášať informácie o aktuálnych výskumoch súvisiacich s vybranými témami. V tomto čísle je to správa z výskumu spracovaná Janou Barvíkovou a Janou Paloncycovou *Děti, rodina a domácí násilí: výzkum klientely Acorusu*, z. ú. V súvislosti s dopadmi domáceho násilia, osobitne násilia páchaného na ženách je problematika posúdenia jeho vplyvu na psychosociálny vývoj detí významnou témou. Správa z výskumu poskytuje aj informácie o potrebách detí a požiadavkách na adekvátnu a kvalitnú pomoc zo strany pomáhajúcich profesionálov.

Súčasťou nastavenia kvalitného systému pomoci je aj práca s agresormi. Predpokladom je dostatočná výskumná evidencia vzťahujúca sa k charakteristike páchatelov. Eva Hurýchová ponúka do diskusie vlastný výskum o ďalších príčinách domáceho násilia – poruche opozičného vzdoru a vzťahu k syndrómu ADHD.

Prevencia a riešenie násilia páchaného na ženách je závažná téma. Napriek tomu je často tabuizovaná a bagatelizovaná. Pretrvávajú rôzne mýty, a to nielen vo verejnej mienke, ale aj medzi profesionálmi v polícii, súdnictve či medzi sociálnymi pracovníkmi. Práca s verejnosťou, participácia sociálnych pracovníkov pri tvorbe verejných politík vrátane politiky sociálnych služieb a advokácia patria k stálym úlohám sociálnej práce. Je pozitívne, že sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci v oboch

republikách intervenujú v rôznych dimenziách (ľudskoprávnej, psychologickej, sociálno-ekonomickej) násilia páchaného na ženách. Postupne sa tak presadzujú aj v rezortoch, kde nepatria k tzv. vedúcim profesiám. Zasadujú sa tak o napĺňanie ľudských práv žien. Prispievajú k sociálnej spravodlivosti a zmiernovaniu sociálnych nerovností. Pozitívom je rozvíjajúci sa výskum v sociálnej práci k tejto téme. V neposlednom rade aj skutočnosť, že organizácie občianskej spoločnosti, v ktorých sú aktívni sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky, kriticky reflektujú etiológiu vzniku, priebeh a dopady násilia páchaného na ženách.

Celé číslo časopisu prináša množstvo informácií, poznatkov a podnetov pre všetkých tých, ktorí sa angažujú alebo chcú angažovať napríklad v oblasti sociálnej práce s obeťami násilia. Súčasne ale verím, že prispejú k lepšej informovanosti v komunite sociálnych pracovníkov o súčasnom stave tohto druhu sociálnej práce. V ideálnom prípade podnietia realizáciu ďalších výskumov a celkovo rozvoj teórie a praxe sociálnej práce.

Tatiana Matulayová,
editorka čísla

Ediční plán na rok 2017

1/2017: ERIS Journal – Winter 2017

Editorem čísla je *Malcolm Payne*.
Vychází v únoru 2017.

2/2017: Uprchlíci a sociální práce

Editorkou čísla je *Markéta Rusnáková*.
Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 8. února 2017.
Vychází v březnu 2017.

3/2017: Sociální práce, zdraví a životní styl

Editorem čísla je *Libor Novosád*.
Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 11. května 2017.
Vychází v červnu 2017.

4/2017: ERIS Journal – Summer 2017

Editorkou čísla je *Anita Gulczynska*.
Akademické texty můžete posílat do 10. března 2017.
Vychází v srpnu 2017.

5/2017: Terapie v sociální práci?

Editorkou čísla je *Beáta Balogová*.
Akademické texty můžete posílat do 4. března 2017.
Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 7. srpna 2017.
Vychází v září 2017.

6/2017: Sociální práce a neformální péče

Editorem čísla je *Libor Musil*.
Akademické texty můžete posílat do 5. června 2017.
Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 9. listopadu 2017.
Vychází v prosinci 2017.

Do publikačního řízení, sestávajícího z a) posouzení oborové přiměřenosti článku a b) dvojího anonymního recenzního řízení, průběžně přijímáme akademické články i MIMO výše uvedená témata. Anglická vydání nejsou tematická.

Postoje veřejnosti k domácímu násilí. Jaké inspirace přináší pro sociální práci?

Public Attitudes to Domestic Violence.

What Inspiration It Means for Social Work?

Daniel Topinka

PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.,¹ působí jako odborný asistent na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a ve výzkumné organizaci SocioFactor. Vystudoval sociologii a religionistiku, zabývá se problematikou sociální inkluze, marginalizovaných skupin a antropologií a sociologií migrace.

Abstrakt

Pro sociální práci je důležité, aby dokázala jako instituce nalézat způsoby řešení sociálních problémů. K tomu potřebuje disponovat adekvátním souborem aktuálního vědění o tom, jak sociální problémy vznikají, projevují se nebo vyvíjí v čase. To se týká i domácího násilí. Pro institucionalizaci sociální práce je potřeba znát rámec veřejného mínění, v němž je poskytována a utváří se sociální práce s ohroženými osobami. Sociální práce musí reflektovat postoje a názory veřejnosti k domácímu násilí a jeho proměny v čase. Provedený výzkum a porovnání s dřívějšími zjištěními poukazuje na to, že domácí násilí ztrácí ve společnosti legitimitu. Lidé jsou přesvědčeni, že domácí násilí není pouze vnitřní záležitostí rodiny, ale pomoc ohroženým osobám by měla být koncipována v širším rámci. Přesto platí, že je pro veřejnost obtížné rozpoznat domácí násilí. Pojetí domácího násilí se v čase mění, ustupuje fyzické násilí a nastupují jiné formy, proměnou prochází i sociální mýty, které slábnou. To je příležitost k aktualizaci forem pomoci v praxi.

Klíčová slova

domácí násilí, veřejné mínění, sociální mýtus, gender, fyzické násilí, psychické násilí

Abstract

It is important for social work as an institution to seek the ways of solving social problems. It is vital to have at our disposal an adequate set of current knowledge about the origin of social problems, of their origins and development. Of course, it bears also on the topic of domestic violence. As far as the social work with vulnerable persons is concerned, it is necessary to know the scope of public opinion on the topic. The social work must reflect the views and opinions of the public on domestic violence and their changes in time. As the research and its comparison with earlier findings reveal, domestic violence is losing its social legitimacy. In general, the people are convinced that domestic violence is not only the private affair of the family, but they want to conceive the help to vulnerable persons in a broader context. Still, it is difficult for the public to recognize the domestic violence. The concept of domestic violence have changed over time, the role attributed to physical violence weakens and the understanding of the concept include other

¹ Kontakt: PhDr. Daniel Topinka, Ph.D. SocioFactor, s. r. o. Daliborova 631/22, 709 00 Ostrava-Mariánské Hory; topinka@sociofactor.eu

forms of violence, some social myths are fading away. These findings represent the opportunity to bring the practical forms of help up to date.

Keywords

domestic violence, public opinion, social myth, gender, physical violence, mental violence

Úvod

Pro sociální práci je důležité, aby dokázala jako instituce nalézat standardní a legitimní způsoby řešení sociálních problémů (Musil, 2013a:11–15). Na jedné straně to znamená nutnost otevřenosti a naslouchání interakcím mezi sociálními pracovníky a těmi, vůči nimž směřují různé formy pomoci, na straně druhé to rovněž vyžaduje mít k dispozici adekvátní soubor aktuálního vědění o tom, jak sociální problémy vznikají, projevují se nebo i vyvíjí v čase. Specializovaná pomoc ve smyslu užívání standardní odborné pomoci, jak o ní píše například Musil (2013a, 2013b), vyžaduje určité vzory, umožňující rutinní užívání nástrojů a forem odborné pomoci. V tomto ohledu v oblasti sociální práce poskytované osobám ohroženým domácím násilím nalézáme řadu rezerv. Pramení z toho, že se s obtížemi utváří celkový institucionální rámec, který by úspěšně propojil probíhající dílčí procesy se soubory vědění o tomto jevu, případně vytvořil prostor pro potřebnou specializaci (Topinka, Vedra, 2016:215–221). V tomto textu se ale neobracíme směrem k institucionalizaci sociální práce v oblasti řešení domácího násilí, ale zaměřujeme se mnohem úžeji. Naším cílem je představit aktuální rámec toho, jak je domácí násilí pojímáno veřejností, neboť jak se ukazuje v praxi, jedním ze stále významných determinantů pomoci je postoj veřejnosti jako takové (Mullender, 2002:259–266; Herman, 2015; Miller, 2005). Současně by bylo mylné z tohoto rámce veřejného mínění vyjímát osoby ohrožené domácím násilím, případně i osoby páchající násilí, protože tento veřejný rámec je arénou, ve které se odehrává jednání všech zúčastněných aktérů, k nimž koneckonců patří i sociální pracovníci.

Veřejné mínění je významné a je potřeba ho pro institucionalizaci sociální práce znát, protože na jedné straně tvoří bariéry pro hledání řešení a spolupráci sociálních pracovníků s ohroženými osobami, rovněž po svém definuje domácí násilí a utváří rozumění tomuto jevu. Na druhé straně, což je pro formování odborné pomoci také podstatné, veřejné mínění nepředstavuje nějaký strnulý a neměnný obraz v čase, ale naopak, je potřeba reflektovat skutečnost, že se postoje a názory vůči domácímu násilí v čase mění, čím se současně proměňuje i kontext, v němž je poskytována pomoc. Jinými slovy řečeno – institucionalizace sociální práce musí brát v úvahu proměnlivost toho, jak je jev nahlížen jeho aktéry a s jakými stereotypy na veřejnosti se sociální práce potýká. Právě proto se v textu věnujeme nejen tomu, jak bylo domácí násilí vnímáno v roce 2015, ale rovněž tomu, jak se změnilo postoje či názory veřejnosti v průběhu času. Veřejné mínění do značné míry poukazuje na skutečnost, jakým stereotypům jsou vystaveny ohrožené osoby, do jaké míry je obtížné připustit, že se jedinec stal „obětí“ násilného jednání, případně i to, kde jsou veřejností kladeny hranice mezi násilným a nenásilným jednáním, jak je násilné jednání tolerováno v rámci domácností, příbuzenských či sousedských vztahů apod. Je důležité si uvědomit, že fenomén domácího násilí byl dlouhodobě tabuizován, před rokem 1989 nebylo násilí mezi partnery nijak veřejně diskutováno (Čírtková, 2008; Buriánková, Pikálková, Podaná, 2014), což se postupně začalo měnit. Přitom se jedná o opakované a dlouhodobé násilné jednání, které může blízké okolí detekovat a intervenovat na základě rozpoznání souborů základních znaků.²

Text je rozdělen do dvou hlavních částí. První se zaměřuje na vybrané výsledky průzkumu veřejného mínění a druhá sleduje, do jaké míry se veřejné mínění proměnilo v čase. Právě tyto proměny mohou poukázat na to, jaká je potřeba aktualizace forem pomoci v praxi. Rozvoj institucionalizace sociální práce vyžaduje nejen akceptaci problému, ale i patřičné vědění o tom, za jakých okolností a v jakém rámci se interakce mezi aktéry domácího násilí odehrávají.

² Nepanuje však shoda v tom, zdali musí být přítomné všechny tyto znaky, nebo jen některé z nich, ale jejich okruh je obvykle vymezen podobně a srozumitelně (viz Ševčík, Špatenkova a kol., 2011).

Metodologie výzkumu

Výzkum *Zlepšení praxe při prevenci, identifikaci a eliminaci domácího násilí prostřednictvím specializace (Kvantitativní část)*³ navázal některými svými částmi na předchozí výzkumy realizované společností STEM v roce 2001 a 2006. Jeho cílem bylo poskytnout přehled o postojích a názorech veřejnosti na domácí násilí a současně nalézt styčné body napříč výzkumy, které by zachytily posuny veřejného mínění v čase. Kvantitativní výzkum jsme odvinuli od řady teoretických východisek formulovaných i v české odborné literatuře (Buriánek, Kovařík, Zimmerlová, 2006; Ševčík, Špatenková, 2011; Buriánek, Pikálková, Podaná, 2014). Výzkumné otázky se zaměřily na identifikaci postojů respondentů k domácímu násilí a jejich ochoty zasáhnout proti němu, zjištění stanovisek k násilí obecně a k postavení mužů a žen, zaznamenání zkušeností respondentů s projevy domácího násilí, prozkoumání postojů a názorů k opatřením soustřeďujícím se na problematiku domácího násilí, zjištění informovanosti respondentů o tématu domácího násilí a zachycení vývoje některých postojů v čase s přihlédnutím k výzkumům z let 2001 a 2006. Byly koncipovány tak, aby reflektovaly širší rámec jevu domácího násilí. Hypotézy byly odvozeny z teoretického rámce (zejména představy o faktorech působících na vznik a rozvoj domácího násilí) a zohledňovaly teoretické aspekty ekologické perspektivy, feministické teorie a teorie kulturních norem. Současně zohledňovaly výsledky předchozích zmíněných výzkumů.

V sociálních vědách existuje mnoho teorií a přístupů vysvětlujících vznik domácího a partnerského násilí. Jednotlivé teorie a přístupy pokládají za precipitor různé skutečnosti (predispozice, jevy). Obvykle bývají zmiňovány faktory sociální, psychologické a kulturní. Hypotézy jsme proto odvozovali z různorodých konceptů, které byly tematizovány rovněž v českém prostředí. Při úvahách o faktorech podmiňujících vznik a rozvoj domácího násilí jsme vyšli z toho, že domácí násilí není prostým následkem jediného faktoru, ale spíše jevem, který vzniká v kontextu působení více vlivů. Dále že existuje široká škála projevů domácího násilí – fyzické, psychické, sexuální, ekonomické či sociální, a že spouštěče různých forem násilí se mohou lišit.⁴

Dotazníkové šetření proběhlo na reprezentativním vzorku populace ČR starší 15 let věku v období července až srpna 2015. Reprezentativita vzorku byla zajištěna kvótním výběrem vzhledem k velikosti místa bydliště, pohlaví, věku, dosaženému vzdělání a kraji (NUTS 3). Oporou pro vytváření výběrových kvótních tabulek byla data z Českého statistického úřadu. Dotazování proběhlo s využitím papírových formulářů dotazníků (PAPI). Vzhledem k citlivému tématu dotazníkového šetření tak bylo velkou výhodou, že respondent mohl dotazník vyplňovat sám s pouhou asistencí tazatele, což by u některých jiných technik sběru dat (např. CATI) bylo velmi obtížné. Dotazníky obsahovaly uzavřené a několik polouzavřených a otevřených otázek. Skládaly se z hlavní výzkumné části obsahující položky týkající se tématu výzkumu, ze sociodemografické části zaměřené na obecné údaje o respondentech (které se dotýkaly například jejich věku, rodinného stavu, ekonomického statusu, náboženského přesvědčení, zaměstnání, počtu dětí apod.) a doplňkové části. Znění dotazníku bylo opakovaně ověřováno a vedlo k mnohým změnám ve znění otázek i celkové dramaturgii. V dotazníku byly využity postojové a intervalové škály, navržený sémantický diferencál se ukázal být pro respondenty příliš obtížný, proto jsme ho museli vyřadit. Na to, že jsme zkoumali postoje, které se vyznačují relativní stálostí a tím, že jsou naučené, poukazují výsledky částečně probíhajících změn, které jsme měli příležitost pozorovat v čase na základě porovnání s výsledky předchozích výzkumů.

³ Výzkum proběhl v rámci projektu „Zlepšení praxe při prevenci, identifikaci a potírání domácího násilí prostřednictvím specializace“ podpořeného Nadací Open Society Fund Praha z programu Dejme (že)nám šanci, který je financován z Norských fondů.

⁴ Situaci komplikuje řada okolností – absence kvalitativních výzkumů, z jejichž závěrů by mohly být hypotézy formulovány, ale i omezení samotného kvantitativního výzkumu, jehož hlavními omezeními jsou problematická validita (nízká) a reprezentativita (neznáme základní soubor ohrožených osob). Ve výběrových statistických šetřeních je navíc obtížné rozlišit, zda je jev jedinou příčinou, jednou z příčin, následkem či pouze doprovodným jevem, za nímž se skrývá skutečná příčina.

Dotazníky byly následně kódovány do statistického prostředí SPSS a podrobeny logické kontrole. Dotazníky, u nichž kontrola dat zjistila nekonzistence ve výpovědích, byly vyloučeny. Z tohoto důvodu nevstoupilo do následné analýzy plných 1 500 sesbíraných dotazníků, ale 1 435. Zpracování dotazníků probíhalo v prostředí SPSS a v MS Office Excel. Hlavním cílem statistické analýzy bylo kromě nastínění základních přehledů postojů, názorů a zkušeností respondentů (frekvenční analýza, třídění prvního stupně) také provedení explorační analýzy, jejímž cílem bylo odhalit další zajímavosti, vztahy, skupiny či faktory v datech.

Prvním krokem statistické analýzy dat bylo provedení frekvenční analýzy.⁵

Klíčová zjištění z výzkumu veřejného mínění

Z výzkumu postojů veřejnosti vyplývá, že násilí jako takové není považováno za špatné ve všech případech, byť lidé užívající vůči druhým osobám násilí jsou považováni za osoby nevyrovnané a zoufalé. Více než tři pětiny respondentů (64,1 %) vnímají používání násilí vůči druhým lidem za projev slabosti. Násilí je pokládáno za legitimní nástroj obrany či ochrany a nejvíce ospravedlňováno v případech ohrožení. Legitimní je pro přibližně čtyři pětiny dotázaných použití násilí v případě, kdy je člověk napaden (84,6 %); žena má právo dát cizímu muži facku, obtěžuje-li ji (78,8 %). Jedná-li se tedy o situaci ohrožení osoby, respondenti akceptují násilí jako legitimní nástroj ochrany před násilnou osobou. Součástí této legitimizace je i očekávání aktivního postoje samotné ohrožené osoby. Násilí na ženách je odmítáno. Dokládá to například značná míra nesouhlasu s výrokem, že muž je oprávněn bít svou manželku, když ho neposлуchá. Přestože je nesouhlas dominantní (90,8 %), zůstává stále jistý podíl těch, kteří se s výrokem ztotožňují (7,2 %).

Pokud zkoumáme postoje, je důležité pozorovat jednání, která dotazovaní klasifikují jako spadající do oblasti domácího násilí. Veřejnost označuje za domácí násilí taková jednání, kdy dochází k nějakému psychickému, fyzickému nebo ekonomickému ubližování druhé osobě, přičemž se násilí odehrává dlouhodobě a opakovaně. Veřejnost je v tomto směru v souladu se základním vymezením domácího násilí, jaké je v oblasti pomáhajících profesí obvyklé (viz Ševčík, Špatenková a kol., 2011). Domácí násilí je veřejností identifikováno nejen mezi partnery, ale i mezi jinými rodinnými příslušníky či obecně mezi členy téže domácnosti. Respondenti se postupně vyjadřovali k jednotlivým situacím a hodnotili je. Více než čtyři pětiny (87,0 %) označují za projev domácího násilí situaci, kdy muž nemůže sehnat práci, tak se ze zoufalství opíjí a následně svoji přítelkyni fyzicky napadá, ta to omlouvá tím, že muž má v současné době náročné období, které ale určitě brzy skončí. Podobně podle většiny respondentů (83,4 %) nelze nepřiměřené fyzické tresty dětí ospravedlňovat jejich špatnými známkami. Za domácí násilí byla označena i situace, kdy se dvanáctiletý chlapec bojí přijít domů ze školy, protože dostal trojku z matematiky, a jeho otčím ho pokaždé, když dostane známku horší než dvojku, zbije opaskem. Jedná o fyzickou formu násilí, které se navíc opakuje a k němuž dochází mezi členy téže domácnosti, bez ohledu na příbuzenské vztahy mezi nimi (chlapce trestá jeho otčím, nikoliv otec). Veřejnost si ale nespojuje s domácím násilím pouze fyzické útoky. Jinou je situace, kdy nevlastní sestra nadává svému nevlastnímu bratrovi na vozíku do „kriplů“ a ničí mu jeho oblíbené věci a dělá mu naschvály, i zde spatřují projev domácího násilí více než čtyři pětiny respondentů (80,3 %).

Za domácí násilí jsou též považovány situace, kdy manžel nedovoluje manželce stykat se s kamarády ani s žádnými jinými muži, kontroluje ji v práci i mimo ni, pokud ji zastihne s nějakým mužem, udělá jí před ním scénu (74,2 %). Jedná se o případ psychického násilí, v tomto případě se však neodehrává výlučně doma. Více než polovina respondentů (58,6 %) dále souhlasí s tím, že s domácím násilím se setkáváme v situaci, kdy dává matka přednost starší dceři před mladší, kterou neoceňuje, požaduje

⁵ K ověřování existence vztahů mezi různými proměnnými (například sociodemografickými charakteristikami respondentů a jejich postoji k domácímu násilí) a k ověřování platnosti hypotéz bylo využíváno testu „dobré shody“ (Pearsonův chí-kvadrát test) a kontingenčních tabulek, jejichž účelem je zobrazit vztah dvou proměnných.

po ní více práce v domácnosti i lepší výkony ve škole, přitom ale ať mladší dcera udělá cokoli, nic není pro matku dost dobré. Opět se jedná o případ psychické formy domácího násilí, k němuž dochází v domácnosti, resp. mezi členy jedné domácnosti, a to opakovaně, resp. trvale. Více než polovina dotázaných (56,4%) také považuje za domácí násilí situaci, kdy manželka ponižuje manžela před svými kamarády, vtípkuje na veřejnosti na jeho účet a neustále mu připomíná, jak je neschopný; téměř stejný podíl respondentů (56,3%) nalézá domácí násilí v situaci, kdy bývalá přítelkyně není schopná unést rozpad svého vztahu, neustále za svým bývalým přítelem chodí domů i do práce, píše mu desítky esemesek, maily, volá mu, vyhrožuje sebevraždou. Opět se jedná o popis psychického násilí. Kdy se ale o domácí násilí nejedná? Pochyby mají dotázaní u tzv. italské domácnosti, tj. když se manželé neustále hádají, občas přitom i rozbíjejí předměty nebo mezi nimi létají facky, což považuje za projev domácího násilí jen o něco více než třetina respondentů (35,9 %). Ostatní váhají nebo italskou domácnost s domácím násilím nespojují. To je v souladu s jedním z klíčových znaků domácího násilí, kterým je jasné a nezpochybnitelné rozdělení rolí osoby ohrožené a osoby násilné, což vylučuje situace, kde se role střídají (Ševčík, Špatenkova a kol., 2011:38). Ještě méně respondentů (21,9%) vyjadřuje souhlas s tím, že domácím násilím je situace, kdy dá žena manželovi facku poté, co ji slovně napadl. Legitimitu situaci dodává moment „spravedlivé“ odplaty ze strany „obětí“.

Veřejnost si nespojuje téma domácího násilí výlučně s „klasickou“ představou „muže násilníka“ a „ženy obětí“. K domácímu násilí může docházet i mezi osobami, které nesdílejí společnou domácnost. Ukazuje se ale tendence ke zlehčování násilí, k němuž dochází prostřednictvím (za přispění) komunikačních prostředků (SMS zprávy, telefonáty, e-maily apod.). Zatímco fyzická forma násilí má podle respondentů neveřejný charakter, ostatní podoby násilí se mohou odehrávat i veřejně. Některá násilná jednání, např. psychické násilí (pomlouvání, výsměch, ztopení scény, ostuda), jsou podle veřejnosti orientovány spíše do veřejného prostoru.

Zkušenosti respondentů s domácím násilím byly poměřovány dvěma způsoby, oba měly své limity. Nejprve byla respondentům předložena definice domácího násilí, a respondenti měli následně uvést, zda mají s touto podobou domácího násilí nějaké zkušenosti, a to v různých rolích. Více než polovina respondentů (56%) nemá podle definice žádné zkušenosti s domácím či partnerským násilím. Mezi těmito respondenty jsou však významné podíly svědků domácího a partnerského násilí u rodinných příslušníků či cizích lidí (18,0%) a osoby, jež znají případy domácího a partnerského násilí z doslechu (17,7 %). Samotných „obětí“ domácího násilí přitom není o mnoho méně (15,5 %), většinu z nich tvoří oběti násilí partnerského (12,2% z celkového počtu respondentů, kteří zodpověděli otázku). Výrazně nižší je pak podíl násilných osob (1,9 %).⁶

Na základě analýzy dat jsme sestavili rámcový profil osoby násilné. Ty se častěji vyskytují mezi mladšími lidmi do 40 let věku, mezi bezdětnými, osobami žijícími v nesezdaném soužití, muži, nezaměstnanými, osobami se základním a vyšším odborným vzděláním, lidmi bez deklarovaného náboženského přesvědčení (zvolili variantu „nevím“) a osobami žijícími v jednočlenných nebo početnějších domácnostech. „Výskyt“ násilných osob naopak nijak nesouvisí s počtem závislých dětí, velikostí čistého měsíčního příjmu, národností či velikostí místa bydliště. Naopak osoby ohrožené se častěji vyskytují mezi mladšími lidmi do 40 let věku, ženami, osobami se 4 a více dětmi (tedy v početnějších rodinách) a osobami na rodičovské dovolené či v domácnosti. Co se týče rodinného stavu, tak více osob ohrožených nalézáme mezi rozvedenými a osobami žijícími v nesezdaném soužití. Ohroženost nesouvisí s velikostí měsíčního příjmu, národností, velikostí místa bydliště ani s dosaženým vzděláním.

Domácí i partnerské násilí se v naší společnosti projevuje nejčastěji jako násilí psychické, které vystupuje buď samostatně, nebo v kombinaci s některou jinou formou násilí, nejčastěji fyzickou. Fyzické násilí, které je s termínem „domácí násilí“ či „partnerské násilí“ typicky spojováno, se vyskytuje výrazně

⁶ Toto nízké zastoupení je pravděpodobně zapříčiněno tím, že se tito ke svým praktikám v dotazníku nepřiznali, někteří si možná násilné povahy svého jednání ani nebyli vědomi, nepovažují je za projev domácího násilí, zvláště nejedná-li se o násilí fyzické, ale psychické, ekonomické nebo sexuální.

méně, a pokud ano, nejčastěji v kombinaci s násilím psychickým. Schopnost obětí či jejich možnosti vymanit se ze svízelné situace jsou v mnoha případech velmi omezené (viz Čírtková, Vlášil, 2016:249). Většina obětí domácího i partnerského násilí totiž snáší násilí dlouhodobě, i více než tři roky. Násilí se přitom ve většině případů stává stále častějším. Přesto osoby ohrožené ve většině případů setrvávají ve vztahu s násilnou osobou. Násilí se přitom podle dat ve většině případů stupňuje.

Přítomnost dětí u projevů násilí v rodině, ať už se jedná o domácí násilí či násilí mezi partnery, se potvrdila v přibližně polovině případů násilí zachycených ve výzkumu. Děti jsou přítomny u projevů násilí jak domácího (50,7 %), tak partnerského (52,1 %). To je alarmující údaj. Materiální zabezpečení rodin, v nichž dochází k domácímu či partnerskému násilí, je zpravidla průměrné. Domácí násilí zaznamenáváme i v rodinách s nadprůměrným zabezpečením, což boří tradovaný mýtus o koncentraci násilí v „chudém“ prostředí.

Důležité je, že veřejnost projevuje vysokou ochotu nějakým způsobem zasáhnout proti probíhajícímu domácímu násilí ve svém okolí. Alespoň to deklaruje. Na první místo však respondenti kladou spíše takové postupy, které jim umožňují nejprve si s ohroženou osobou, násilnou osobou či rodinnými příslušníky o celé situaci promluvit. Hledání pomoci vně, například u policie či instituce nebo organizace zabývající se domácím násilím, je preferováno méně často. Příčinou může být obtížnost rozpoznání případů domácího násilí od jiných méně závažných rodinných konfliktů, což může posilovat snahu seznámit se nejprve důkladně s celou situací a hledat řešení v užším kruhu. Neochota do situace intervenovat je dána váháním, zda se skutečně jedná o případ domácího násilí, či nikoliv. Obtížnost rozpoznání podstaty situace považuje veřejnost za příčinu neoznámení případu a neposkytnutí pomoci. Jednoznačně největší bariérou přitom respondenti spatřují v neschopnosti získat vhled do celé situace a zjistit, zdali se skutečně jedná o případy domácího násilí, či nikoliv. Téměř polovina respondentů (48,1 %), uvedla, že je obtížné rozpoznat, zda se jedná o domácí násilí. Srovnání s předchozími lety poukazuje na rostoucí přesvědčení, že odchod natrvalo od násilné osoby pro první vážnější fyzickým napadení je správným rozhodnutím. Za nejčastější překážku odchodu ohrožené osoby od násilné osoby veřejnost považuje přítomnost dětí ve vztahu, což může souviset s obavami o udržení celé rodiny, ale také s určitou závislostí na partnerovi, s nímž sdílí ohrožená osoba společnou domácnost, úspory apod. (Kissová, Lukášová, 2016).

Veřejnost hodnotí svou informovanost o oblasti domácího a partnerského násilí a možnostech řešení těchto problémů poměrně kladně. Téměř tři čtvrtiny respondentů (73,4%) hodnotí svou vlastní informovanost o tématu domácího násilí jako dostatečnou, více než čtvrtina respondentů (26,6%) pak jako nedostatečnou. Respondenti by ale rádi uvítali i nějaké další informace. Z výzkumu vyplývá zájem o další fakta, což je výzvou jak pro poskytovatele služeb, tak i pro sociální kampaně. Veřejnost má povědomí zejména o těch organizacích, které mají anebo v minulosti měly zajištěnou patřičnou propagaci (Bílý kruh bezpečí, Linka bezpečí či Linka důvěry). Často byla zmiňována Policie ČR, což svědčí o povědomí veřejnosti o povinnosti policie zasahovat v případech domácího násilí (institut vykazání).

Představa o zásahu proti domácímu násilí je poměrně jasná, ten by se měl zaměřit především na ochranu ohrožené osoby. Většina respondentů (73,7%) se shoduje na tom, že zásah by měl směřovat k zajištění bezpečí napadené osoby. Méně respondentů pak považuje za smysluplné stíhat pachatele (26,3 %), jedná se spíše o druhotný problém. Toto přesvědčení veřejnosti se v čase nijak výrazně nemění. Ochrana napadené osoby je tedy dlouhodobě vnímána jako prioritní. Institut vykazání⁷ určený na ochranu napadené osoby je hodnocen veřejností poněkud rozporuplně. Na jednu stranu ho většina veřejnosti považuje za užitečné opatření, na stranu druhou však neexistuje napříč veřejností shoda na tom, zda vykazání obětí domácího násilí skutečně pomáhá. Délka vykazání určená na deset dní je obecně považována za příliš krátkou, což koresponduje se skutečností, že veřejnost obecně nepovažuje vykazání za příliš přísné opatření. Z výzkumu je patrné, že lidé mají

⁷ Jedná se o preventivní opatření Policie ČR, díky němuž je možné vykazat násilnou osobu ze společného obydli a z jeho blízkého okolí na dobu 10 dní.

tendenci více hledat řešení mimo rámce institucionální pomoci, přitom se ale potýkají s potížemi při rozpoznatelnosti jevu domácího násilí. Očekávají razantní řešení spočívající především v odloučení od násilné osoby.

Proměny postojů k domácímu násilí v čase

V České republice bylo v minulosti zkoumáno veřejné mínění ohledně domácího násilí prostřednictvím několika reprezentativních dotazníkových šetření. Tématu domácího násilí se okrajově dotýkaly průzkumy Bezpečnostní rizika 1999 a Bezpečnost občanů 2001.⁸ Přímo na výzkum domácího násilí byl zaměřen *Mezinárodní výzkum násilí na ženách* (International Violence Against Women Survey, IVAWS), který se u nás uskutečnil v roce 2003. V návaznosti na tento výzkum byl pak v roce 2013 realizován výzkum *Násilí v partnerských vztazích: výzkum navazující na IVAWS 2003*.⁹ Cílem *Mezinárodního výzkumu násilí na ženách* (2003) bylo shromáždit spolehlivá data týkající se násilí na ženách, a to z více než 20 zemí světa.¹⁰ Na něj pak navázal další s názvem *Násilí v partnerských vztazích: výzkum navazující na IVAWS 2003* (2013).¹¹ Podle výzkumu zažilo v současném nebo bývalém partnerském vztahu alespoň jedenkrát během celého života daný druh fyzického násilí 17,2 % žen. Nejčastěji se přitom, stejně jako v předchozím výzkumu, jednalo o násilí fyzické (facka, kopání, kousání, úder pěsti) nebo vyhrožování fyzickým napadením. Během posledních pěti let zažilo partnerské násilí 6,7 % žen a v posledních 12 měsících 1,4 % žen. Násilníkem byl nejčastěji, stejně jako v předchozím výzkumu, bývalý manžel/partner (69,5 %). K incidentům docházelo nejčastěji (66,4 %) v domácnosti ohrožené osoby, násilné osoby či jejich společné domácnosti nebo v jejím blízkém okolí. Více než polovina ohrožených osob (54,1 %) připustila, že násilná osoba byla v době incidentu pod vlivem alkoholu. Většina žen, tak jako ve výzkumu z roku 2003, se domnívala, že incident není trestným činem, ale něčím, „co se prostě stává“. Výzkumy v českém prostředí nejsou zaměřené výhradně na ženy, mezi výzkumy se objevil také výzkum zjišťující domácí násilí na mužích.¹² Náš výzkum jsme koncipovali tak, aby bylo možné některá data porovnávat v čase. Z tohoto hlediska se jeví jako nejvhodnější pro komparaci dva výzkumy provedené v letech 2001 a 2006, které byly koncipovány obdobně, a umožňovaly tak nejlépe porovnat vývoj postojů a názorů v čase. Proto se jim dále věnujeme podrobněji. Na domácí násilí zaměřený byl *Reprezentativní sociologický*

⁸ Oba tyto průzkumy byly financovány z grantu Ministerstva vnitra ČR a provedla je společnost UNIVERSITAS, s. r. o.

⁹ Řešitelem byla v obou případech Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, v případě staršího z výzkumů také Sociologický ústav AV ČR. Poskytovatelem pak Grantová agentura České republiky.

¹⁰ Reprezentativní soubor čítal 1980 respondentek starších 18 let. Výzkum se soustředil pouze na zkušenosti a postoje žen. Výzkum se nezabýval pouze násilím v rodině, ale obecně násilím na ženách, které se nemusí odehrávat jen mezi ženou a jejími rodinnými příslušníky, partnerem, členy domácnosti apod. Věnoval se násilí způsobenému ženám od 16 let jejich věku, nikoliv násilí v době dětství žen.

¹¹ Toto šetření pracovalo se dvěma soubory respondentů, ženským a mužským. Reprezentativní soubor žen ve věku 18 až 70 let čítal 1502 respondentek, reprezentativní soubor mužů pak čítal 1001 respondentů rovněž ve věku 18 až 70 let.

¹² Výzkum násilí na mužích (Buriánek, Pikálková, Podaná, 2014) uvádí, že nějakou formu fyzického násilí zažilo od své současné nebo bývalé manželky/partnerky alespoň jednou během svého života 9,9 % mužů. Nejčastěji šlo přitom o facku, kopání, kousání či úder pěsti, eventuálně házení věcí či úder předmětem. Během posledních 5 let zažilo nějaký druh fyzického násilí od své současné nebo bývalé manželky/partnerky 5,5 % mužů, během posledních 12 měsíců pak 1,3 % mužů. Většina manželek/partnerek v době incidentu neměla alkohol (53,5 %), nicméně podíl těch žen, které v době incidentu měly, není nikterak zanedbatelný (30,3 %). Muži bývají ovšem, tak jako ženy, velice často také obětmi psychického násilí, které má podobu různých nátlaků, zesměšňování, vyhrožování, nepřiměřené kontroly, podezírání apod.

výzkum¹³ z roku 2001, který zjišťoval povědomí veřejnosti o fenoménu domácího násilí, postojů k němu a osobní zkušenosti s domácím násilím. Výsledky výzkumu ukázaly, že v roce 2001 trpělo domácím násilím v České republice minimálně 16 % populace ve věku od 15 let, resp. 16 % populace ve výzkumu připustilo vlastní zkušenost s domácím násilím. Velká část (přibližně 60 %) veřejnosti navíc znala případy domácího násilí z doslechu. Výzkum dále ukázal, že charakteristickými znaky domácího násilí byly v roce 2001 jeho dlouhodobost a převaha násilí fyzického, které bylo provázáno psychickým týráním. Z výsledků výzkumu bylo také evidentní působení řady sociálních mýtů, například o obětech z řad „slabých a bojácných“ žen. Přibližně tři pětiny respondentů (64 %) byly přesvědčeny, že domácího násilí se nedopouštějí na pohled slušní lidé. Veřejnost podle výzkumu vnímala domácí násilí jako závažný problém. Více než tři pětiny dotázaných (61 %) považovaly domácí násilí za naléhavý problém (71 %), který společnost nemůže tolerovat. O tom, že k projevům domácího násilí nesmí zůstat okolí (příbuzní, sousedé, lékaři, policie) lhostejné, byly přesvědčeny přibližně čtyři pětiny dotázaných.

Na tento výzkum navázalo další reprezentativní šetření, *Výzkum STEM pro občanské sdružení Bílý kruh bezpečí a Philip Morris ČR, a. s.*, který proběhl v roce 2006.¹⁴ Výzkum ukázal, že informovanost veřejnosti o problému domácího násilí se oproti roku 2001 zlepšila. Téměř všichni lidé starší 15 let věděli, co si mají pod pojmem „domácí násilí“ představit. Přibližně 90 % respondentů bylo přesvědčeno, že v porovnání se situací před pěti lety se o problému domácího násilí více mluví, téměř tři čtvrtiny pak uvedly, že se toho pro pomoc obětem také více dělá.¹⁵ Zatímco v roce 2001 bylo 43 % respondentů přesvědčeno, že domácí násilí je jen okrajovým problémem a soukromou záležitostí rodiny, v roce 2006 už to bylo 28 %. Za naléhavý problém v roce 2001 považovalo domácí násilí jen 61 % dotázaných, zatímco v roce 2006 už to bylo 84 % respondentů. Výzkum zaznamenal oslabení mýtu o tom, že domácího násilí se nedopouštějí napohled slušní lidé. Výzkum současně ukázal, že některé mýty nadále přetrvávají. Většina veřejnosti sice připouštěla, že domácí násilí je obecným jevem týkajícím se všech vrstev společnosti (81 % v roce 2001 i v roce 2006), polovina respondentů stále sdílela přesvědčení o tom, že k domácímu násilí dochází především v rodinách s horším materiálním zabezpečením (48 % v roce 2001 i v roce 2006). Dalším mýtem, který přetrvával v postojích veřejnosti, bylo přesvědčení o „putce“, ženě s nízkým sebevědomím, co si nechá vše líbit, jako typické „oběti“ domácího násilí (61 % v roce 2001, 68 % v roce 2006).

Při zběžném porovnání výsledků z let 2001 a 2006 bylo patrné, že informovanost o problému domácího násilí se v čase zlepšila. Nadále však zůstávala problematická konkrétní reakce na domácí násilí. Kladně byla hodnocena nová zákonná opatření přijatá na ochranu proti domácímu násilí. Zvýšená pozornost věnovaná domácímu násilí měla pozitivní dopad na postoje veřejnosti k tomuto jevu, například výrazně pokleslo mínění, že se jedná o okrajový problém, který je soukromou záležitostí rodiny. Zároveň se zvýšil podíl lidí, kteří domácí násilí považovali za naléhavý problém, k němuž nemůže zůstat okolí ani stát lhostejné. Také se ukázalo, že některé mýty identifikované v roce 2001 nadále přetrvávají. V našem výzkumu z roku 2015, jehož výsledky dále porovnáváme s dřívějšími zjištěními, jsme usilovali o nalezení alespoň některých vývojových linií a porovnatelných prvků v postojích a názorech respondentů. Abychom mohli porovnání provést, museli jsme akceptovat nastavení dvou dřívějších výzkumů a do dotazníku včlenili dvě baterie tvrzení a výroků.

V případě první baterie výroků, tak jako u jiných v dotazníkovém šetření, přitom respondenti určovali svá stanoviska na sedmibodové škále. Graf 1 uvádí součty nesouhlasných (body na škále 1 až 3) a souhlasných (body na škále 5 až 7) stanovisek, zvlášť i stanoviska nerozhodná (bod 4 na škále). Jednotlivá stanoviska respondentů k výroků o domácím násilí jsou seřazena sestupně podle míry souhlasu s nimi.

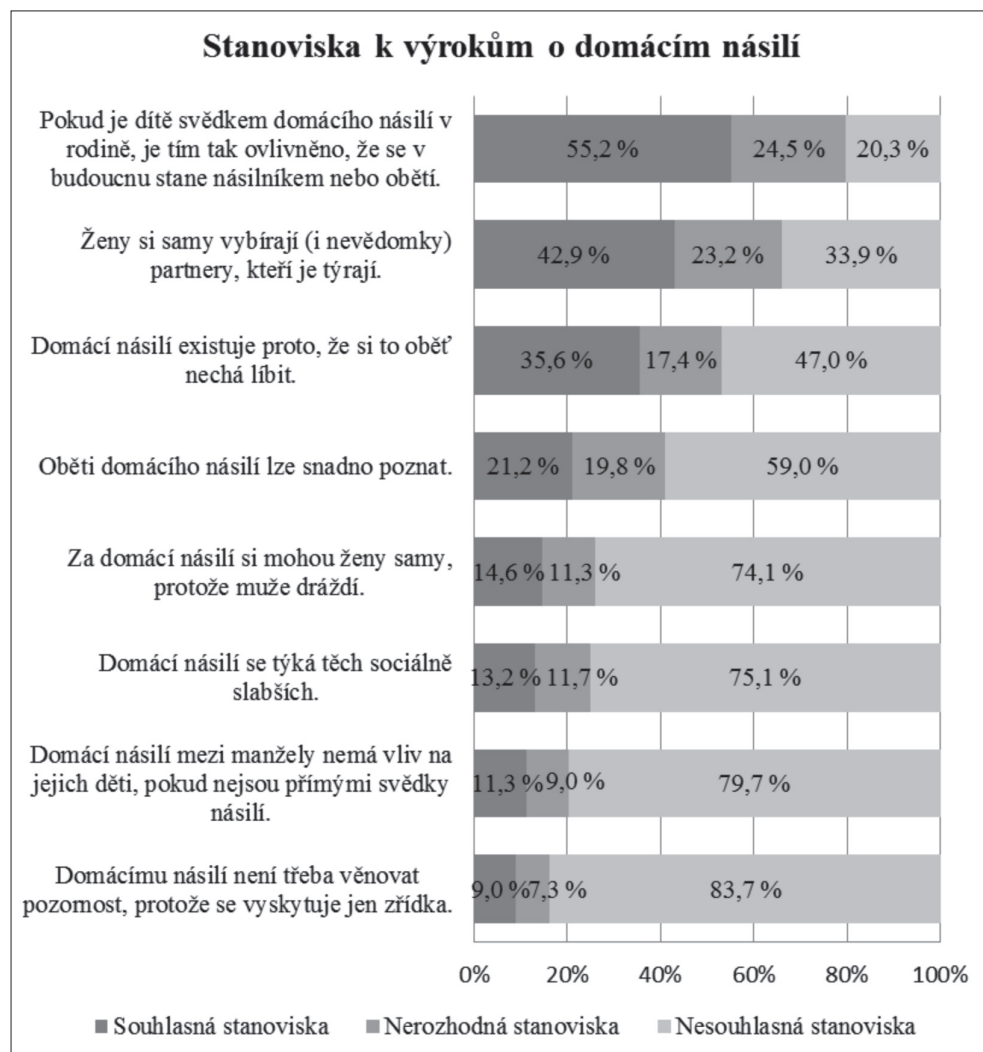
¹³ Pro Bílý kruh bezpečí, o. s., a Philip Morris ČR, a. s., realizoval STEM/MARK v květnu 2001. Tohoto výzkumu se účastnilo celkem 1724 respondentů starších 15 let z celé ČR.

¹⁴ Tohoto výzkumu se účastnilo 1690 respondentů ve věku 15 a více let z ČR.

¹⁵ S tímto nárůstem může souviset současný pokles podílu občanů podléhajících různým mýtům o domácím násilí.

Graf 1: Stanoviska k výrokům o domácím násilí, relativní četnosti

* podsoubory respondentů, N ≥ 1425

Výroky, vůči nimž svá stanoviska respondenti vyjadřovali, tvoří soubor různých stereotypů či předsudků kolujících o domácím násilí. Z grafu 1 je přitom na první pohled zřejmé, že většina respondentů se s nimi neztotožňuje. U většiny výroků totiž převládají nesouhlasné postoje. Pouze s výrokem „je-li dítě svědkem domácího násilí v rodině, je tím tak ovlivněno, že se v budoucnu samo stane násilníkem nebo osobou ohroženou“ souhlasí více než polovina respondentů (55,2 %). Tento výrok reaguje na teorii vysvětlující vznik domácího násilí adaptací na situaci násilí a jeho reprodukci. Dítě vnímá násilí v rodině jako určitý vzor chování, návod na to, jak v daných situacích jednat, což jej předurčuje k budoucí roli třeba osoby ohrožené (Mullender, 2002). Na druhou stranu téměř čtvrtina respondentů zůstala nerozhodnuta (24,5 %) a pětina respondentů (20,3 %) s tímto výrokem nesouhlasila. Vlivu domácího násilí na děti se věnoval ještě jeden výrok, podle něhož domácí násilí mezi manžely nemá vliv na jejich děti, pokud nejsou přímými svědky násilí. S tímto výrokem souhlasí jen více než desetina

respondentů (11,3 %). Téměř čtyři pětiny respondentů (79,7%) se naopak domnívají, že domácí násilí děti ovlivňuje, i v případech, kdy jeho přímými svědky nejsou. Hodnocení obou tvrzení vypovídají o povědomí negativního dopadu domácího násilí na děti, a to bez ohledu na to, zda jsou či nejsou přímými svědky násilí.

Zajímavé je, že s výrokem, že si „ženy samy vybírají (i nevědomky) partnery, kteří je týrají“, souhlasí více než třetina dotázaných (33,9%) a téměř pětina respondentů s odpovědí váhá (23,2 %). Objevuje se zde představa o vlastním spolupodílu na vině na straně ohrožené osoby. Baterie nabízí ještě další dva výroky, které připisují vinu za domácí násilí ohroženým osobám. „Existuje proto, že si ho oběť nechá líbit“ – o tom je přesvědčena více než třetina respondentů (35,6 %), necelá pětina (17,4%) s odpovědí váhá. Je zřejmé, že pro více než polovinu dotázaných je problémem, pokud se „oběť“ sama aktivně nebrání, třeba tím, že násilnou osobu opustí. Tyto „nepochopitelné“ reakce ze strany tzv. obětí jsou veřejností považovány za projev slabosti a vlastní spolupviny. Pokud problém zúžíme na situaci, kdy „za domácí násilí si mohou ženy samy, protože muže dráždí“, souhlasných postojů o něco ubyde, ale pořád ještě s tímto souhlasí více než desetina dotázaných (14,6%) a více než desetina (11,3%) současně váhá, jak odpovědět. Z hodnocení zmíněných výroků je patrné, že předmětem úvah veřejnosti o domácím násilí je otázka vlastní účasti osoby ohrožené a jejího spolupodílu na násilí. Vypovídá to o přetrvávajícím stigma, které osoby ve společnosti ohrožené provází.

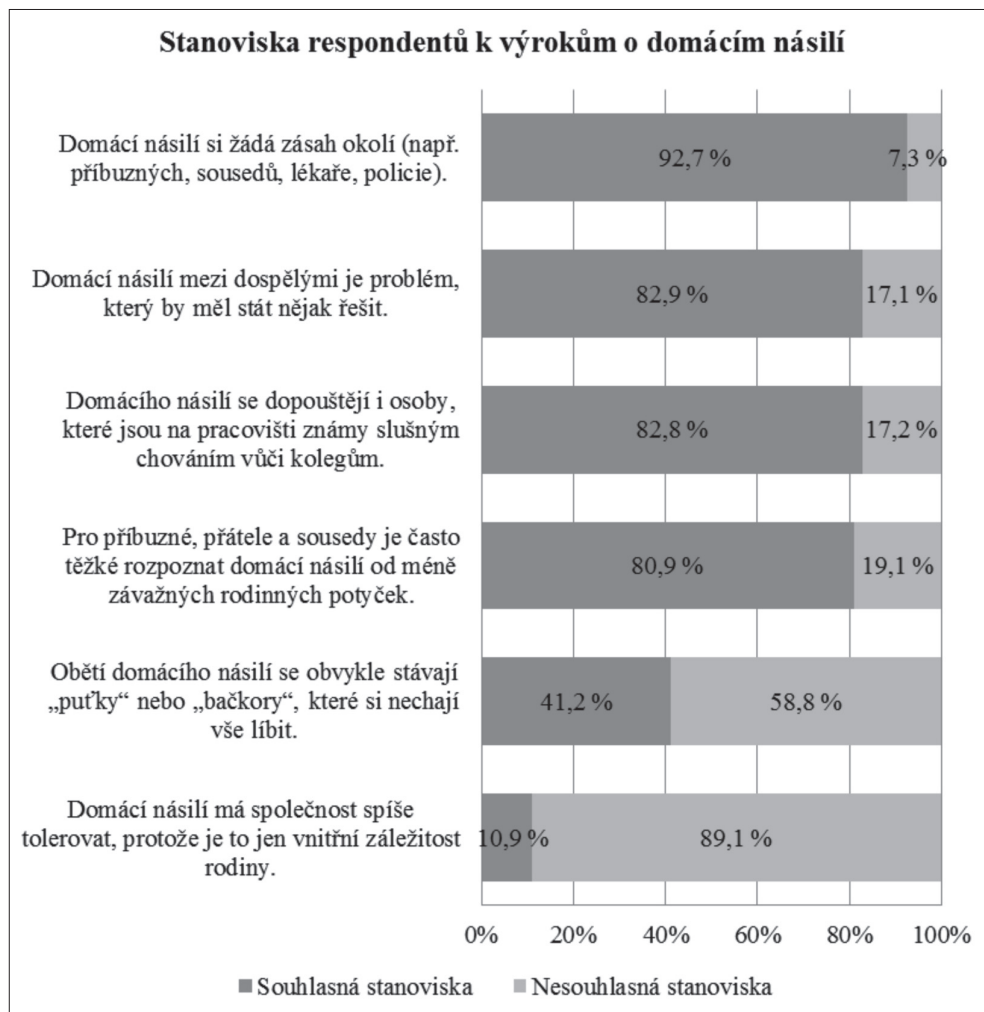
Patrný je ale malý podíl těch, kteří souhlasí se sociálním mýtem, že se domácí násilí týká „sociálně slabších“. S tímto výrokem se ztotožňuje přibližně jen desetina respondentů (13,2 %). Již dříve jsme v textu poukázali na obtíže s rozpoznatelností jevu domácího násilí. I v této části potvrzujeme, že se jedná o problematický moment – téměř tři pětiny respondentů uvedly, že „oběti“ domácího násilí nelze snadno rozpoznat, další téměř pětina (19,8%) nemá na tuto věc jednoznačný názor. Zřejmé je velké váhání nad tím, kdo je osobou ohroženou.

Jen malý podíl respondentů (9,0%) je přesvědčen o tom, že domácímu násilí není třeba se věnovat, protože se vyskytuje jen zřídka.

Druhá baterie výroků předložená respondentům zachycuje různé představy o domácím násilí. Respondenti v dotazníku uváděli, zda s předloženým výrokem souhlasí, či nikoliv. V tomto případě však na škále čtyřbodové, což si vynutila potřeba respektovat formát zvolený u předchozích výzkumů. Tato škála neumožňuje respondentům zaujmout nerozhodnou pozici, proto jsou v grafu 2 zobrazena pouze stanoviska souhlasná (body na škále 3 a 4) a nesouhlasná (body na škále 1 a 2). Graf uvádí pouze stanoviska respondentů zjišťovaná v roce 2015. Výroky v grafu jsou opět uspořádány sestupně dle míry souhlasu s nimi.

Graf 2: Stanoviska respondentů k výrokům o domácím násilí, relativní četnosti

* podsoubory respondentů, N ≥ 1423

První dva výroky spolu úzce souvisí. S tím, že domácí násilí mezi dospělými je problém, který by měl stát nějak řešit, souhlasí více než čtyři pětiny respondentů (82,9 %). Ještě větší část dotazovaných (92,7 %) je pak přesvědčena o tom, že domácí násilí si žádá zásah okolí (např. příbuzných, sousedů, lékaře, policie). Respondenti tedy rozhodně nevnímají domácí násilí jako soukromý problém zúčastněných, se kterým si mají poradit sami. Naopak je podle nich třeba problém řešit s pomocí rodiny, přátel, odborníků, do řešení problému by se měl zapojit i stát, který by měl problém „nějak řešit“. Tyto výroky navíc souvisí s tvrzením, že domácí násilí by neměla společnost tolerovat, že se nejedná jen o vnitřní záležitost rodiny, jak uvádí většina dotazovaných (89,1 %). Tyto údaje svědčí o široké akceptaci závažnosti sociálního problému a nutnosti řešit jej. Neveřejný charakter jevu tak není překážkou pro zasahování do poměrně citlivých sfér jednotlivců, zejména v situaci, kdy je mají chránit či pomoci.

Jak ukazuje graf 2, s většinou výroků souhlasí více než polovina respondentů. Více než čtyři pětiny respondentů (82,8%) jsou přesvědčeny o tom, že domácího násilí se dopouštějí i osoby, jež jsou na pracovišti známy slušným chováním vůči kolegům. Hodnocení výroku odebrání násilným osobám legitimitu a poukazuje na delegitimizaci jedné z maskovacích praktik (Kissová, Lukášová, 2016).

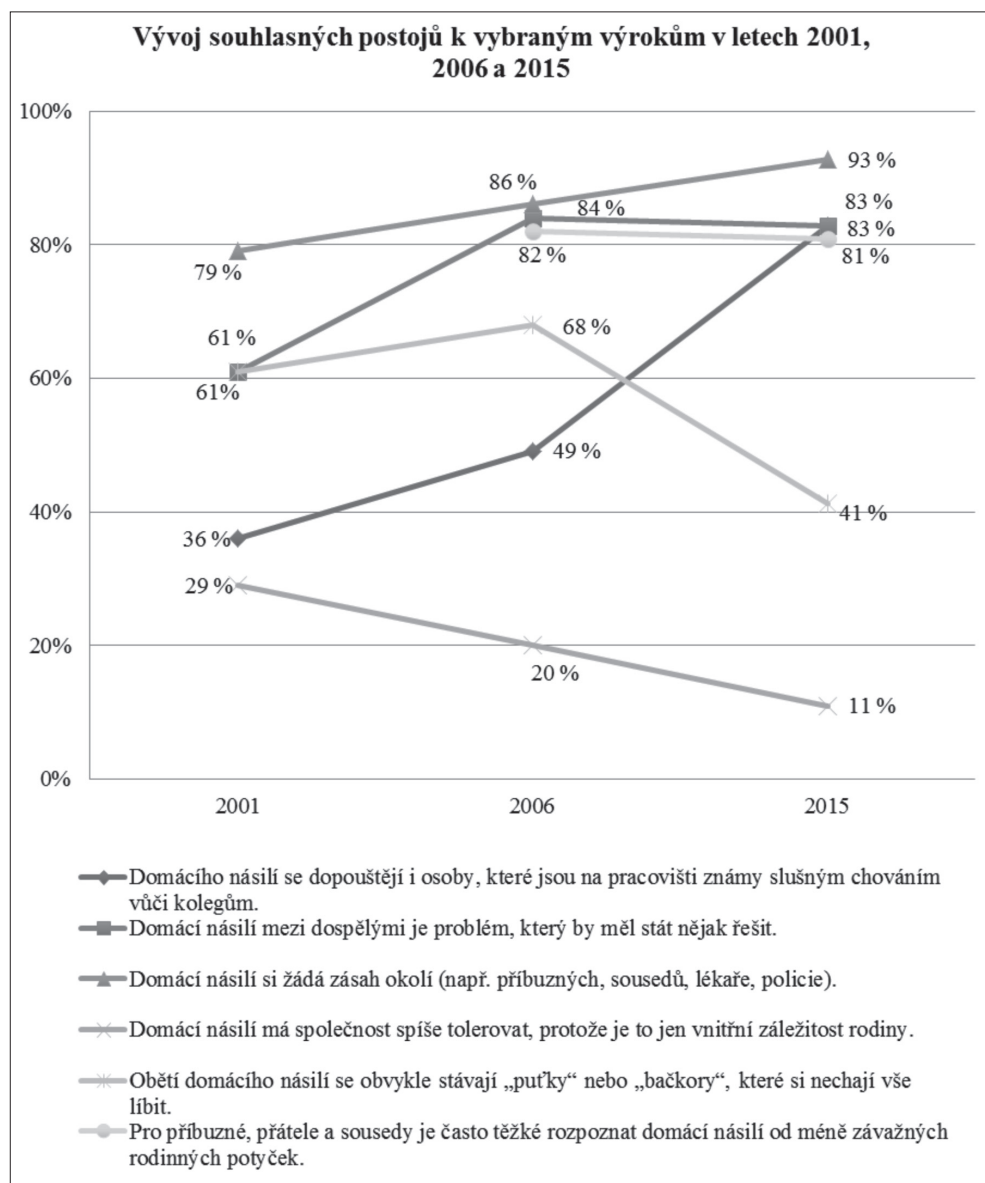
Téměř čtyři pětiny respondentů (80,9%) se domnívají, že pro příbuzné, přátele a sousedy je často těžké rozpoznat domácí násilí od méně závažných rodinných potyček. Opětovně se setkáváme s jednou ze zásadních překážek odhalování domácího násilí, kterou je jeho obtížná identifikace. Je problematické rozpoznat domácí násilí jako jev, současně i identifikovat jeho „oběti“. Je to dáno samotnou povahou domácího násilí, které se odehrává zpravidla v soukromí, za zavřenými dveřmi, beze svědků, a navíc nemá jen fyzickou podobu, ale i podobu psychickou či ekonomickou, které nebývají zjevné. Tato skutečnost může značně ztěžovat možnost identifikace domácího násilí a následně i nabídku pomoci.

Značná míra souhlasu s výrokem, že oběti domácího násilí se obvykle stávají „puťky“ nebo „bačkory“, které si nechají vše líbit, poukazuje na stigmatizaci a obviňování ohrožených osob. Více než dvě pětiny dotázaných (41,2%) se kloní k představě o oběti domácího násilí jako „puťky“, „bačkory“, tedy ženy, která tráví čas hlavně doma, stará se o chod domácnosti a nejeví zájem o svou kariéru, přátele, zájmy, společenský život a hlavně – nechá si vše líbit. Není potom překvapením, že mezi těmi, kteří s tímto tvrzením souhlasí, nalézáme více těch, kteří jsou přesvědčeni o spolupodílu osoby ohrožené na vlastní situaci. Stále se setkáváme s představou, že osoba ohrožená je submisivní osoba, která nemá dostatečnou vůli začít svou situaci řešit, vzepřít se násilné osobě, vyhledat pomoc.

Na místě je položit si otázku, jak se stanoviska vyvíjela v čase. Proto se nyní poohlédneme po srovnání hodnocení v letech 2001, 2006 a 2015. Aby bylo srovnání přehlednější, v grafu 3 zachycujeme pouze vývoj souhlasných stanovisek k jednotlivým výročkům (body 3 a 4 na čtyřbodové škále).

Graf 3: Vývoj souhlasných postojů k vybraným výroky v letech 2001, 2006 a 2015, relativní četnosti

Jak je z grafu patrné, některé postoje se v čase měnily více, některé jen málo. Například přesvědčení, že domácí násilí si žádá zásah okolí (příbuzných, sousedů, lékaře, policie), v čase o něco vzrostlo. V roce 2001 po zásahu okolím volaly téměř čtyři pětiny respondentů (79 %), v roce 2006 se tento podíl ještě zvýšil (86 %). V roce 2015 už s nutností zásahu okolí souhlasilo více než devadesát procent dotázaných (93 %). Naopak postoj, že domácí násilí má společnost spíše tolerovat, protože je to jen vnitřní záležitost rodiny, v čase slábne. Veřejnost toleranci domácího násilí odmítala po celou dobu, v čase však nesouhlas nabýval na síle. Zatímco v roce 2001 z důvodu vnitřní záležitosti

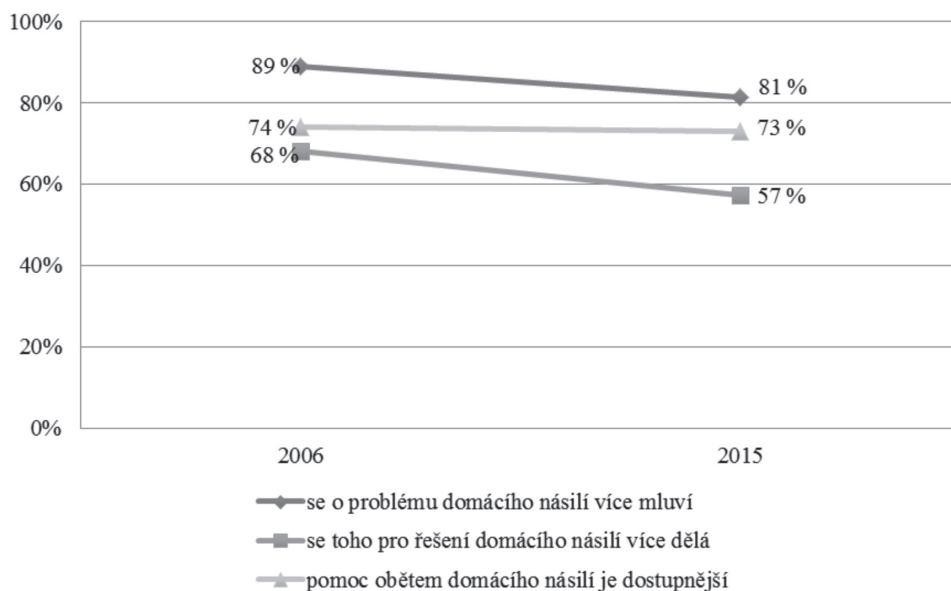
tolerovala domácí násilí necelá třetina respondentů (29 %), v roce 2006 se tento podíl snížil na pětinu (20 %), aby v roce 2015 klesl až jen na přibližně desetinu (11 %). Co se ale nezměnilo, je přesvědčení o tom, že pro příbuzné, přátele a sousedy je často těžké rozpoznat domácí násilí od méně závažných rodinných potyček. Domníváme se, že je to důležitá informace. Postoj byl zjišťován až od roku 2006, kdy měly mít s rozpoznáním jevu potíže více než čtyři pětiny příbuzných, přátel či sousedů (82 %). V roce 2015 se tento podíl téměř nelišil (81 %).

Vývoj zbylých třech tvrzení byl v čase zásadnější. S přesvědčením o tom, že domácího násilí se dopouštějí i osoby, které jsou na pracoviště známy slušným chováním vůči kolegům, souhlasila v roce 2001 více než třetina respondentů (36 %), v roce 2006 téměř polovina respondentů (49 %) a v roce 2015 už více než čtyři pětiny respondentů (83 %). S tím, že je domácí násilí problém, který by měl stát nějak řešit, souhlasily v roce 2001 více než tři pětiny respondentů (61 %), v roce 2006 však tento podíl překročil čtyřpětinovou hranici (84 %), aby v roce 2015 přetrval na přibližně stejné úrovni (83 %). Rovněž s tím, že obětí domácího násilí se obvykle stávají „puťky“ nebo „bačkory“, které si nechají vše líbit, souhlasily v roce 2001 více než tři pětiny respondentů (61 %), tento podíl se v roce 2006 nepatrně zvýšil (68 %), aby v roce 2015 prudce klesl (41 %).

Jinou otázkou je, co si lidé myslí o řešení problému domácího násilí v čase. Graf 4 ilustruje vývoj v postojích vůči řešení problému domácího násilí v letech 2006 a 2015.

Graf 4: Hodnocení řešení problému domácího násilí – Řekl/a byste, že v současnosti, v porovnání se situací před pěti lety: (vývoj v letech 2006 a 2015, relativní četnosti)

Hodnocení řešení problému domácího násilí
Řekl/a byste, že v současnosti,
v porovnání se situací před pěti lety:
(vývoj v letech 2006 a 2015)

O tom, že se o problému domácího násilí mluví více než před pěti lety, byla v obou letech (2006 a 2015) přesvědčena naprostá většina respondentů, nicméně v roce 2006 jich bylo o něco více (89 %) než v roce 2015 (81 %). Podíl respondentů přesvědčených o větší dostupnosti pomoci obětem domácího

násilí v roce 2006 (74%) je srovnatelný s podílem z roku 2015 (73 %). Nejvýraznější změna se týká přesvědčení o nárůstu objemu činností, které se pro řešení domácího násilí dělají. Podíl respondentů hodnotících příslušné tvrzení kladně v roce 2006 (68%) klesá v roce 2015 o jedenáct procent (57 %). Uvedené zjištění lze interpretovat různými způsoby. O domácím násilí se může mluvit méně, takže je i pomoc vnímána jako menší, případně si veřejnost zvykla na to, že se o domácím násilí více mluví, více se toho pro oběti dělá. Jelikož žádný další nárůst problému nebyl vnímán, mohla veřejnost hodnotit vývoj mezi léty 2006 a 2015 jako pokles toho, že se něco pro jeho potírání provádí.

Závěr

V úvodu jsme zmínili, že pro sociální práci je důležité, aby dokázala jako instituce nalézat způsoby řešení sociálních problémů, což mimo jiné vyžaduje mít k dispozici dostatečný soubor vědění o daném problému. V textu jsme nastílnili aktuální rámec toho, jak je domácí násilí vnímáno veřejností, a rovněž, pokud to bylo možné, porovnali vývoj postojů a názorů v čase. Veřejnost je součástí řešení problému, stereotypy, případně související bariéry pomoci naznačují, s čím se řešení v rámci sociální práce mohou potýkat.

Dobrou zprávou je, že domácí násilí nemá ve společnosti legitimitu, alespoň tak respondenti tvrdí, a současně se vymezení domácího násilí v klíčových bodech a znacích blíží užívanému odbornému vymezení. Pod definici domácího násilí veřejnost dokáže zahrnout různé formy domácího násilí. Přestože mnozí nejsou přímými účastníky násilí, setkávají se s ním v různých podobách ve svém okolí. Důležité je, že přestože veřejnost ví, co domácí násilí je, nedokáže ho v konkrétních situacích rozpoznat. Lidé váhají, zdali se v daném případě o domácí násilí jedná, či nikoliv, což má značný paralyzující účinek na jejich jednání a identifikaci konkrétních případů. Ta je předpokladem toho, že se přistoupí k hledání řešení. Přestože je domácí násilí odmítáno a očekáván je širší rámec pomoci, konkrétní řešení lidé hledají v rámci svého blízkého okruhu a možností, které mají „po ruce“; obrácení se na vnější svět institucionální pomoci je až možností druhou v pořadí. Upřednostňována je svépomoc. Komplikovaná identifikace domácího násilí stojí pravděpodobně za řadou skrytých případů a neodhalených lidských soukromých dramát.

Veřejné mínění je součástí sociálního problému. Sociální práce mířící výhradně k ohroženým osobám může toto širší prostředí identifikace jevu snadno přehlédnout. Domácí i partnerské násilí má v naší společnosti nejčastěji podobu psychického násilí, které někdy vystupuje v kombinaci s některou jinou formou násilí, nejčastěji fyzickou. Nicméně v rozlišování forem násilí se veřejnost, a patrně i ohrožené osoby málo orientují, proto je na místě jim nabízet takovou pomoc, která jim pomůže se vůbec zorientovat a pojmenovat to, čím procházely či prochází. Veřejné mínění do značné míry legitimizuje působení sociální práce. Současně je i limitem pomoci. Vedle již zmíněné rozostřené identifikace jevu ho provází na veřejnosti uplatňovaná stigmatizace ohrožených osob. Je na ně nahlíženo s nedůvěrou, a to zejména v situacích, kdy zůstávají déle (či nadále) ve vztahu s osobou násilnou. Tento moment vytváří prostor pro značné nedorozumění. Nepochopení důvodů, které znemožňují osobě ohrožené se ze vztahu vymanit, které ho udržují při životě řadu let, jsou pro okolí nepochopitelné a kolidují s představou o nutnosti radikálního řešení, kterým je odchod od násilníka po prvním vážném incidentu. V řadě případů jsou domácímu násilí přítomny děti, veřejnost tento fakt vnímá a považuje za závažný, s mnoha důsledky. Sociální práce by si měla povšimnout i dětí, které asistují u projevů domácího násilí, a pracovat s dětskými pojetími, která nebyla součástí našeho dotazování, stejně jako mnohých jiných. Také orientace výhradně na „chudé“ rodiny nevystačí, domácí násilí, jak se ukázalo, postihuje celé sociální spektrum.

Konflikt se sociální prací může nastat ohledně představy, že zjištěný problém vyřeší někdo z okolí sám „domluvou“ zúčastněným stranám. Na jednu stranu tak může být okolí zainteresováno do řešení, na druhé straně svou nízkou kompetenční kapacitou může situaci spíše konzervovat než vyřešit. Toto poukazuje na potřebu pojetí sociální práce zohledňující i rodinné a sociální síť ohrožených

osob, svépomoc, ale také i práci přímo s násilnými osobami. Zdá se, že tabuizace domácího násilí je stále značná, na čemž se podílí i skutečnost, že veřejnost (a s ní i participantí domácího násilí) tápou v tom, kde jsou hranice domácího násilí, co lze za domácí násilí považovat a co ne. Obtížnost správného rozpoznání a pochyby tak stojí za delší dobou skrytosti jevu, kdy se čeká, až přesáhne určitou hranici a stane se evidentní například skrze následky po fyzickém napadení. Pochybování ohledně správného rozhodování v tom, co je a co není domácí násilí, je v souladu s voláním veřejnosti po dalších informacích.

Z hlediska posunů postojů a názorů v čase jsme zaznamenali, že veřejné mínění odmítá řadu stereotypů, některé z nich ale přetrvávají. Oslabeny byly stereotypy, že domácí násilí je jen ojedinělým jevem týkajícím se chudší části populace, že nemá vliv na děti žijící v domácnosti, kde se násilí odehrává, a že vzniká výhradně vyprovokováním ze strany žen. O obětech domácího násilí také veřejnost nesmýšlí jako o jednoduté skupině osob podobných charakteristik, které lze velmi snadno rozpoznat. Nemalé procento respondentů je přesvědčeno o určitém spolupodílu „oběti“ na její situaci, protože si jednoduše nechává situaci líbit. Důvody, proč ohrožené osoby zůstávají dále ve vztahu, jsou obtížně pochopitelné, odporují „zdravému rozumu“ většiny. Pocity, pohnutky a důvody setrvání oběti ve vztahu s násilnou osobou jsou pro veřejnost nesrozumitelné. To je výzvou pro kvalitativní výzkum, poukázání na komplikované strategie ohrožených osob a porozumění překážkám, které jim v ukončení domácího násilí brání.

Legitimitu intervencím zvenčí dodává představa, že stát a společnost (blízká rodina, známí a přátelé, odborná veřejnost) jsou považováni za důležitý prvek pomoci osobám ohroženým domácím násilím, nikoliv však jediný. Limitem je již zmíněná obtížná rozpoznatelnost domácího násilí a obtíže při hledání pomoci z pozice role ohrožené osoby. Sociální práci napomáhá postupná detabuizace sociálního problému, například to, že vzrostlo vědomí o nutnosti zásahu okolí či intervenci ze strany státu, že problém získal veřejný charakter, že došlo k částečnému odnětí „viny“ na straně ohrožených osob, že se pomoc orientuje na ohroženou osobu. Zdá se, že pojetí pomoci napomáhají i vysoká očekávání na straně veřejnosti, která sleduje, jak se o problému a pomoci mluví a co se vlastně ohroženým osobám a jejich blízkému okolí nabízí. Otázkou je, zdali to, co se nabízí, postačuje.

Použité zdroje

- BURIÁNEK, J., PIKÁLKOVÁ, S., PODANÁ, Z. 2014. *Násilí na mužích: sonda do zákoutí partnerských vztahů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- BURIÁNEK, J., KOVARÍK, J., ZIMMELOVÁ, P. 2006. *Domácí násilí – násilí na mužích a seniorech*. Praha, Kroměříž: Triton.
- ČÍRTKOVÁ, L. 2008. *Moderní psychologie pro právníky: domácí násilí, stalking, predikce násilí*. Praha: Grada.
- ČÍRTKOVÁ, L., VLÁČIL, D. 2016. Odměna pro trpělivé čtenáře. In: VOJTÍŠKOVÁ, M. *Mlčení bolí*. Praha: Guideline, s. r. o., 240–256.
- HERMAN, J. L. *Trauma and Recovery. The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books.
- KISOVÁ, B., LUKÁŠOVÁ, R. 2016 (v tisku). Pojetí domácího násilí osobami ohroženými. In: TOPINKA, D. (Ed.). *Domácí násilí z perspektivy aplikovaného výzkumu. Základní fakta a výsledky*. Ostrava: SocioFactor.
- MILLER, S. L. 2005. *Victims as Offenders: The Paradox of Women's Violence in Relationships*. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- MULLENDER, A. 2002. *Rethinking Domestic Violence: The Social Work and Probation Response*. London: Routledge.

- MUSIL, L. 2013a. Challenges of Postmodern Institutionalisation for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. (Eds.). *Social Work, Education and Postmodernity. Theory and Studies in Selected Czech, Slovak and Polish Issues*. Liberec: Technical University of Liberec, 10–72.
- MUSIL, L. 2013b. Identita oboru sociální práce. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 131–133.
- PIKÁLKOVÁ, S. 2004. *Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika. Příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině* [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. [30. 5. 2016]. Dostupné z: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/200_04-2%20opr%20zformatovany%20text%204%20pro%20tisk.pdf
- STEM pro Bílý kruh bezpečí a Philip Morris ČR. 2006. *Domácí násilí II. Shrnutí základních výsledků reprezentativního výzkumu pro občanské sdružení Bílý kruh bezpečí a Philip Morris ČR, a. s.* [online]. [19. 2. 2016]. Dostupné z: https://www.stem.cz/wp-content/uploads/2015/12/1145_860.pdf
- STEM. 2006. REPREZENTATIVNÍ VÝZKUM 2006 – STEM [online]. [30. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.domacinasili.cz/statistiky/reprezentativni-vyzkum-2006-stem/>
- STEM. 2001. REPREZENTATIVNÍ VÝZKUM 2001 – STEM [online]. [30. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.domacinasili.cz/statistiky/reprezentativni-vyzkum-2001-stem/>
- ŠEVČÍK, D., ŠPATENKOVÁ, N. a kol. 2011. *Domácí násilí: kontext, dynamika, intervence*. Praha: Portál.
- TOPINKA, D., VEDRA, V. 2016. Řeč čísel aneb otazníky nad dotazníky. In: VOJTÍŠKOVÁ, M. *Mlčení bolí*. Praha: Guideline, s. r. o., 200–237.

Národná linka pre ženy zažívajúce násilie na Slovensku – analýza dát a prínosu po roku fungovania

National Hotline for Women Survivors of Violence in Slovakia – the Analysis of Data and of the Asset after One Year Operation

Barbora Holubová, Mária Ďurčíková

Mgr. Barbora Holubová, PhD.,¹ je absolventkou katedry sociológie Univerzity Komenského v Bratislave (2005), kde v roku 2013 získala doktorský titul. Zaoberá sa výskumom a politikami rodovej rovnosti a násilia páchaného na ženách. Je autorkou alebo spoluautorkou viacerých správ a analýz prevalence a administratívnych údajov v oblasti násilia na ženách.

Mgr. Mária Ďurčíková² vyštudovala sociálnu pedagogiku a vychovávateľstvo na Pedagogickej fakulte Trnavskej univerzity. Počas päťročného vysokoškolského štúdia pracovala ako dobrovoľníčka v detských domovoch. Absolvovala 190hodinový výcvik v oblasti násilia páchaného na ženách. V roku 2015 pracovala ako poradkyňa a neskôr ako vedúca poradkýň na Národnej linke pre ženy zažívajúce násilie.

Abstrakt

Na Slovensku bola vo februári 2015 zriadená Národná linka pre ženy zažívajúce násilie (NLŽ). Teoretickými východiskami práce na linke sú minimálne štandardy Rady Európy pre poskytovanie špecializovanej podpory ženám so skúsenosťou s násilím a feministická sociálna práca. V roku 2015 bolo zaznamenaných 6700 prichádzajúcich volaní. Z toho bolo okamžite prijatých 74,3% hovorov. Prijatých hovorov od žien so skúsenosťou s násilím bolo 2829, čo predstavuje 495 žien a priemerne 5,7 hovoru na jednu ženu. Najčastejšie volali ženy vo veku 31–39 rokov, žijúce v násilnom vzťahu do 5 rokov. Partnerské násilie tvorilo 85,7%. Ženám boli najčastejšie poskytnuté kontakty na mimovládne organizácie, posilňujúci rozhovor alebo asistencia pri hľadaní bezpečného ubytovania. V kazuistikách bola identifikovaná rôznorodosť foriem a vzorcov násilia, ktoré manželia/partneri voči ženám používajú na udržanie kontroly. Prácou na linke bolo možné identifikovať nedostatkovosť, ako aj kvalitu nadväzujúcich služieb podpory a pomoci.

Kľúčové slová

krízová linka, rodovopodmienené násilie, ženy, zhodnotenie efektívnosti

¹ Kontakt: Mgr. Barbora Holubová, PhD., Inštitút pre výskum práce a rodiny, Župné nám. 5–6, 812 41 Bratislava; Barbora.Holubova@ivpr.gov.sk

² Kontakt: Mgr. Mária Ďurčíková, Inštitút pre výskum práce a rodiny, Župné nám. 5–6, 812 41 Bratislava, maria.durcikova@gmail.com

Abstract

In Slovakia, a National Hotline for Women Survivors of Violence (NHV) was established and started its operation in February 2015. The minimum standards of the Council of Europe and feminist social work are the theoretical background for the setting up and counselling of the NHV. In 2015, there were 6,700 incoming calls, of which 74,3% were answered immediately. The number of calls from women survivors of violence was 2,829, which is overall 495 women and 5.7 calls per one woman. Most often women 31–39 years old were calling, living in violent relationship at most for 5 years. The partner violence constitutes 85.7%. Contacts to women's organisations, empowering interview and assistance in search for safe shelter were the most prevalent forms of help provided. The case studies revealed the diversity of violence forms, used by partner for control over woman. Working at hotline, the shortage and the quality of related services were identified.

Keywords

hotline, gender-based violence, women, effectiveness assessment

Úvod

Na Slovensku zažije fyzické a/alebo sexuálne násilie od svojich pätnástich rokov 34% žien, počas dvanástich mesiacov 10%. Skúsenosť s fyzickým a/alebo sexuálnym násilím zo strany partnera od svojich pätnástich rokov má 23% žien, počas posledných dvanástich mesiacov 6% (FRA, 2012). Medzi najčastejšie označované nenaplnené potreby žien so skúsenosťou s násilím patrí „s niekým sa porozprávať a morálna podpora“ (27% žien) a „praktická pomoc“ (24% žien) (FRA, 2012), ako aj potreba podpory a posilnenia, potreba porozprávať sa a zdieľania (Fenestra, 2015:50).

Národná linka pre ženy zažívajúce násilie (NLŽ) bola zriadená Inštitútom pre výskum práce a rodiny v rámci národného projektu *Prevenčia a eliminácia násillia na ženách*, realizovaného vďaka podpore Európskeho sociálneho fondu. Politickým rámcom zriadenia NLŽ je viacero medzinárodných dokumentov. Tým najaktuálnejším je vládou SR podpísaný, avšak na svoju ratifikáciu čakajúci *Dohovor Rady Európy o predchádzaní násilliu na ženách a domácomu násilliu a o boji proti nemu* (2011). Zriadenie špecializovanej linky je výsledkom niekoľkoročného úsillia ženských mimovládnych organizácií v spolupráci s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny v Slovenskej republike a jeho odborom rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí. Legislatívne je zriadenie NLŽ ukotvené v zákone č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov. Východiskovými parametrami NLŽ sú štandardy Rady Európy *Boj proti násilliu na ženách: minimálne štandardy pre podporné služby* (Kelly, Dubois, 2008).

Národná linka pre ženy zažívajúce násilie je súčasťou komplexnej podpory a ochrany žien pred násilím, ako „súboru opatrení a postupov špecificky zameraných na ženy, ktoré zažili násilie, a ich deti, uplatňujúcich rodový (nie neutrálny) prístup s cieľom vytvorenia bezpečia, posilnenia žien, zmiernenie dopadov násillia a dosiahnutie spravodlivosti“ (Holubová et al., 2015:6.). Súčasťou komplexnej podpory sú najmä špecializované centrá pre ženy a bezpečné ženské domy. V regiónoch, kde nie sú špecializované zariadenia pre ženy zažívajúce násilie, sa využívajú nešpecializované zariadenia a inštitúcie štátnej správy, ktoré však majú v intervencii svoje limity, najčastejšie sa vzťahujúce na štandardy bezpečia.

Medzinárodné štandardy sa pretavujú do základných charakteristík prevádzky a spôsobov poskytovania dištančnej podpory a ochrany prostredníctvom NLŽ. Telefónne číslo 0800 212 212 je bezplatné a dostupné z celého územia Slovenska. V roku 2015 išlo o prevádzku v nepretržitom režime 24/7/365. Linka je dôverná, primárne určená pre ženy, ale aj pre osoby z okolia ženy. Na linke pracujú iba ženy – poradkyne, špeciálne vyškolené pre tento účel. Parametre linky boli nastavené a teoretické a praktické vzdelávanie poradkýň bolo poskytnuté prevažne vybranými

ženskými mimovládnymi organizáciami, ktoré sa dlhé roky špecializujú na poskytovanie pomoci a ochrany ženám zažívajúcim násilie. NLŽ je koncipovaná aj ako „priestor pre dôverný a bezpečný rozhovor pre ženy“, teda priestor prvého kontaktu, ako príležitosť na zdieľanie skúseností žien s násilím. NLŽ poskytuje aj krízovú pomoc v situácii ohrozenia, pričom bezpečie žien a ich detí sú prioritou (Karlovsá, Krokavcová, Kráľová, 2009, in Holubová et al., 2015:92).

Teoretickými východiskami sú medzinárodné štandardy a feministická sociálna práca. V štúdiu analyzujeme preťaženosť linky a ukazovatele efektívnosti. V diskusii k predkladaným výsledkom naznačíme niektoré kontradikcie poskytovanej dištančnej služby v súvislosti s nadväzujúcimi službami. V kazuistikách sa zameriavame na proces poskytovania služby a napĺňanie cieľov v jeho jednotlivých fázach. V záveroch formulujeme odporúčania pre ďalší výskum.

1. Teoretické východiská

K násiliu na ženách sa na linke pristupuje ako k porušovaniu ľudských práv žien a forme diskriminácie (ľudskoprávne východiská), pričom násilie na ženách sa vníma ako manifestácia historicky utváraného a pretrvávajúceho nerovnomerného rozloženia moci, vplyvu a nerovných príležitostí medzi mužmi a ženami (feministické východiská) a uplatňovaný je kognitívny explanačný rámec rodových ne/rovností (perspektíva rodovej rovnosti; Holubová, et al., 2015). Ľudskoprávne východiská sú reflektované aj v teoretických východiskách a v poskytovaní pomoci. Východiská práce na linke vyplývajú z minimálnych štandardov (Kelly, Dubois, 2008), čerpajúcich z viac ako 30-ročných praktických skúseností s poskytovaním pomoci ženskými a feministickými mimovládnymi organizáciami najmä v západnej Európe.³ Pri činnosti linky sa uplatňujú aj prvky feministickej sociálnej práce (Bosá, 2014). V princípe ide o zameranie sa na ženy, vytváranie bezpečného a dôverného priestoru na to, aby zazneli hlasy žien a legitimizovali sa ich skúsenosti, ktoré sú v patriarchálnej spoločnosti často spochybňované, nepočuté a nerefektované.

Z minimálnych štandardov vyberáme príklady ich uplatňovania v nastavení prevádzky linky a v práci poradkyň. Štandard bezpečia a ochrany sa uplatňuje v tom, že číslo NLŽ 0800 212 212 je dostupné z celého územia Slovenska, funguje v nepretržitej prevádzke a počas hovoru so ženou so skúsenosťou s násilím sa realizuje kvalifikovaný odhad nebezpečenstva. Štandard špecializácie je reflektovaný dvojitém spôsobom. Linka je špecializovaná pre ženy a špecializovaná pre ženy zažívajúce rodovo-podmienené násilie. Štandard dostupnosti je napĺňaný bezplatnosťou služby a dostupnosťou aj pre ženy so špecifickými potrebami, napr. nehovoriace slovenským jazykom alebo ženy so zdravotným postihnutím. Jedným zo štandardov je aj zhromažďovanie anonymizovaných údajov o volajúcich ženách a o násilí, ktoré zažívajú, ale aj o počte neprijatých hovorov s cieľom zvýšiť bezpečie žien. Okamžite neprijatý hovor, napríklad z dôvodu obsadenosti linky, je ohrozením bezpečia ženy, ktorá môže volať v akútnej krízovej situácii. Preto je dôležité nastaviť prevádzku NLŽ tak, aby počet neprijatých hovorov bol čo najnižší. Štandard posilnenia, rešpektovania a informovaného súhlasu žien sa zase uplatňuje napríklad v situáciách ohrozenia, keď sa spolu so ženou poradkyňa snaží identifikovať formy a vzorce násilia, rizikové faktory a určiť mieru rizika, spolu so ženou napláňovať bezpečie, hľadať možnosti preventívnych opatrení pre informované rozhodnutia panaj. V situácii akútneho ohrozenia a so súhlasom ženy alebo v istých presne vymedzených situáciách s dôrazom na bezpečie žien a ich detí poradkyňa na linke môže privolať políciu a/alebo záchrannú zdravotnú službu (Karlovsá et al., 2015:8).

Pri poskytovaní podpory a ochrany prostredníctvom linky pre ženy sa uplatňujú niektoré charakteristiky a zásady feministickej sociálnej práce (Dominelli, 2002), ktoré výrazne konotujú s východiskovými štandardmi. Vybranými zásadami feministickej sociálnej práce sú:

³ Jedným zo základných rozdielov medzi feministickými a ženskými mimovládnymi organizáciami je to, že feministické organizácie vychádzajú z princípu „osobné je politické“ a sú zamerané aj na advokáciu širších spoločenských zmien na odstránenie patriarchátu.

- *rodová optika* odhaľuje rodové stereotypy viažuce sa na násilie na ženách, ktoré sa tým zviditeľňujú a tým sa pomáha ich odstraňovaniu (napr. spochybňuje sa údajná vrodená submisivita žien, ktorá má prispievať k viktimizácii žien a poukazuje sa na aktívne stratégie žien „prežitia“ v násilnom vzťahu)
- uplatňovanie zásady „*osobné je politické*“ umožňuje prenos zodpovednosti za násilie spôsobené a udržiavané patriarchálnym rodovým sociálnym systémom z jednotlivca či skupiny na spoločnosť, a preto je to decízna sféra, ktorá má nachádzať riešenia, nie ženy ako jednotlivkyne (hoci sa podporuje aktivizmus žien)
- *dôraz na demokratické štruktúry a na procesy*, nielen na ciele; vo feministickej sociálnej práci vnímame ženu – klientku ako subjekt, nie objekt intervencie a participácia žien v rozhodovacom procese o intervencii (napr. kontaktovanie polície nie je možné bez informovaného súhlasu volajúcej ženy)
- *zásada inkluzivity a diverzity* poukazuje na rozmanitosť identít žien a odmieta univerzalistické koncepty ženskosti, mužskosti, detstva a pod.; zohľadňuje štrukturálne bariéry charakteristické pre patriarchálny systém, a preto uvažuje o ženách, mužoch a deťoch multifaktoriálne, to znamená že berie do úvahy vek, etnicitu, triedu, vierovyznanie, pôvod a pod.
- feministická sociálna práca je *transformatívna*, teda každá intervencia by mala smerovať ku hlbším štrukturálnym zmenám smerom k rodovo spravodlivejšej spoločnosti ako vízie; pri intervenciách teda zvažujeme dlhodobejšie sociálne, ekonomické a politické zmeny, ktoré by mohli k transformácii prispieť
- *vyzdvihovanie ženskej sily a schopností* podporou ich hlasov a legitimizáciou ich špecifických skúseností, redefinovaním stereotypného vnímania žien ako iracionálnych a pasívnych, ale schopných presadiť svoje záujmy aj v patriarchálnom prostredí; odmietanie dichotomických a hierarchických hodnotových konotácií; napríklad v symbolickom vyjadrení, akým je jazyk, ženy zviditeľňujeme rovnako ako mužov – používame teda rodovo citlivý jazyk (napríklad sú sociálni pracovníci a sociálne pracovníčky)
- feministická sociálna práca *rozkrýva materstvo* nie ako pudový či prirodzený (biologický) koncept, ale ako adoptívny a vytváraný vzťah (aj matka si musí svoje dieťa „osvojiť“ či vybudovať si k nemu vzťah).

Turner hovorí o praktických modeloch feministickej sociálnej práce (Turner, 2011:212). Vo vzťahu k násiliu páchanému na ženách a osobitne k násiliu intímny partnerom identifikuje interaktívny feministický model, ktorý berie do úvahy vzájomnú intersekcii medzi rodom a ostatnými systémami opresie. V praktickom modeli sa využíva feministický sociálno-kultúrny rámec, ale aj psychologické, sociologické a neurobiologické modely na vysvetlenie násilia mužov voči ženám. Limitmi modelu je jeho dôraz na individualizmus a relativizmus, málokedy poskytujúci základ pre spoločné snahy na zmenu politík (Turner, 2011:215).

V práci na linke sa uplatňujú, okrem iného, prvky strániaceho poradenstva, vyskytujúce sa vo viacerých modeloch feministickej sociálnej práce. Zámerom posilnenia je prevencia re-viktimizácie, podpora a posilnenie žien, nie riešenie problémov klientok na základe zisťovania tzv. „objektívnej skutočnosti“ (Bosá, 2014:98). Zisťovanie príčin skúseností žien s násilím v klasickom prístupe často vedie v dôsledku patriarchálneho nastavenia skutočnosti k spoluzodpovednosti žien za násilie, napríklad tým, že násilie vyprovokovali. Pritom provokácia je často spojená s rodovými stereotypmi. Napríklad dožadovanie sa ženy, aby sa partner podieľal rovným dielom na starostlivosti o deti a domácich prácach, sa patriarchálnym jazykom pomenováva ako vypovedanie poslušnosti a provokovanie muža svojimi požiadavkami. V strániacom poradenstve sa zároveň presadzuje nulová tolerancia násilia. Medzi znaky strániaceho poradenstva patria:

- *dôvera voči ženám* – poradkyne na linke nespochybňujú skúsenosti žien s násilím, rozumejú rodovým aspektom prežitého násilia a nezlahčujú jeho žiadne formy a dopady;
- *rešpekt voči potrebám a situácii žien* – poradkyne rešpektujú potreby a rozhodnutia žien, napr.

- aj potrebu vyrovnaní sa s novými situáciami, vrátane opakovaných návratov k násilnému mužovi, ktoré nie sú dôvodom sankcií či vylúčenia panej z ďalšej pomoci;
- *informovanosť žien* – poradkyne informujú ženu o možných a pravdepodobných dôsledkoch jej rozhodnutí; nezakrývajú prípadné zlyhania a nesľubujú rýchle a nereálne riešenia; predpokladom dôvery, rešpektu a informovanosti žien je partnerský vzťah medzi poradkyňou a volajúcou ženou; žena nie je objektom intervencie, ale jej subjektom;
 - *podpora žien* – volajúce ženy sú vnímané ako odborníčky na ich vlastný život a poradkyňa na linke nekoná z pozície „ja viem najlepšie, čo je pre vás dobré“; podporuje ženu v jej rozhodnutiach, ktoré pomáha žene si uvedomiť a formulovať; poradkyňa ženu nenúti, nepresvedča, aby násilný vzťah opustila alebo v ňom zotrvala, ale rešpektuje stratégie ženy prežiť v násilí v relatívnom bezpečí;
 - *empowerment* – posilnenie spája v sebe všetky predchádzajúce znaky a je prostriedkom aj cieľom rozhovoru so ženou; rozhodujúci je aj jazyk, ktorý používame; označenie „týraná žena“ alebo „obeta“ redukuje osobnosť ženy prostredníctvom násilia a vytvára dojem pasivity⁴; ženu so skúsenosťou s násilím sa odporúča označovať ako „ženu, ktorá zažíva násilie“ (Bosá, 2014).

Osobitná pozornosť sa pri práci na linke venuje bezpečiu žien. Nástroj na základný odhad nebezpečenstva vychádza z nástrojov na odhad opakovania fyzických útokov, ako aj z nástrojov na odhad zavraždenia ženy (femicidy; Logar, 2011). Zameriava sa na vybrané rizikové faktory a obavy na strane ženy a/alebo jej detí. Vychádza sa z presvedčenia, že žena vie najlepšie vyhodnotiť kroky, ktoré sú pre ňu nebezpečné (Karlovska et al., 2015:38). Sada štandardizovaných otázok je overeným nástrojom viacerých ženských mimovládnych organizácií na Slovensku a zohľadňuje ich dlhoročné skúsenosti.⁵

V obsahu telefonického rozhovoru sa využívajú poznatky a prístupy z feministickej a rodovej problematiky. Napríklad násilné konanie zo strany muža voči žene je explorované z perspektívy moci, kontroly a rodových nerovností, rodovej socializácie a znalostí o štrukturálnych rodových nerovnostiach na spoločenskej, komunitnej a rodinnej úrovni, sociálnych interakcií a na úrovni partnerských vzťahov medzi mužmi a ženami.

2. Dáta a metóda

Dátovými zdrojmi nadchádzajúcej analýzy sú reportingový systém a evidenčná databáza NLŽ. Reportingový systém je nastaveným databázovým systémom technológie call-centra, ktorého štruktúra a premenné boli nastavené na základe teoretických východísk so zameraním na bezpečie volajúcich žien a dostupnosť služby. Pre potreby analýzy boli vybrané nasledujúce premenné:

- počet prichádzajúcich a odchádzajúcich hovorov,
- počet okamžite prijatých a okamžite neprijatých hovorov,
- dátum, čas a trvanie okamžite prijatých a okamžite neprijatých hovorov.

Následne boli vybrané premenné analyzované na zhodnotenie vyťaženia linky s cieľom zvýšiť bezpečie žien a dostupnosť služby v nadchádzajúcom období.

Ďalším zdrojom dát je evidenčná databáza. Databáza je štandardizovaným dotazníkom, ktorého štruktúra a premenné boli zostavené na základe doterajších teoretických poznatkov o násilí páchanom na ženách a odzrkadľuje teoretické východiská. Databáza pozostáva z niekoľkých elektronických formulárov – layerov, obsahujúcich rôzne tematické okruhy. Tematickými okruhmi

⁴ Podobne sa odporúča označenie ľudí s postihnutím, a nie postihnutí ľudia, alebo ľudia bez domova, a nie bezdomovci; alebo „jednorodičovská rodina“ (konštatujúce označenie), a nie „neúplná rodina“ (hodnotiace označenie; Bosá, 2014:100).

⁵ O potenciálnych rizikách používania štandardizovaných nástrojov na odhad nebezpečenstva, ako je napr. SARA, pozri viac v Karlovska, et al., 2015:69.

sú informácie o jednotlivých hovoroch, identifikácia násilia, informácie o volajúcej osobe a odhad nebezpečenstva, o pomoci poskytnutej/vyhľadanej v minulosti a aktuálne poskytnutej pomoci priamo NLŽ. Jednotlivé formuláre sú bohato štruktúrované a obsahujú dichotomické a kategorické premenné, vždy však aj s možnosťou voľnej odpovede. Údaje do elektronickej evidenčnej databázy sú vyplňané manuálne poradkyňami priamo počas hovoru so ženou, alebo častejšie po rozhovore. Údaje z evidenčnej databázy a z podrobných záznamov poradkýň boli využité na zostavenie kazuistik. Kazuistiky sa primárne zameriavajú na priebeh poradenského rozhovoru, sledujúc jednotlivé fázy a partikulárne ciele. Sledovanie cieľov v jednotlivých fázach rozhovoru je nevyhnutným predpokladom pre zvýšenie bezpečia žien a pre prevenciu ďalšieho útoku alebo zavraždenia ženy. V kazuistikách sme sledovali nasledovné ciele: základná identifikácia násilia, odhad nebezpečenstva, tvorba bezpečnostného plánu a identifikácia potrieb ženy.

Reportingový systém zo svojej podstaty obsahuje údaje o všetkých prichádzajúcich a odchádzajúcich hovoroch. Do analýzy sú zaradené reportingové údaje očistené od takzvaných „blokovaných hovorov“. Ide o zneužívajúce a obťažujúce hovory, ktoré pri opakovaní je možné vyradiť z dôvodu sprístupnenia linky pre ženy/osoby, ktoré ju skutočne potrebujú. V roku 2015 obťažujúce hovory tvorili 11 % zo všetkých prichádzajúcich hovorov.

Údaje z reportingovej a evidenčnej databázy možno vnímať ako primárne dáta, ktoré podrobujeme analýze. Využívame pritom už spracované údaje pre účely správy o činnosti NLŽ za rok 2015 (Holubová, Ďurčíková et al., 2015). Analýzu však obohacujeme o rozšírenú interpretáciu a ďalšie súvislosti. Referenčným obdobím je február až december 2015, kedy bola linka pre ženy v ostrejšej prevádzke. Zameriavame sa na nasledujúce otázky:

- aká bola vyťaženosť linky vzhľadom na rôzne časové dimenzie
- aké sú základné charakteristiky volajúcich žien a prežitého násilia
- aká pomoc bola ženám poskytnutá
- aké sú postupy práce pri rozhovore so ženami zažívajúcimi násilie (kazuistiky)

Pre zodpovedanie na prvú otázku sme zostavili arbitrárnu škálu vyťaženia linky na základe podielu okamžite neprijatých hovorov z prichádzajúcich hovorov. Pritom v ideálnom prípade by podiel prijatých hovorov zo všetkých prichádzajúcich hovorov mal tvoriť 100%. Linka bola nízko preťažená, ak podiel prijatých hovorov bol menší ako 100% a vyšší ako 90% zo všetkých prichádzajúcich hovorov. Stredne preťažená, ak podiel prijatých hovorov bol v intervale od 90% do 70% zo všetkých prichádzajúcich hovorov, a vysoko preťažená pri podiele prijatých hovorov nižšom ako 70% zo všetkých prichádzajúcich hovorov.⁶

3. Výsledky a diskusia

V nasledujúcej kapitole sa zameriame na analýzu vyťaženia linky, tzn. počet prijatých a neprijatých hovorov vzhľadom na mesiace, dni v týždni a pracovné zmeny. Uvedieme aj hlavné ukazovatele efektívnosti, tzn. početnosť hlavnej cieľovej skupiny – žien zažívajúcich násilie a jej ďalšie charakteristiky, ako sú formy prežitého násilia a druhy poskytnutej pomoci. V kazuistikách poukážeme na uplatňovanie konkrétnych procesov s jasne určenými cieľmi jednotlivých fáz poradenského rozhovoru. V diskusii k zisteným výsledkom identifikujeme kontradikcie poskytovanej dištančnej služby v súvislosti s nadväzujúcimi službami.

⁶ Pre všetky údaje uvedené v nasledujúcich grafoch a tabuľkách platí, že prichádzajúce hovory = všetky volania na číslo 0800 212 212 očistené o obťažujúce hovory; prijaté hovory = poradkyňou okamžite vybavený hovor; neprijaté hovory = volajúcou osobou predčasne prerušený hovor alebo hovor presmerovaný do záznamníka z dôvodu prebiehajúceho iného hovoru na linke; referenčné obdobie od 1. 2. 2015 do 31. 12. 2015. Zdrojom údajov je Reportingový systém NLŽ, ak nie je uvedené inak.

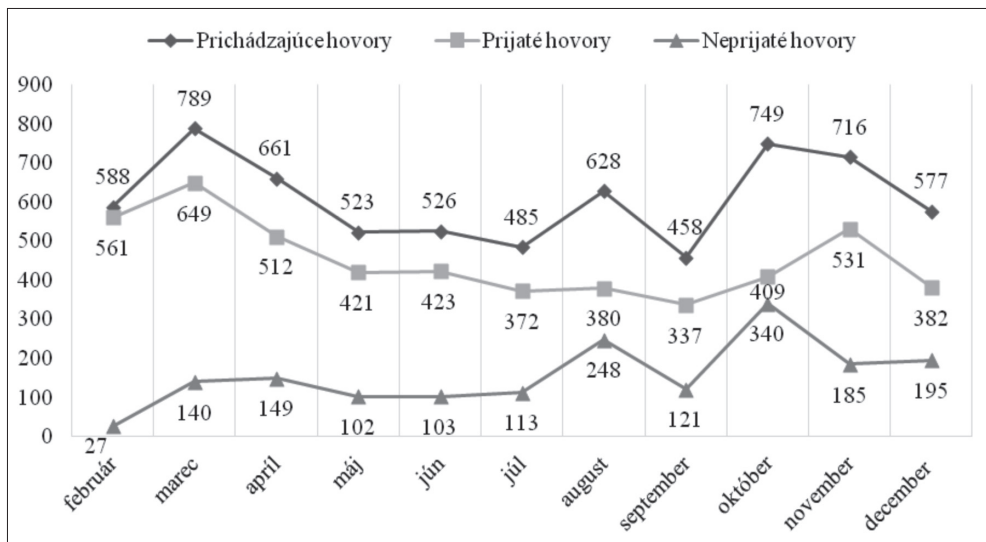
3.1 Vyťaženosť linky v roku 2015

Z hľadiska dôležitosti bezpečia žien, ktoré zažívajú násilie, je nevyhnutné vedieť, či je kapacita linky dostatočná a či je pracovný režim a personálne zabezpečenie linky dostačujúce. Z tohto dôvodu sme analyzovali vyťaženosť linky a to najmä z hľadiska podielu okamžite prijatých hovorov zo všetkých prichádzajúcich hovorov na linku.

V roku 2015 bolo reportingovým systémom zaznamenaných celkovo 6700 prichádzajúcich hovorov, z toho bolo 74,3 % a okamžite prijatých jednou z poradkyň. Z hľadiska škály vyťaženosť linka bola v roku 2015 celkovo stredne preťažená. Celkovo však bolo vybavených až 6073 hovorov, ak žena zanechala odkaz na záznamníku (z dôvodu obsadenosti linky) a poradkyňa ju neskôr kontaktovala v čase, keď to bolo pre paniu⁷ bezpečné, alebo poradkyne kontaktovali organizácie a inštitúcie pre účely hľadania ďalšej pomoci. Počas jedného mesiaca v priemere prišlo 609 hovorov a celkovo bolo v roku 2015 prevolaných 809 hodín. Priemerná dĺžka jedného hovoru bola necelých 10 minút, pričom dĺžka hovoru variovala vzhľadom na typ hovoru.

Vzhľadom na mesiace v roku počet prichádzajúcich hovorov značne varioval. Od 789 v mesiaci marec až po 458 v septembri. Stredná miera preťaženosť bola zistená v siedmich mesiacoch (podiel prijatých hovorov bol nižší ako v intervale od 90 % do 70 %). V mesiaci august, október a december však dosiahla vysokú mieru (percento prijatých hovorov zo všetkých prichádzajúcich hovorov nižšie ako 70 %).

Graf 1: Vývoj počtu hovorov vzhľadom na mesiace v roku 2015 (absolútne počty)

Vzhľadom na dni v týždni možno konštatovať, že najviac hovorov prichádzalo v pondelky a v štvrtky. Počas víkendov počet hovorov klesal. Celkovo však počas víkendov prišlo 1395 hovorov. Dostupnosť služby počas víkendov má teda svoje opodstatnenie najmä z toho dôvodu, že počas víkendov nie sú v prevádzke iné telefonické linky poradenských centier. Národná linka teda, aj so

⁷ V príspevku označujeme klientky slovom „pani“ akou prejav rešpektu voči ženám, a nie označením ich funkcie v poradenskom rozhovore. Zároveň sa označenie „pani“ vzťahuje na všetky ženy bez ohľadu na ich sexistický vzťah voči mužom, t. j. či sú vydaté alebo slobodné. Zároveň je to zaužívaná prax niektorých slovenských feministických mimovládnych organizácií.

svojou bezplatnosťou, tvorí významný prvok v širšom systéme pomoci a v čase nedostupnosti iných služieb. Miera preťaženia linky sa udržiavala na strednej úrovni, nie však v sobotu, keď v ročnom priemere je vysoko preťažená.

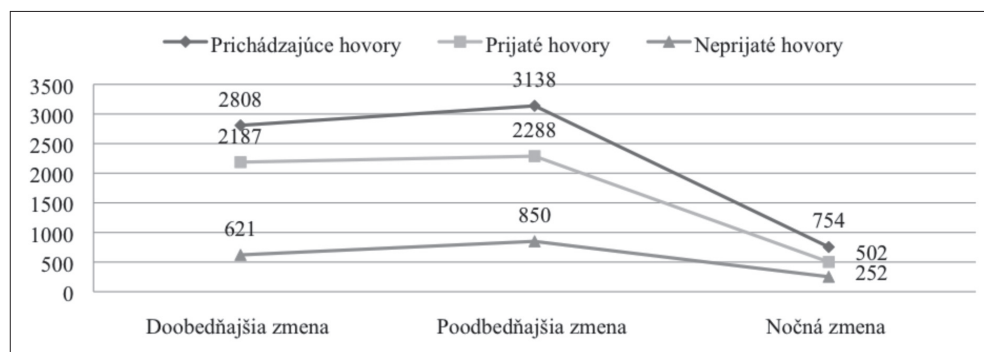
Tabuľka 1: Počty hovorov vzhľadom na dni v týždni v roku 2015

	Počet prichádzajúcich hovorov	Podiel prijatých hovorov (v %, prichádzajúce = 100)	Počet neprijatých hovorov
pondelok	1 185	73,9	309
utorok	1 001	72,1	279
streda	997	78,9	210
štvrtok	1 137	75,5	279
piatok	985	75,9	237
sobota	737	68,9	229
nedeľa	658	72,6	180
SPOLU	6 700	74,3	1 723

Hlbšia analýza však ukázala, že vzhľadom na mesiace preťaženosť linky v soboty značne variovala a vysoká preťaženosť sa vzťahuje najmä na mesiace marec, jún a október. Inak bola miera preťaženia počas sobôt na strednej úrovni.

Neprerušovaná prevádzka linky si vyžaduje prácu na zmeny, ktoré boli počas roku 2015 nastavené v nasledujúcom režime. Doobedňajšia zmena trvala od 6:01 do 14. hodiny, od 14:01 do 22:00 hod. bola poobedňajšia zmena a od 22:01 do 6:00 hod. nočná zmena. Časové rozdelenie zmien však bolo viacmenej formálne, pretože prebiehajúci hovor mohol presahovať pracovnú zmenu. Vzájomné prelínanie zmien bolo nevyhnutné aj z dôvodu odovzdávania informácií o volajúcich ženách, alebo bol nastavený podľa pracovnej kapacity poradkyň, danej 35-hodinovým týždenným pracovným časom podľa zákonníka práce. Počas denných zmien a v pracovných dňoch boli na zmene po dve poradkyne (s výnimkou čerpania dovolení alebo iného dôvodu neprítomnosti). Počas nočných zmien a víkendov pracovala vždy iba jedna poradkyňa. Pre účely analýzy sme použili formálne nastavenie pracovných zmien.

Graf 2: Počet hovorov vzhľadom na pracovné zmeny (absolútne počty, 2015)

V roku 2015 najviac hovorov prichádzalo v poobedňajších zmenách. Rozdiel v porovnaní s doobedňajšími zmenami je však iba 300 hovorov. Podiel prijatých hovorov tvorí v doobedňajšej a poobedňajšej zmene 77,9 %, resp. 72,9 % zo všetkých prichádzajúcich hovorov a linka bola

celkovo stredne preťažená. V nočných zmenách, napriek nízkemu počtu hovorov, však podiel dosahuje 66,6 % a linka dosahuje vysokú preťaženosť. Kritickými počas nočných zmien boli hlavne mesiace apríl a október, kedy podiel prijatých hovorov klesá na 38 %, resp. 47 %. Dôvodov takéhoto prepadu môže byť viacero. Prichádzajúce hovory mohli prichádzať v rovnakom čase, keď na linke prebiehal dlhší hovor a ženy/osoby volali opakovane. Úlohu mohla zohrávať aj únava poradkýň, ktoré niekedy vykrývali zmeny chýbajúcich kolegyň.

Počet prichádzajúcich hovorov v daných časových intervaloch, tzn. v jednotlivých mesiacoch, dňoch a pracovných zmenách, môže byť ovplyvňovaný viacerými faktormi. Jedným z nich môže byť miera popularizácie čísla linky, resp. účinnosť informačných kanálov pre šírenie služieb linky. Na počet hovorov mohlo vplývať aj aktuálne medializovanie prípadov násilia páchaného na ženách (napr. vražd žien), ale aj reálne zvýšená prevalencia. Hlbšia analýza faktorov, ktoré môžu zvyšovať počet prichádzajúcich hovorov v daných mesiacoch, dňoch a zmenách, nie je možná vzhľadom na chýbajúce údaje. Pre zvýšenie dostupnosti služieb NLŽ, a teda zvýšenie počtu hovorov odporúčame čo najčastejšiu medializáciu a využívanie všetkých komunikačných kanálov na pravidelné zverejňovanie čísla NLŽ.

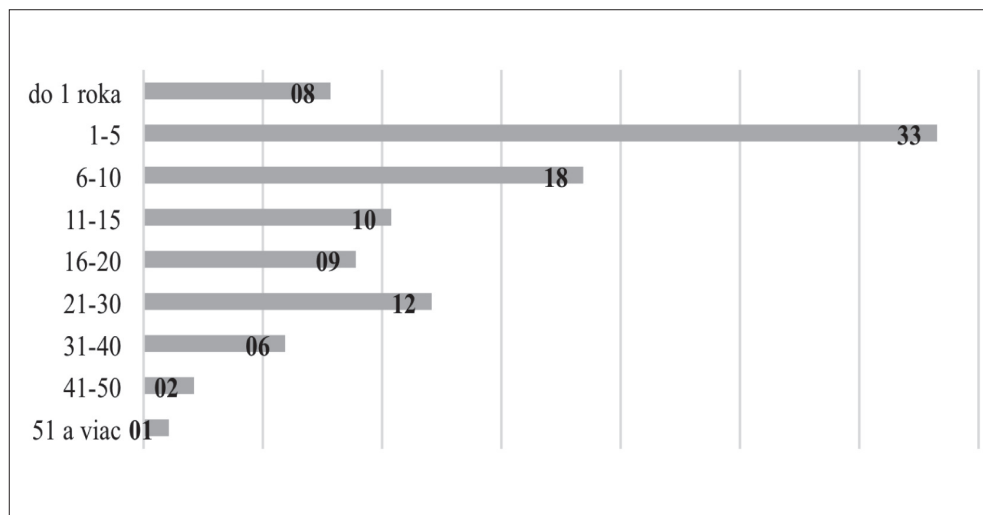
3.2 Ženy zažívajúce násilie a formy násilia

Nasledujúce anonymizované údaje⁸ sa vzťahujú na volajúce ženy so skúsenosťou s násilím, ktoré boli zaznamenané poradkýňami počas alebo bezprostredne po rozhovore. Celkovo v roku 2015 poradkyne na linke prijali 2829 hovorov od relevantných žien. V priemere jedna žena so skúsenosťou s násilím volala 5,7-krát. Opakované volania žien potvrdzujú ich potrebu sa o svojich skúsenostiach porozprávať, zorientovať sa v situácii, najmä ak neboli s násilným správaním muža identifikované ako s násilím. Zároveň to môže byť znakom aj dôvery a vytvorenia bezpečného priestoru poradkýňami pre rozhovor. Celkovo bola počas roku 2015 poskytnutá pomoc na linke 495 ženám. V priebehu roka sa počet nových klientok vyvíjal nerovnomerne. Najviac nových klientok pribudlo v marci (95), najmenej v decembri (29), ak nerátame mesiac február ako skúšobný mesiac. Dve percentá žien volali zo zahraničia, najmä z Rakúska, ostatné ženy z územia Slovenska. Vzhľadom na kraje najviac žien volalo z Bratislavského kraja (16,8 %) a z Košického kraja (14,7 %), najmenej z Banskobystrického (9 %). Volajúce ženy boli najčastejšie vo vekovej kategórii 31–39 rokov (26,4 %) a 40–45 rokov (25,5 %). Vzhľadom na dĺžku trvania násilného vzťahu 41 % volajúcich žien zažívalo násilie v dĺžke do 5 rokov, zvyšok žien však dlhšie ako 5 rokov. Dlhotrvajúce násilné vzťahy, najmä zo strany intímneho partnera, môžu potvrdzovať náročnosť vymaniť sa z násilného patriarchálneho vzťahu a získať adekvátnu posilňujúcu pomoc v patriarchálnom sociálnom systéme, ktorý očakáva od ženy samotnej, že ukončí násilie. Pritom jedným z racionálnych dôvodov zotrvania ženy v násilnom vzťahu je často nedostatok adekvátnej pomoci (napríklad bezpečného ubytovania) a schopnosť polície ženu ochrániť.

⁸ Na údaje v nasledujúcich grafoch a tabuľkách sa vzťahuje referenčné obdobie od 1.2. 2015 do 31. 12. 2015

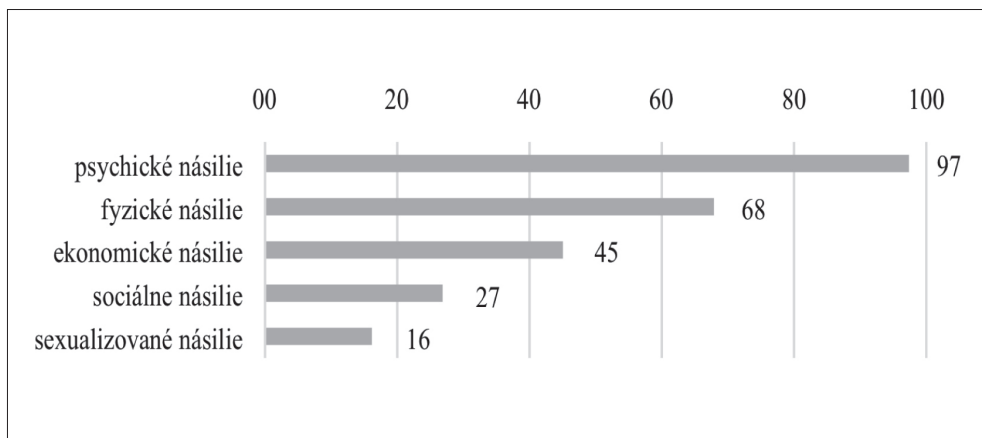
Graf 3: Trvanie násilného vzťahu u žien volajúcich na NLŽ (v %, N = 472)

Pri identifikácii násillia ženy referovali o rôznych formách a vzorcoch násillia, fyzických či sexualizovaných útokoch, o spôsoboch kontroly a prenasledovania, o ekonomickom násillí a stratégiách násillných osôb, zväčša (ex)manželov či (ex)partnerov. Identifikované boli všetky formy násillia, v ich rôznej kombinácii. Zároveň sa potvrdili poznatky o tom, že kladením primeraných otázok a pomenovaním skúseností žien v kognitívnom rámci zneužívania moci a uplatňovaním kontroly mužov nad ženami možno identifikovať stratégie násillného partnera a následne nastaviť spolu so ženou účinný plán bezpečia na minimalizovanie ďalších útokov. Zo všetkých 495 klientok až 482 opisovalo skúsenosť s psychickým násillím, najčastejšie napríklad s nadávkami, ponižovaním, vyčerpávaním, urážkami, zľahčovaním násillia, vyhrážaním sa a žiarlivosťou. Aspoň jeden útok fyzického násillia zažilo 336 žien, teda takmer 68 % zo všetkých klientok. Časté prejavy fyzického násillia boli fackovanie, bitie, ťahanie za vlasy – vytrhnutie vlasov, kopanie, hádzanie (o stenu, o skriňu a pod.). Ekonomickému násilliu bolo vystavených 223 žien, to znamená 45 % zo všetkých 495 klientok. Veľmi častými prejavmi bolo neprispievanie financiami, vymáhanie peňazí, odmietanie starostlivosti, nútenie k vyúčtovaniu peňazí, ničenie vecí a majetku. Aspoň o jednom sexualizovanom útoku referovalo 80 žien, teda 16,2 %. Častými sexualizovanými útokmi bolo nútenie k nepríjemným praktikám, sexuálne obťažovanie, vedomé spôsobovanie bolesti počas sexu, kombinovanie sexu a násillia a vynucovanie sexu. O sociálnom násillí referovalo 133 žien (27 %), ktoré často hovorili o izolácii od rodiny, priateľov a inej podpory, obmedzovanie zamestnať sa, chodiť do práce alebo študovať. Medzi násillné konanie patrilo aj nebezpečné prenasledovanie, najmä cez SMS, telefonáty a e-mail.

Graf 4: Podiely žien zažívajúcich jednotlivé druhy násilia (v %, N = 495)

Ženy identifikovali najčastejšie situácie alebo okolnosti, za ktorých sa ich (ex)partneri správali násilne. Napríklad hneď po svadbe, v tehotenstve, po narodení dieťaťa, po presťahovaní sa do mesta, keď bol muž opitý alebo nadrogovaný alebo sa partnerka dožadovala rovnocenného partnerstva, napr. prispievania do domácnosti, alebo keď mu vyčítala neveru. Pri identifikácii jednotlivých druhov násilia, ako aj okolností, za ktorých sa muž správal násilne, sa ukázali pozitíva využívania rodovej perspektívy a perspektívy z hľadiska žien.

Zo 495 žien bolo 40 % rizikových, to znamená, že boli na základe nástroja na odhad nebezpečenstva v riziku alebo vo vysokom riziku opakovaného násilia, závažných zranení alebo usmrtenia a stupňovania násilia. Pri pokuse o vraždu išlo najčastejšie o škrtenie ženy alebo ohrožovanie nožom. Vyhrážanie sa zabitím bolo spojené s vyhrážaním sa samovraždou násilného muža alebo inými druhmi vyhrážania. Vyhrážanie zabitím sa vzťahovalo aj na príbuzných volajúcej ženy, napr. jej matku, syna či celú rodinu. Vyhrážanie zabitím ženy, detí alebo príbuzných či seba samého sú častými stratégiami násilného muža na udržanie strachu a kontroly nad partnerkou. Ženy vedia často presne odhadnúť, či muž svoje vyhrážky aj zrealizuje. Prežívajú totiž v násilnom vzťahu nie preto, že sú pasívne, ale preto, že vedia veľmi často aktívne eskalácii násilia predchádzať a ochrániť seba a svoje deti. Ich obavy z toho, že muž vyhrážky zrealizuje, preto treba brať s rešpektom. Zohľadnenie názoru ženy je pritom pre ňu posilňujúce a podporujúce pre jej ďalšie rozhodnutia.

Tabuľka 2: Najzávažnejšie druhy útokov voči ženám volajúcim na linku

Druhy prítomného násilia	Počet žien
Vyhrážanie sa	200
Vyhrážanie sa zabitím	75
Nebezpečné prenasledovanie	51
Úplná izolácia klientky	34
Sexualizované násilie	80
Znásilnené klientky	12
Pokus o vraždu	22

Zo žien zažívajúcich násilie malo 48 % aspoň jedno maloleté dieťa a 40 % aspoň jedno dospelé dieťa. Pätnásť percent žien informovalo, že násilný muž/osoba sú násilní aj voči deťom, a ďalších

20 % žien, že deti sú svedkami násilného správania. Pritom zdôrazňujeme, že z hľadiska feministickej sociálnej práce násilie páchané na ženách nie je závažnejšie, ak majú deti. Závažnosť násilia a potreby žien sa posudzujú oddelene, ako autonómne a legitímne potreby (Bosá, 2014:95). Prítomnosť detí v rodine, respektíve ich viktimizácia, môže byť dôležitou okolnosťou v uvažovaní ženy o stratégiách prežitia či bezpečia, ktoré poradkyňa pri rozhovore so ženou berie do úvahy.

Pohlavie a vzťah násilnej osoby ku volajúcej žene bol zistený u 480 klientok, celkovo však 497 násilných osôb vzhľadom na možnosť viacerých násilných osôb voči jednej žene. Celkovo išlo o 484 násilných mužov a 13 násilných žien.⁹ Z mužov súčasní manželia tvorili 51 % a partneri/druhovia 16 %. Bývalí manželia či expartneri tvorili spolu viac ako 18 %, synovia 7 %, otcovia viac ako 2 % a bratia 2 percentá. Partnerské násilie, resp. násilie na ženách v intímnych vzťahoch tvorilo celkovo 85,7 %. Zistenia potvrdzujú, že manželia/partneri či intímni priatelia žien sú najčastejšími násilníkmi mužmi z okolia žien. Intímny vzťah a prípadne manželský zväzok môže teda vytvárať „najlepšie“ podmienky na uplatňovanie kontroly nad ženou. Rozvodom či rozchodom však muž s násilným správaním nemusí prestať, čo opäť indikuje neúčinnosť nastaveného systému pomoci na zastavenie násilia či prevenciu recidív.

Tabuľka 3: Vzťah násilného muža k volajúcej žene zažívajúcej násilie

Násilná osoba	Počet	Podiel v %
Manžel	247	51,03
Exmanžel	48	9,92
Partner/druh/priateľ	79	16,32
Expartner/expriateľ	41	8,47
Syn	34	7,02
Otec	11	2,27
Brat	10	2,07
Zať	6	1,24
Svokor	3	0,62
Vnuk	1	0,21
Asistent	1	0,21
Kolega/nadriadený	2	0,41
Expartner dcéry	1	0,21
SPOLU	484	100

3.3 Poskytnutá pomoc

Zo 428 žien 27,3 % nebola poskytnutá v minulosti žiadna pomoc a o svojej skúsenosti s násilím hovorili s poradkýňami na linke prvýkrát v živote. Ostatné volajúce ženy v minulosti už pomoc vyhľadali alebo sa s násilím niekomu zdôverili. Väčšina z nich vyhľadala aj viaceré druhy pomoci alebo sa obrátila na viac zodpovedných inštitúcií. Viacero z nich podalo trestné oznámenie, aj opakovane. Iné ženy zvažovali podať trestné oznámenie v najbližšom čase.

Z pomoci poskytnutej priamo na linke boli najčastejšie poskytnuté kontakty na mimovládne organizácie/inštitúcie (293 ženám). Najčastejšie boli kontakty odovzdávané na špecializované poradenské centrá a bezpečné ženské domy, ak boli dostupné v blízkosti bydliska paniej.

⁹ V prípadoch, keď agresorkami boli ženy, poradkyne ponúkli ženám kontakty na organizácie, ktoré sú zamerané na riešenie domáceho násilia.

Všetkým ženám bol okrem iných druhov pomoci poskytnutý posilňujúci a podporujúci rozhovor (viac o formách posilnenia pozri kazuistiky). Niektoré ženy však v čase, keď volali na linku, nepotrebovali alebo zatiaľ nechceli inú pomoc a bol im poskytnutý výlučne bezpečný priestor na rozhovor (83 žien). Niektoré ženy, najmä tie, ktoré poradkyňiam hovorili o svoji skúsenostiach s násilím prvýkrát, sa potrebovali najskôr „identifikovať s násilím“. Na druhej strane boli ženy, ktoré sa rozhodli z násilného vzťahu odísť. Asistencia pri hľadaní bezpečného ubytovania alebo priame umiestnenie do bezpečného ženského domu boli poskytnuté 37 ženám. Polícia na základe súhlasu žien bola privolaná v 17 prípadoch a v siedmich prípadoch poradkyne na linke priamo asistovali žene pri zásahu polície. V troch prípadoch sa privolala zdravotná záchranná služba.

Tabuľka 4: Podpora a pomoc poskytnutá ženám zažívajúcim násilie priamo NLŽ

Druh podpory a pomoci	Počet žien
Poskytnutie kontaktov na mimovládnu organizáciu/inštitúciu	293
Bezpečný priestor na rozhovor (bez ďalšej pomoci)	83
Priama asistencia pri hľadaní bezpečného ubytovania	37
Privolanie polície	17
Asistovanie žene pri zásahu polície	7
Privolanie záchrannej zdravotnej služby	3
Komunikácia s vyšetrovateľom/Tkou	3

Významnou pomocou bola pre ženy aj možnosť presmerovania hovoru priamo na mimovládne organizácie alebo iné inštitúcie, najmä z dôvodu bezplatnosti linky. Ženy žijúce v násilnom vzťahu môžu mať obmedzené možnosti príjmu alebo získania kreditu na mobilný telefón z dôvodu masívnej kontroly zo strany násilného muža alebo z dôvodu celkového nízkeho príjmu. Väčšina ženských mimovládnych organizácií nemá možnosť bezplatnej telefonической linky a presmerovanie hovoru z linky bolo pre niektoré ženy dôležité pre zavolanie či opätovné zavolanie na linku. Celkovo bolo takto presmerovaných 363 odchádzajúcich hovorov, pričom jeden hovor trval v priemere 9,8 minúty. Automatické presmerovanie prichádzajúcich alebo odchádzajúcich hovorov využívali aj iné inštitúcie, napríklad Operačné stredisko Zdravotnej záchrannej služby Slovenskej republiky. Niektoré špecializované mimovládne organizácie využívali možnosť presmerovania hovorov v mimoprevádzkových hodinách ich vlastných telefonických čísel, teda počas večerov/nocí a víkendov. Takto sa zvyšovala dostupnosť služieb podpory a bezpečie žien aj v čase pracovného voľna. V niektorých prípadoch boli poradkyne na NLŽ informované ženskou mimovládnu organizáciou o možnom telefonáte od panie vo vysokom riziku ohrozenia v čase, keď ich telefonická linka bola mimo prevádzky. Spolupráca s niektorými špecializovanými ženskými organizáciami a inými inštitúciami bola už počas prvého roku prevádzky na pomerne vysokej úrovni.

Pomoc na linke má aj svoje limity. Neposkytuje osobné – ambulantné poradenstvo, ani osobné sprevádzanie či právne zastupovanie. Akúkoľvek pomoc podľa potrieb žien sa však poradkyne na linke môžu pokúsiť sprostredkovať. Niektoré ženy odmietali akýkoľvek kontakt na mimovládne organizácie alebo zodpovedné organizácie z dôvodu, že mali iné očakávania od služieb NLŽ. Niektoré ženy napríklad očakávali, že poradkyne na linke „urobia niečo s násilným mužom“ alebo „zburcujú prokuratúru“, alebo iné očakávania, ktoré nie je možné z hľadiska limitov linky naplniť. Navyše národná linka pre ženy je súčasťou a je závislá od dostupnosti nadväzujúcej siete pomoci. Takisto boli zistené určité kontradikcie vo vzťahu „spoločných klientok“ linky a mimovládnych organizácií. Viaceré panie volajúce na linku boli v dlhodobej poradenskej starostlivosti niektorej z poradní alebo bezpečného ženského domu. Otvorili sa otázky, či je vhodné, aby bola spoločným klientkám poskytovaná ďalšia podpora a informácie o možnostiach pomoci, ktoré sa môžu odlišovať od informácií, ktoré pani získala od svojej domovskej organizácie. Viaceré reprezentantky

mimovládnych organizácií však privítali možnosť žien získať posilnenie aj prostredníctvom linky, hlavne keď ich poradenské kapacity nie sú dostačujúce. Linka môže plniť pre panie funkciu ventilovania nahromadenia nepríjemných a úzkostných emócií aj v mimoprevádzkových hodinách poradní.

Ďalšími otázkami vyplývajúcimi zo spoločnej spolupráce boli aj postupy pri delegovaní – odovzdávaní panej do starostlivosti špecializovanej organizácie. Vo viacerých prípadoch sa ukázalo ako nevyhnutné, aby organizácia mala nastavené jednotné pravidlá prijímania paní do starostlivosti. Nejasnosti alebo rôznorodé predstavy o postupoch prijímania žien môžu byť pre ženy bezpečnostným rizikom.

Na spoločných stretnutiach s partnerskými organizáciami boli diskutované kontradikcie vo vzťahu k dĺžke poradenského rozhovoru so ženou prostredníctvom linky. Niektoré odborníčky z praxe zastávali názor, že hovor na linke by nemal trvať viac ako hodinu, pretože môže viesť ku závislosti panej na podrobných a opakovaných zdieľaniach informácií o svojich skúsenostiach cez linku. Čo samo o sebe pre paniu môže byť posilňujúce, z dlhodobého hľadiska však nemusí viesť k vyhľadaniu ďalšej pomoci a potrebným rozhodnutiam. Dlhšie hovory na linke by sa podľa možnosti mali vzťahovať iba na prípady krízových hovorov, keď sa s paňou dôkladne prechádza odhad nebezpečenstva a pripravuje sa bezpečnostný plán, alebo ak sa pani zdôveruje so skúsenosťou s násilím prvýkrát v živote alebo nie je s násilím ešte identifikovaná. V takýchto prípadoch je namieste ponechať panej taký priestor, aký potrebuje. Nevýhodou aj rizikom môže byť, že v prípade dostupnosti iba jednej poradkyne na linke v aktuálnom čase iné ženy sa počas dlhšie prebiehajúceho hovoru na linku nedovoľajú. Jedným z nezamýšľaných dôsledkov poskytovania pomoci a ochrany na linke je aj možné zníženie počtu žien volajúcich do jednotlivých poradní.

3.4. Kazuistiky

V nasledujúcich kazuistikách chceme poukázať najmä na jednotlivé ciele, ktoré počas rozhovoru poradkyne na linke sledujú:

- „zorientovať sa v aktuálnej situácii ženy; zorientovať sa v tom, aké konkrétne formy a vzorce násilia používal a používa jej súčasný/bývalý manžel/partner, aby získal nad svojou partnerkou/manželkou kontrolu (tento proces nazývame identifikácia násilia);
- pomôcť žene identifikovať sa s tým, že partner/manžel sa k nej správa násilne (ženy, ktoré nie sú identifikované);
- zorientovať sa a identifikovať rizikové faktory na strane muža, ktorý sa správa násilne, ktoré predstavujú pre ženu ohrozenie a môžu viesť k vystupňovaniu násilia, k závažným zraneniam alebo zabitiu ženy a/alebo detí;
- pomôcť žene identifikovať nebezpečenstvo a porozumieť povahe nebezpečenstva, ktoré jej a/alebo deťom hrozí;
- spoločne so ženou identifikovať najvhodnejšie stratégie správania a kroky, ktoré neohrozia ženu a jej deti, ale naopak budú viesť k zvýšeniu ich bezpečia (tento proces nazývame tvorba bezpečnostného plánu); zorientovať sa v aktuálnych potrebách ženy;
- poskytnutie informácií o násilí, o možnostiach pomoci, kontaktov na organizácie a inštitúcie v závislosti od aktuálnych potrieb ženy;
- dohodnutie ďalšieho postupu“ (Karlovska, et al., 2015:34)

Zároveň chceme poukázať na reálne prípady dvoch žien žijúcich v násilnom vzťahu, rôznorodosť foriem a vzorcov násilia, ktoré manželia/partneri voči ženám používajú na udržanie kontroly, komplexnosť násilných foriem, okolnosti a skúsenosti, ktoré ženy berú do úvahy pri ďalšom rozhodovaní, spôsoby minimalizácie či prevencie ďalšieho násilia.

Niektoré skutočnosti sú v nasledovných prípadoch zámerne zmenené alebo skombinované s inými prípadmi z dôvodu zachovania dôvernosti a prevencie identifikácie žien, ktoré zažívajú násilie. Vždy sa však opierajú o skutočnosti, ktoré boli opisované ženami volajúcimi na linku.

3.4.1. Prípád pani Márie

Základná identifikácia situácie ženy: pani Mária má 46 rokov a žije v spoločnej domácnosti so svojím manželom a spoločnou 16-ročnou dcérou. Jej manžel má ešte 22-ročnú dcéru z prvého manželstva. Násilie trvá už 17 rokov. Pani Mária pochádza z mnohopočetnej rodiny, ktorá ju podporuje a stojí pri nej. Pracuje v realitnej kancelárii, príjem má primeraný, je finančne nezávislá. Manžel pracuje v zahraničí, domov chodí len na víkendy.

Prvýkrát linku pani Mária kontaktovala, keď bola u svojho brata. Podľa jej slov sa odhodlávala 3 týždne zavolať. Je veľmi vyčerpaná, bojí sa o svoj život a život svojej dcéry. Jej manžel čerpá dovolenku, čiže je doma a pani Máriu neustále kontroluje. Podarilo sa jej odísť k bratovi, a to pod zámenkou výpomoci v záhrade. O hodinu mal prísť manžel pre ňu a odviesť ju nazad domov.

Pani Mária počas hovoru bola rozrušená. Zo začiatku bolo pre ňu náročné, aby sama rozprávala o svojej situácii, veľa plakala. Poradkyňa ju podporila tým, že sa panaj začala citlivo pýtať na jej skúsenosť s násilím. Začala sa identifikácia foriem násilia.

Zo základnej identifikácie násilia vyplynulo, že manžel pani Márie používal závažné psychické, ekonomické, sociálne a sexualizované násilie na získanie kontroly nad svojou manželkou a svojou dcérou. Časť útokov manžela bolo smerovaných totižto aj voči dcére. Fyzicky manžel napadol pani Máriu raz – pred 13 rokmi ju kopol, keď pred ním bránila ich dcéru (v tej dobe mala dcéra 3 roky).

Psychické násilie:

- *nadávky, vulgarizmy, ponižovanie* – každý deň manžel Márii hovorí, aká je hlúpa, neschopná, dcére rozpráva, že je „lenivá, sprostá, úplný hnoj, ktorý nič nedokáže“, vyhlasuje, že „deti sú pre mňa najhoršia investícia“,
- *kritizovanie* – všetko, čo Mária urobí, nie je pre manžela dobré, na všetkom si nájde niečo, aby ju mohol skritizovať,
- *zastrešovanie* – niekoľkokrát priložil manžel Márii prst k čelu (akoby pištoľ) a smial sa na tom. Pritom Mária vie, že v minulosti mal manžel strelnú zbraň, no nevie, či ju stále má,
- *vyhrážanie sa* – že ju pripraví o prácu, o dcéru, ublíži celej jej rodine, ak odíde. Raz jej povedal: „radšej zabiť ako rozvod“.

Ekonomické násilie:

- *odmietanie starostlivosti, neprispievanie peniazmi* – na dcéru nedáva manžel Márii žiadne peniaze, pritom rodinné dávky chodia na jeho účet; raz za mesiac dá dcére vreckové 5 eur. Naposledy jej ich hodil so slovami: „na, nažer sa“,
- *obmedzený prístup k peniazom, zatajovanie príjmu* – Mária nevie, koľko muž zarobí, doma nemá žiadne zmluvy ani výplatné pásky.

Žiarlivé a kontrolujúce správanie/izolácia:

- *izolácia od rodiny a priateľov* – ak chce navštíviť rodičov alebo súrodencov, musí to niekoľkokrát zdôvodňovať, po návšteve sa manžel správa ešte agresívnejšie,
- *bránenie* – zakazuje jej chodiť do kostola, modliť sa,
- *iracionálne obviňovanie ženy z nevery* – neustále ju upodozrieva, že má milencov,
- *žiarlivosť* – Mária nesmie nosiť krátke sukne, ani trička s výstrihom. Keď boli na dovolenke pri mori, musela si ísť kúpiť iné plavky, lebo v tých, čo mala, podľa manžela pútala pozornosť iných mužov. Následne ju obviňoval, že si plavky stále posúva a viac a viac sa odhaľuje,
- *neustála miera kontroly* – s najväčšou pravdepodobnosťou má napichnutý mobilný telefón – ten dostala od manžela na Vianoce ako darček. Viackrát sa jej stalo, že vedel o niečom, čo do telefónu hovorila kamarátkam alebo rodine a nemal sa to ako dozvedieť.

Sexualizované násilie:

- *vynucovanie sexu* – pravidelne si vynucuje sex.

Prenasledovanie a obťažovanie:

- *prenasledovanie* – párkrát sa stalo, že Mária spozorovala, že ju manžel sleduje na ceste do práce,

- *návštevy na pracovisku* – častokrát chodí manžel k Márii do práce, tyká si s jej šéfkou, majú priateľský vzťah.

Po identifikácii násilia v rozhovore poradkyňa sledovala cieľ základného odhadu nebezpečenstva, tzn. identifikovať rizikové faktory na strane muža, ktorý sa správa násilne. Predmetné faktory, potvrdzované výskumami z oblasti násilia v partnerských vzťahoch na ženách, predstavujú pre ženu ohrozenie a môžu viesť k vystupňovaniu násilia, k závažným zraneniam alebo zabitiu ženy a/alebo detí. Poradkyňa spolu s pani Máriou identifikovali niekoľko rizikových faktorov:

- *násilie v minulosti* – k prvej manželke sa muž tiež správal násilne, po rozvoде bola ich dcéra zverená jemu do starostlivosti (zneužil kontakty na políciu a súde a bývalú manželku vykreslil ako psychiatrickú pacientku), o dcéru nejaví záujem, starala sa o ňu Mária; momentálne s nimi už nebýva, navštevuje ich 1–2-krát ročne,
- *žena má strach o seba* – Mária sa bojí, pretože je pre ňu manžel nevyspytateľný, má strach, že ju aj dcéru zastreľí,
- *vlastnenie zbrane* – približne pred 10 rokmi vlastnil zbraň; pred 2 rokmi si manžel zakúpil zariadenie na hľadanie kovov; keď sa ho na to pýtala, povedal, že niečo zakopal na dvore, nevie to nájsť a potrebuje sa toho zbaviť; Mária si myslí, že išlo práve o spomínanú zbraň,
- *kontrolujúce správanie a izolácia* – odpočúvaný telefón, izolácia od rodiny a priateľov, sledovanie do práce,
- *sexualizované násilie* – vynucovanie sexu,
- *vyhrážanie sa zabitím, ublížením* – „radšej zabiť ako rozvod“, vyhrážanie sa ublížením celej rodine, zastrasovanie,
- *žena chce odísť zo vzťahu* – Mária už ďalej nevláda, chce vzťah ukončiť.

Po základnej identifikácii násilia a základnom odhade nebezpečenstva sa v rozhovore pristúpilo k tvorbe bezpečnostného plánu, tzn. hľadali sa najvhodnejšie stratégie správania a kroky, ktoré neohrozia ženu a jej deti, ale naopak budú viesť k zvýšeniu ich bezpečia. Najskôr však bolo nutné zistiť stratégie ženy na minimalizáciu rizika násilia, resp. čo jej pomáha v prípade ohrozenia zo strany manžela. Vychádzali sme z princípu, že žena je expertka na svoj život a sama najlepšie vie, čo ju môže ochrániť alebo ohroziť.

Pani Mária počas násilného vzťahu so svojím manželom vyskúšala niekoľko stratégií. Na začiatku to bola najmä aktívna obrana, neskôr zvolila opačnú stratégiu a snažila sa vyhýbať situáciám, kedy bol muž v minulosti násilný. V poslednej fáze vzťahu sa snažila manžela čo najviac ignorovať.

Na základe vyhodnotenia dotazníka na zistenie miery nebezpečenstva poradkyňa zistila, že v prípade Márie išlo o stredne vysokú mieru nebezpečenstva. Z rozhovoru vyplynula potreba pani Márie, že chce zo vzťahu a z domu odísť. Spolu s poradkyňou sa dohodli na ďalšom postupe, podrobne prebrali bezpečnostný plán. Odchod plánovali až na deň, kedy bol manžel v zahraničí. Odchod ženy z násilného vzťahu je veľmi rizikové obdobie, preto je nevyhnutné ho dôkladne naplánovať. Manžel bol najbližšie dva týždne doma, dovtedy však poradkyne ostávali s pani Máriou v kontakte. Z dôvodu odpočúvania telefónu si pani Mária kúpila nový telefón. Používala však aj starý telefón, aby manžel nič nezistil. Nový telefón používala len na bezpečnom mieste. Takisto existovalo riziko, že doma majú namontované odpočúvacie zariadenie, preto by mohlo byť pre Máriu ohrozujúce, ak by nám volala z domu. Určili sme si miesta, z ktorých môže na linku bezpečne volať – práca, kamarátka (k tej sa však asi nedostane, pokiaľ je manžel doma), v krajnom prípade aj vtedy, keď bude vonku (na ceste do obchodu, z obchodu a pod.).

Nasledujúce tri týždne sme s pani Máriou komunikovali najmä vtedy, keď bola v práci. Manželovi sa dovolenka predĺžila na tri týždne a do poslednej chvíle ju ňaťahoval, či vôbec pôjde ešte do práce. Dcéra z jeho PC zistila, že si hľadal prácu na Slovensku. Počas týchto troch týždňov sme Márii sprostredkovali kontakt s mimovládnu organizáciou, ktorá bola v jej blízkom okolí. Tam jej však nepomohli. Následne sme s jej súhlasom komunikovali s najbližším bezpečným ženským domom, rezervovali pre ňu a jej dcéru miesto a spoločne si dohodli ďalší postup. Mária mala často pochybnosti, či robí dobre, že chce odísť. Poradkyne opakovane pomáhali pani Márii informovane

sa rozhodnúť a vyjadrovali dôveru v jej rozhodnutia. V odchode ju podporovala dcéra, ktorá mala z otca obrovský strach. Mária sa bála, že ak neodíde, dcéru stratí.

Manžel odišiel po troch týždňoch do práce, Mária sa s dcérou odsťahovala do bytu jej nadriadenej. Keď sa jej zdôverila so svojou situáciou, nadriadená bola veľmi nápomocná a ponúkla im svoj byt. Pani Mária sa pred manželom správala aj naďalej tak, ako predtým. Bolo veľmi dôležité, aby nemenila správanie. Na miestnom úrade práce, sociálnych vecí a rodiny spisali so sociálnou pracovníčkou návrh na predbežné opatrenie, aby bola dcéra zverená do jej starostlivosti, ktoré potom podala na okresný súd. Na polícii nahlásila, čo sa deje a že dcéru neunesla (ak by manžel na ňu podal trestné oznámenie za únos dieťaťa). Na pošte vybavili presmerovanie a preberanie pošty na jej meno, aby sa manžel nedostal k dôležitým informáciám o nej. U riaditeľa strednej školy, ktorú dcéra navštevovala, vybavili prerušenie štúdia z dôvodu dlhodobej PN a dodatočné preskúšanie.

Mária sa naposledy ozvala poradkyňiam na linke z bezpečného ženského domu, veľmi spokojná a oddýchnutá. Manžel ju vytrvalo hľadá, no len jej rodina vie o tom, kde sa nachádzajú. Rodine stopercentne dôveruje, že nič neprezradia. Za pomoci pracovníčok bezpečného ženského domu podala žiadosť o rozvod a chystá sa podať na manžela aj trestné oznámenie za týranie blízkej a zverenej osoby.

3.4.2. Prípady pani Jany

Základnou identifikáciou situácie volajúcej ženy bolo zistené, že pani Jana má 32 rokov a žije so štyrmi maloletými deťmi v jednej domácnosti. S exmanželom sú už 3 roky rozvedení, napriek tomu sa k nej správa aj naďalej násilne. Exmanžel má podmienený trest odňatia slobody za ťažké ublíženie na zdraví. Napriek tomu sa v jej dome často zdržiava. Po privolaní polície sa mu vždy podarí utiecť. Exmanžel raz napadol aj ich 15-ročného syna. Jana žije v rómskej osade a práve kvôli jej pôvodu zažila niekoľkonásobnú viktimizáciu zo strany rôznych inštitúcií.

Jana telefonovala prvýkrát na linku, keď bol jej exmanžel v pohostinstve. Bála sa, čo bude nasledovať, keď sa exmanžel vráti, pretože alkohol ho v násilnom správaní ešte viac posilňuje. Hovor bol niekoľkokrát prerušený, pretože pani Jana sa musela venovať aj najmenej dcérke (ostatné deti boli u jeho rodičov). Napokon sa poradkyňa podarilo dokončiť základnú identifikáciu násilia, identifikáciu rizikových faktorov a taktiež pripraviť spolu s pani Janou základný bezpečnostný plán.

Pri identifikácii násilia poradkyňa od pani Jany zistila, že exmanžel používa dlhodobé a obzvlášť brutálne násilie na udržanie kontroly nad svojou exmanželkou. Napriek tomu, že už sú 3 roky rozvedení, manžel sa správa násilne aj naďalej.

Psychické násilie:

- *nadávky, vulgarizmy* – každý deň exmanžel Janu častuje tými najhrubšími vulgarizmami, a to aj pred deťmi
- *chronická nevera* – niekoľkokrát si exmanžel dovedol k Jane domov iné ženy a deťom rozprával, že im priviezol ich novú mamu
- *bránenie v užívaní liekov* – Jana mala v čase prvého kontaktu silný zápal vaječníkov, exmanžel jej nedovolil užívať lieky, tie, čo mala, jej vzal a vyhodil
- *zастраšovanie, vyhrážanie sa zabitím* – raz ju napadol s nožom v ruke, držal jej ho veľmi blízko tváre: „ešte raz zavolaš fizlov, zarežem ťa“

Fyzické násilie:

- *facka* – prvýkrát exmanžel Janu fyzicky napadol počas svadobnej noci
- *kopanie, udieranie pästou* – niekoľkokrát ju napadol, hodil na zem a tam ju dokopal a dobil. Urobil to raz aj počas tehotenstva, vtedy útočil najmä na tvár a brucho
- *útok so zbraňou* – napadnutie s nožom v ruke
- *krútenie rúk, obmedzovanie pohybu* – ak Jana v čomkoľvek exmanželovi odporuje, vykrúti jej ruky dozadu, aby sa nemohla hýbať

Ekonomické násilie:

- *neprispieva peniazmi* – napriek tomu, že exmanžel Jany je takmer stále u nej, nedáva jej žiadne peniaze
- *odmietanie starostlivosti* – exmanžel má súdom stanovené výživné na všetky 4 deti vo výške 100 eur (25 eur/dieťa), no aj tie platí veľmi sporadicky
- *zadlžovanie rodiny* – exmanžel je závislý na alkohole, z toho dôvodu si neustále požičiava peniaze od kamarátov alebo rôznych nebankových subjektov

Žiarlivé a kontrolujúce správanie/izolácia:

- *izolácia od rodiny/priateľov/podpory* – Jana žije v rómskej osade, odkedy sa spoznala s exmanželom. Jej rodina a priatelia žijú v 50 km vzdialenej dedine. Kontaktovať sa s rodičmi môže len potajomky, aby o tom exmanžel nevedel;
- *iracionálne obviňovanie ženy z nevery* – exmanžel Janu upodozrieva, že má milencov. Pri poslednom tehotenstve ju dobil, pretože bol presvedčený, že dieťa nie je jeho;
- *kontrola trávenia času ženy* – exmanžel chodí všade s Janou, nemôže ísť nikam sama, sleduje ju. Dokonca nemôže ísť ani sama k lekárke;
- *kontrola telefonátov* – kedykoľvek si exmanžel vezme Janin mobilný telefón a kontroluje hovory a SMS.

Sexualizované násilie:

- *obťažovanie, vynucovanie sexu, znásilnenie* – exmanžel Janu niekoľkokrát znásilnil. Jana dvakrát podávala trestné oznámenie za znásilnenie na políciu, avšak nič sa neriešilo, pretože Jana nemala dôkazy. Policajti jej povedali, že to mala oznámiť hneď po znásilnení. Nemohla, pretože je pod stálou kontrolou exmanžela a jeho rodiny.

Prenasledovanie a obťažovanie:

- *zaangažovanie iných členov rodiny na sledovaní ženy* – Janu okrem exmanžela sledujú a kontrolujú svokrovci (jeho rodičia) a jeho sestra s manželom.

Po základnej identifikácii násilia poradkyňa na základe zistení pristúpila k odhadu nebezpečenstva. Už počas prvého rozhovoru s Janou poradkyňa identifikovala množstvo rizikových faktorov:

- *kriminálna minulosť* – v pohostinstve dobil Janin exmanžel iného muža, má podmienený trest odňatia slobody za ťažké ublíženie na zdraví,
- *sexualizované násilie* – vynucovanie sexu, obťažovanie, znásilnenie,
- *použitie zbrane* – exmanžel napadol Janu nožom,
- *prenasledovanie* – do sledovania Jany zapojil exmanžel aj iných členov svojej rodiny; tým si zabezpečil, že je Jana pod sústavnou kontrolou,
- *vyhrážanie sa zabitím* – exmanžel sa vyhrožuje zabitím Jany aj ich detí,
- *kontrolujúce správanie a izolácia* – kontrola telefónu a vôbec každého pohybu Jany, Jana je v cudzom prostredí, cíti sa byť absolútne izolovaná od svojich blízkych,
- *závislosť na alkohole* – Janin exmanžel pravidelne pije alkohol, pod jeho vplyvom je ešte agresívnejší; často práve vtedy dochádza k sexuálnym útokom,
- *žena má strach o seba* – Jana sa bojí, že exmanžel ju zabije a vážne ublíži aj ich deťom,
- *malé dieťa* – najmladšia dcérka má len 15 mesiacov (Jana otehotnela po znásilnení),
- *žena už raz odišla a chystá sa opäť odísť* – už raz bola Jana s deťmi v azylovom centre; odtiaľ však napokon odišla, pretože podmienky boli pre ňu neúnosné, cítila sa ako vo väzení.

Počas rozhovorov s Janou poradkyňa zisťovali, aké stratégie jej pomáhajú minimalizovať riziko ohrozenia. Vo vzťahu sa násilie stupňuje, je čoraz závažnejšie. Na začiatku vzťahu Jane pomáhalo, ak bola v ich prítomnosti iná dospelá osoba, najčastejšie išlo o svokrovcov. Preto sa ich každodennej návšteve vždy tešila. Zlom nastal, keď bola Jana druhýkrát tehotná, vtedy ju exmanžel prvýkrát udral pred svokrou, jeho matkou. Tá sa postavila na jeho stranu, údajne si musí robiť so svojou ženou väčší poriadok. Odvtedy začala aj zvýšená kontrola Jany zo strany svokrovcov.

Pred deťmi exmanžel Janu fyzicky nenapádal, no slovné na ňu útočil pravidelne aj v ich prítomnosti.

Práve preto často využívala, že si vzala aspoň jedno z detí na noc k sebe do izby, tým sa chránila pred fyzickými a sexuálnymi útokmi. Robila tak najmä vtedy, keď vedela, že exmanžel sedel dlho v pohostinstve a príde domov pod vplyvom alkoholu. Táto stratégia prestala fungovať, keď Jana podala žiadosť o rozvod. Vtedy jej exmanžel stratil akékoľvek zábrany. Odvtedy mu nerobí problém Janu surovo dobiť aj pred deťmi. Jany sa raz zastal najstarší syn, exmanžel napadol aj jeho. Taktiež sa stalo, že raz došiel domov pod vplyvom alkoholu a Janu znásilnil pred ich 5ročným synom.

Po identifikácii násilia a rizikových faktorov poradkyňa zistila, že Jana je vysoko riziková klientka, miera nebezpečenstva a riziko vážneho ublíženia alebo zabitia je v jej prípade extrémne vysoké. V rámci bezpečnostného plánu sa poradkyňa s Janou dohodli na ďalšom postupe. Jana si uložila číslo linky tak, aby nebolo identifikovateľné. Pre istotu však bude vymazávať zo zoznamu každý hovor na linku. Volat' bude len v prípadoch a v konkrétnych situáciách, ktoré budú pre ňu bezpečné (z dôvodu bezpečia tieto prípady a situácie neuvádzame). V princípe sa poradkyňa s pani Janou dohodli, že v týchto situáciách môže na linku vždy zavolať, inak nie je pre pani Janu bezpečné na linku volať.

V prípade Janinho ohrozenia poradkyňa na linke si dohodli počas prvého rozhovoru signál – ak bude potrebovať volať políciu, zavolá na linku, povie dohodnutý signál a poradkyňa pošle policajnú hliadku. Policajtom podrobne opíše situáciu a upozornia ich na všetky možné riziká.

Najbližšie dni s pani Janou boli poradkyňa v spojení vždy len na pár minút – najčastejšie počas jednej zo situácií, ktorá bola pani Janou identifikovaná ako pre ňu a jej deti bezpečná. Poradkyňa na linke sa snažili pani Janu nasmerovať na mimovládnu organizáciu, kde poskytujú špecializované poradenstvo práve ženám v násilných vzťahoch. Organizácia bola vzdialená približne 45 km a pani Jana nemala ani finančné prostriedky, ani priestor na to, aby mohla organizáciu navštíviť. Z toho dôvodu bola pani Jana najčastejšie v kontakte práve s poradkýňami na linke.

Niekoľkokrát poradkyňa volali k pani Jane políciu, no exmanželovi sa vždy podarilo utiecť. Ak sa aj stalo, že ho chytili, po vypočutí ho opäť prepustili. Z tejto situácie vyplynula akútna potreba právneho zastupovania pani Jany. Podarilo sa nám nájsť pre pani Janu bezplatného právnik, no mal voľný termín až o 2 týždne. V tom čase však bola pani Jana v druhom mesiaci tehotenstva, opäť v dôsledku znásilnenia. Pani Jana bola veľmi zúfalá, uvedomovala si, že sa o dieťa nedokáže postarať. Chcela ísť na interrupciu, no nemala dostatok financií. Podávala aj trestné oznámenie na políciu za znásilnenie, no nemala žiadne dôkazy, tak muž napokon nebol trestne stíhaný.

Naposledy pani Jana na linku volala, aby oznámila, že nasledujúci deň má konečne stretnutie s právnikom. Odvtedy sa pani Jana neozvala.

Cieľom prvého kontaktu na linke, resp. rozhovorov so ženami zažívajúcimi násilie nie je prípad vyriešiť, ale uplatniť procesy základnej identifikácie násilia, odhadu rizika, stanovenia základného bezpečnostného plánu, identifikácie potrieb panej a určenia ďalšieho postupu (Karlovska et al., 2015). Cieľom práce poradkyň vo všeobecnosti je posilnenie ženy a minimalizácia ďalšieho ohrozenia, respektíve zvýšenie bezpečia ženy samotnej, ako aj jej detí.

Záver

Na základe analýzy vyťaženia možno konštatovať, že linka dosiahla strednú alebo vysokú mieru preťaženia hlavne v tých mesiacoch, dňoch a pracovných zmenách, keď na linke pracovala iba jedna poradkyňa. Pritom prichádzajúce hovory nemožno v čase rovnomerne rozložiť, a môže dochádzať k nakopieniu neprijatých hovorov aj z dôvodu opakovaného volania tej istej osoby vo veľmi krátkom časovom úseku. Tento jav sa nedá úplne odstrániť, dá sa však minimalizovať napríklad posilnením kapacity linky o ďalší prístup a zároveň o zvýšenie počtu poradkyň.

Využitelnosť linky okrem priamej podpory a ochrany žien vidíme aj v možnosti identifikovať nedostatkovosť niektorých nadväzujúcich služieb. Na základe spätnej väzby volajúcich žien sa zase dajú analyzovať pozitíva a negatíva jednotlivých zložiek integrovaného systému pomoci. Vzhľadom na hľadanie zdrojov nadväzujúcej pomoci bol identifikovaný nedostatok vhodných ubytovacích

zariadení v Trenčianskom a Banskobystrickom kraji. Celkovo je juh Slovenska typický menšími možnosťami pomoci v porovnaní s ostatnými krajinami. Absentujú bezpečné ženské domy pre ženy so skúsenosťou s násilím a zároveň so závislosťou na alkohole alebo iných drogách. Umiestnenie takejto ženy odmietať všetky ubytovacie zariadenia, hoci je preukázaná úzka súvislosť medzi (re)viktimizáciou a problematickým užívaním alkoholu (napr. Stathopoulos, 2014). Riešením je zriadenie alebo vymedzenie jedného z bezpečných ženských domov, špecificky určených pre ženy s kombináciou prežitého násillia a abuzom alkoholu. Alternatívou je prepojenie a vzájomná informovanosť sektora podpory ženám zažívajúcim násillie a pomoci drogovo závislým osobám prostredníctvom spoločnej metodiky (Stathopoulos, Jenkinson, 2016). Takisto bolo možné indikovať nízku kapacitu bezplatnej právnej pomoci či nízku kapacitu špecializovaných poradkýň. Takmer úplne absentujú personálne či iné kapacity špecializované na sexuálne násillie. Alarmujúcim prípadom bola pani po znásilnení, ktorej najskoršie možný osobný poradenský rozhovor bol dostupný až o dva týždne.

Analýza prínosu, resp. efektivity poskytovanej služby by sa však v budúcnosti nemala obmedzovať iba na analýzu zaevidovaných dát, ale využiť participatívne techniky na zhodnotenie poskytnutej podpory. Účasť samotných žien – užívateľiek služby na evaluácii a jej ďalšom rozvoji je jeden z ďalších princípov – štandardov (Kelly, Dubois, 2008). Príkladom je evaluačný výskum (Bennett et al., 2004), ktorý stavia na predpoklade, že výsledkom podpory na linke má byť zvýšenie sebavedomia, skvalitnenie zručností zvládania násillnej situácie, dôvery vo vlastné schopnosti a pod.

V roku 2016 prešla linka výraznou reštrukturalizáciou. Vzhľadom na to, že viaceré poradkyne z prevádzky odišli, bol zvolený iný pracovný režim v snahe zachovať jej nepretržitosť. Veríme, že linka bude aj naďalej poskytovať špecializovanú podporu a ochranu, dostupnú ženám v 24/7/365 režime. Takisto dúfame, že reportingové a evidenčné dáta ako aj podrobné zápisy poradkýň budú významným zdrojom informácií slúžiacich na ďalší vývoj služieb linky a zdrojom poznatkov o násillí páchanom na ženách.

Použité zdroje

- BENNETT, L., et al. 2004. Effectiveness of Hotline, Advocacy, Counseling, and Shelter Services for Victims of Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(7), 815–829.
- BOSÁ, M. 2014. *Feminizmy v sociálnej práci*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- DOMINELLI, L. 2002. *Feminist Social Work. Theory and Practice* [online]. Palgrave. [25. 5. 2016]. Dostupné z: <http://ikkr.org/data/upimages/subfolders/PDF/feminist-social-work.pdf>
- FENESTRA. 2015. *Správa z poskytovania podpory a ochrany ženám zažívajúcim násillie v poradenskom centre Fenestra za roky 2014–2015* [online]. Košice: Fenestra. [25. 5. 2016]. Dostupné z: http://www.fenestra.sk/sites/default/files/pdf/13_nfm_ofs_evaluacnaspravaporaadenstvo.pdf
- FRA (Agentúra Európskej únie pre základné práva). 2012. *Násillie na ženách: Celoeurópsky výskum*.
- HOLUBOVÁ, B., ĐURČÍKOVÁ, M., et al. 2015. *Analýza dát vyplývajúcich z prevádzky Národnej linky pre ženy zažívajúce násillie. Správa o činnosti za rok 2015* [online]. Bratislava: IVPR. [24. 5. 2016]. Dostupné z: http://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2015/Holubova/narodna_linka_pre_zeny_sprava_o_cinnosti_za_rok_2015.pdf
- HOLUBOVÁ, B., et al. 2015. *Štandardy komplexnej podpory a ochrany žien zažívajúcich násillie*. [online]. Národný projekt eliminácie a prevencie násillia na ženách. Bratislava: IVPR. [12. 4. 2016]. Dostupné z: http://www.ivpr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/NP/podpora_prevencie/dokument_standardy_komplexnej_podpory_a_ochrany_zien_zazivajucich_nasilie.pdf
- KARLOVSKÁ, D., et al. 2015. *Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násillie a ich deťom* [online]. Národný projekt eliminácie a prevencie násillia na ženách. Bratislava: IVPR. [12. 4. 2016]. Dostupné z: http://www.ivpr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/NP/podpora_prevencie/dokument_metodika_k_poskytovaniu_komplexnej_podpory.pdf

- KARLOVSKÁ, D., KROKAVCOVÁ, N., KRÁLOVÁ, S. 2009. *Bezpečný ženský dom ako nástroj uplatňovania ľudských práv žien a detí* [online]. Košice: Fenestra. [16. 8. 2015]. Dostupné z: http://old.fenestra.sk/download/Bezpecny_zensky_dom.pdf
- KELLY, L., DUBOIS, L. 2008. *Combating Violence against Women: Minimum Standards for Support Services* [online]. Strassburg: Council of Europe. [25. 5. 2016]. Dostupné z: [https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/EG-VAW-CONF\(2007\)Study%20rev.en.pdf](https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/EG-VAW-CONF(2007)Study%20rev.en.pdf)
- LOGAR, R., MARVANOVÁ VARGOVÁ, B., ROSEMANN, U. 2011. *Protect – Identifikácia a ochrana žien a detí vystavených hrozbe zvlášť závažného rodovo podmieneného násillia – prehľadová štúdia*. Viedeň: WAVE.
- MPSVR SR. 2013. *Národný akčný plán na prevenciu a elimináciu násillia na ženách na roky 2014 až 2019* [online]. Bratislava: Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. [25. 5. 2016]. Dostupné z: http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-161220?prefixFile=m_
- STATHOPOULOS, M. 2014. *Sexual Revictimisation: Individual, Interpersonal and Contextual Factors*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- STATHOPOULOS, M., JENKINSON, R. 2016. *Establishing the Connection: Interventions Linking Service Responses for Sexual Assault with Drug or Alcohol Use/Abuse: Final Report* [online]. Sydney: ANROWS. [25. 5. 2016]. Dostupné z: <http://media.aomx.com/anrows.org.au/Establishing%20the%20Connection%20Horizons.pdf>
- TURNER, F. J. 2011. *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*. Oxford University Press, Inc. New York.

Násilí v procesech marginalizace žen v oblasti poskytování placených sexuálních služeb

Violence in the Process of Marginalization of Women in the Provision of Paid Sexual Services

Alena Pařízková, Jiří Frýbert

Mgr. Alena Pařízková, Ph.D.,¹ pracuje jako odborná asistentka na Katedře sociologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity. V rámci svých výzkumů pomocí kvalitativní metodologie analyzuje pracovní migrace v kontextu životních drah, propojení mezinárodní migrace, zdraví a genderu.

PhDr. Jiří Frýbert² pracuje deset let v Terénním programu Ulice, který provozuje nezisková organizace Spolek Ulice Plzeň. Působí zde jako terénní sociální pracovník a zároveň jako vedoucí programu. Věnuje se práci s problémovými uživateli drog, osobám pracujícím v sexbyznysu a lidem ze sociálně vyloučeného prostředí.

Abstrakt

Poskytování placených sexuálních služeb a násilí jsou vzájemně propojeny, přičemž oba procesy úzce souvisí s procesy marginalizace. Tyto procesy chceme zachytit se zapojením konceptu intersektionality. Cílem textu je analýza konfigurace faktorů formujících pozice jedince v systému nerovností, tedy jeho/její zranitelnosti v procesech marginalizace a její propojení s násilím. Výzkum byl realizován s pomocí 29 polo-strukturovaných rozhovorů s ženami, které prodávají sexuální služby na ulici. Systémy útlaču založené na třídě a genderu se v životech žen prolínají a kumulují, což formuje bariéry, které je pro ženy obtížné překročit. Chudoba ženy přivedla k prodeji sexuálních služeb na ulici, což je následně vzdaluje formálním procesům a institucím a udržuje jejich nejistou ekonomickou situaci. Prolínání třídy a genderu v prostředí sexbyznysu krystalizuje v silné stigma spoluvyřazující jedince z „normálnosti“, členství a bezpečí. Stigmatizace se přímo podílí na riziku násilí, s nímž se ženy ve svém životě setkávají. Nejpatrnější je propojení stigmatu a násilí ve zkušenosti s nadávkami a ponižováním, s nimiž se většina žen setkává prakticky každodenně, a to jak v soukromém, tak pracovním životě. Marginalizované jsou tyto ženy také pro obor sociální práce, který se jim jako specifické cílové skupině nevěnuje.

Klíčová slova

marginalizace, násilí, nerovnosti, sexbyznys, stigma, sociální práce

Abstract

Providing paid sexual services and violence intertwines and both processes are closely related to

¹ Kontakt: Mgr. Alena Pařízková, Ph.D., Katedra sociologie, FF ZČU, Sedláčkova 15, Plzeň 301 00; parizkov@kss.zcu.cz

² Kontakt: PhDr. Jiří Frýbert, Spolek Ulice Plzeň, Úslavská 31, Plzeň 326 00; jirka@ulice-plzen.com

processes of marginalization. The concept of intersectionality helps us to see how the interaction of the socio-cultural categories produces social inequalities. The text aims to analyze the configuration of factors shaping a person's position in the system of inequalities, thus his or her vulnerability in the processes of marginalization and its connection with the violence. The research was conducted using 29 semi-structured interviews with women who sell sexual services on the street. Systems of oppression based on class and gender intersect and cumulate in women's lives, which forms barriers difficult to overcome. Intersection of class and gender in connection with sex industry crystallizes in a strong stigma disqualifying subject from "normality", membership and security. Stigmatization directly contributes to the risk of violence that women face in their lives. The most notably interconnection of stigma and violence emerged in the experience with insults and humiliation, which women experience almost every day, both in private and professional life. These women are also marginalized in the social work discipline, which does not devote to them as a specific target group.

Keywords

marginalization, violence, inequalities, sex business, stigma, social work

Úvod

Zkušenost s násilím významným způsobem vstupuje do biografie jedince, s často velmi negativními dopady na různé dimenze jeho života. Ne náhodou je zakládáním lidských životů bezpečí/bezpečnost. Násilí se chceme ve svých životech vyhnout, zamezit mu, nesetkat se s ním. Neviditelnější se to týká interpersonálního (zejména fyzického) násilí, které si uvědomujeme nejsilněji. Násilí má nicméně i mnohem subtilnější podoby (Bourdieu, 2000). Jsou oblasti, kdy rizika „střetnutí se“ s ním jsou vyšší.

Na příkladu Velké Británie Agustín (2005) popisuje, jak byla v 19. století vytvořena identita prostitutky, prostituce se stala sociálním problémem a ženy byly vnímány jako neřestnice nebo oběti. Od tohoto chápání se následně odvíjela „práce“ s nimi, která spočívala v základním přístupu – zachránit a kontrolovat (Agustín, 2005). Současné diskuse o podobě legislativy ukazují stálou nejednotnost v přístupu. Nicméně prostředí placeného sexu degraduje a ohrožuje vždy více toho, kdo tyto služby prodává, než toho, kdo je kupuje (Månsson, 2004).

Násilí je přítomno v oblasti komerčního poskytování sexuálních služeb (Malinová, 2004; Raphael, Saphiro, 2004; Sanders 2004; Zikmundová, Weiss, 2004; Shannon et al., 2009; Vrbová, 2012; Šídová, 2014; Kutálková et al., 2016). Toto propojení můžeme nalézt v mnoha zemích/regionech současného světa (Deering et al., 2014). Na druhou stranu, ačkoli se tyto oblasti vzájemně posilují, nejsou spolu nutně a nezbytně spojeny. Procesy marginalizace, tedy vylučování jedince na/za hranice členství³, oba tyto jevy velmi často „doprovází“ a interaguje s nimi (Kutálková, 2014a). Toto prolínání má tak mnohdy zásadní dopady na život jedince, jeho blízkého okolí, ale také komunit a potažmo celé společnosti. Tyto procesy chceme zachytit se zapojením konceptu intersekcionality, s jehož pomocí můžeme uchopit proces, jak normativní, institucionalizované a „strukturálně vytvářené sociokulturní kategorie gender, etnicita, rasa, třída (a další) interagují, čímž produkují odlišné typy sociálních nerovností a nerovných sociálních vztahů“ (Lykke, 2010:50). Pro účely překládané analýzy pojmáme tento nástroj pomocí metafory křížovatky (Crenshaw, 1989), kde se tyto systémy útlaku propojují a provazují (Hill-Collins, 1990).

³ Marginalizace označuje komplexní procesy vyčleňující jedince (či skupiny) z participace v životě společnosti, což je důsledkem nerovného přístupu ke zdrojům a moci (Young 1990). Ve vztahu k trhu práce s tímto konceptem v českém prostředí pracuje T. Sirovátka (1997).

Z pohledu (sebe)reflexe sociální práce vyvstává otázka, zda se některé postupy sociální práce na marginalizaci žen poskytujících placené sexuální služby také nepodílí a případně jaké mají nástroje je narušit či efektivně poskytnout těmto ženám pomocnou ruku.

Cílem textu je analýza konfigurace faktorů formujících pozice jedince v systému nerovností, tedy její zranitelnosti v procesech marginalizace a jejich propojení s násilím.

Zaměřujeme se zejména na prolínání genderu a třídy, zahrnujeme ale také etnicitu. V textu se nejprve soustředíme na propojení prodeje sexuálních služeb s násilím a procesy marginalizace, které rozlišujeme na základě tří kategorií formujících nerovnosti – třída, gender a etnicita a rasa⁴. Studie je postavena na kvalitativním výzkumu žen prodávajících sexuální služby v prostředí pouliční prostituce. Nejprve ukážeme, jak se marginalizující procesy prolínají a protínají v životech žen ve spojení s prodejem sexuálních služeb. Následně upozorňujeme na význam stigmatizace v těchto procesech, která následně jen umocňuje existenci násilí v životech žen žijících se touto činností.

Prodej sexuálních služeb, násilí a marginalizace

„Násilí je zapříčiněno spojením systémových faktorů, které vytváří vzorec, jenž je založen na genderu, třídě, rase a prostoru.“ (Seshia, 2010:1.) Propojení násilí a sexbyznysu dokazuje velká přehledová studie mapující porušování lidských práv jedinců pracujících v této oblasti. Decker a její tým (2014) shrnuje, že pracující v této oblasti jsou obětmi vražd, policejní represe, vydírání, násilí a přezírání. Pachatelé jsou policisté, zákazníci a intimní partneři. Klíčovou vazbou mezi poskytováním sexuálních služeb a násilím je kriminalizace této činnosti a policejní praxe (Deering et al., 2014). Kriminalizaci posiluje značné přesvědčení jedinců z řad zákonodárců a policie, že násilí je v sexbyznysu, zejména jeho pouličním typu, obsaženo a priori (Seshia, 2010). Násilí je přítomno v této oblasti až příliš často, nicméně jak upozorňuje Šídová, není její nutnou a nezbytnou součástí (Šídová, 2014). Stejně tak ženy nejsou v této konfiguraci nutně pasivními jedinci, ale vytváří strategie, jak vazbu mezi násilím a způsobem své obživy redukovat, ačkoli jejich možnosti jsou mnohdy značně limitované (Sanders, 2004).

Zkušenost s fyzickým a sexuální násilím zvyšuje u žen rizikové chování v oblasti poskytování sexuálních služeb a užívání drog, neboť vede k vyššímu počtu klientů, častějšímu poskytování služeb pod vlivem drog a méně důslednému používání kondomu (Draughon Moret, et al., 2016). V menší možnost kontroly nad zajištěním bezpečného styku ústí právě kombinace užívání drog a prodeje sexuálních služeb z důvodu přežití (survival sex), což zvyšuje výskyt násilí a riziko pohlavně přenosných chorob (Ward, et al., 2000). Například v Mexiku byl prodej sexuálních služeb z důvodu chudoby nejsilnějším faktorem zvyšujícím výskyt sexuálního, fyzického a ekonomického násilí vůči ženám pracujícím v sexbyznysu (Semple, et al., 2015).

Ženy pracující v sexbyznysu mají častější zkušenosti s násilím nejen v pracovním, ale také osobním životě (Zikmundová, Weiss, 2004), a to jak v dětství, tak v dospělosti (Šídová, 2014). Mezi ženami poskytujícími sexuální služby se vyskytuje vysoká míra zkušenosti s násilím v intimních vztazích (Argento, et al., 2014). Domácí násilí je dáváno do souvislosti s mnoha zásadními negativními důsledky pro zdraví žen. Jedná se jak o zhoršené zdraví, zvýšené riziko onemocnění HIV (Stockman, Lucea, Campbell, 2013), tak o závažné dopady na psychiku (Zolotor, Denham, Weil, 2009). Domácí násilí je propojeno s rizikem chudoby žen, tzv. procesy feminizace chudoby (Budinová, 2012).

Dosavadní studie uchopují a prezentují formy násilí v různých typologiích. V českém prostředí je známa typologie dle Malinové (2004:69), vymezující násilí sexuální, účelové a s cílem ublížit.

⁴ Ve výzkumu pracujeme s kategorií etnicity. Nicméně mnoho studií zejména z anglosaského prostředí věnujících se propojení sexbyznysu a násilí pracuje s kategorií rasy, proto uvádíme obě kategorie společně. Pro obě kategorie je v kontextu této studie společné a zásadní, že klasifikují jedince jako odlišné, jiné (nejen) na základě vnějších charakteristik, čímž ustavují jejich pozici v systémech útlaku.

Detailnější typologii prezentuje ve svém textu Šídová (2014:184–191), kde rozlišovacím kritériem je pachatel násilí – rozlišuje tak násilí ze strany zákazníka, personálu, instituce, konkurence, v osobních vztazích a předsudky a stereotypy jako bariéra v přístupu ke službám a právu. Norská studie (Bjørndahl, Norli, 2008:6–8) rozlišuje násilí dle formy na fyzické, sexuální, materiální, psychologické, latentní, situační, vztahové, funkční, post-traumatické⁵. Typologie Šídové a Bjørndahl, Norli se staly základem pro vymezení našeho dotazování na zkušenosti s násilím.

Multi-dimenzionální násilí, kterému jsou tyto ženy vystaveny, je součástí procesů marginalizace, což staví další bariéry pro „běžný“ život bez násilí. Marginalizace a násilí se vzájemně posilují a podporují a ženy jsou zacykleny v několika systémech útlaku. Gender, třída a etnicita jsou nejvýraznější kategorie zasazené ve struktuře mocenských nerovností, jejichž vzájemné provázání, prolínání a konfigurace vytváří pozici jedince v systémech moci a útlaku a také rizicích ve vztahu k násilí (Sokoloff, Dupont, 2005).

Ingala Smith (2014) upozorňuje na propojení sociální třídy a sexuálního násilí. Nejen že ve Velké Británii jsou mezi oběťmi sexuálního násilí více zastoupeny ženy s nízkými příjmy, ale zároveň jsou dle své třídní příslušnosti častěji hodnoceny jako nedůvěryhodné (Ingala Smith, 2014:120–121). Prostituce byla již v minulosti spojována s chudými ženami – žena jako oběť okolností (Agustín, 2005). Objevuje se zde dvojí význam třídy, chudší žena měla a stále má větší pravděpodobnost, že se stane obětí násilí, a zároveň měla a má větší pravděpodobnost, že bude nucena se živit komerčním sexem, který obsahuje a na sebe nabaluje další rizika spojená s násilím.

Kategorie genderu je obsažena v patriarchální struktuře společnosti a násilí na ženách je právě jejím důsledkem (Walby, 1990). V širší rovině je násilí proti ženám prodávajícím sexuální služby součástí násilí proti ženám obecně. Pokud je ale páčeno na stigmatizovaných ženách v sexbyznysu, nacházejí někteří muži rychlejší a jednodušší ospravedlnění svého jednání, což je umožněno právě díky „morálně-politické marginalizaci“ těchto žen (Lowman, 2000:1006). Vliv patriarchálních struktur však zůstává i po dekriminalizaci sexuální práce. Ženy prodávající sexuální služby na ulici na Novém Zélandu, kde byla tato činnost roku 2003 dekriminalizována, stále zažívají obtěžování v prostoru své práce (street harassment), jak verbálního, tak fyzického typu (Armstrong, 2015). Armstrong (2015) uvádí, že ženy jsou napadány jak muži, tak ženami, neboť vybočují z norem kontrolujících ženskou sexualitu.

Rasa a etnicita jsou další kategorie, které ovlivňují riziko a míru různých typů násilí, s nimiž se jedinci setkávají. „Sexuální a jiné násilí na ženách v nativních komunitách a komunitách minorit musí být chápáno v kontextu bílé nadřazenosti, patriarchátu, kolonialismu a ekonomického vykořisťování marginalizovaných komunit.“ (Sokoloff, Dupont, 2005:47.) Ženy z menšin jsou konstruovány jako jiné (Ng, Dorett, 2014), a tato jinakost posiluje procesy marginalizace. Seshia (2010) potvrzuje svým výzkumem v kanadském Winnipegu význam rasy na participaci nativních žen v pouliční formě sexbyznysu a riziku násilí. Cesta k prostituci je směřována chudobou a jinakostí žen definovaná skrze rasu zvyšuje výskyt násilí, které ve své práci zažívají.

⁵ Autorky využívají ve svém výzkumu typologii navrženou Isdaelem (2000, in Bjørndahl, Norli 2008:6–8), který vymezil jednotlivé typy násilí nejprve dle formy a následně dle typu situace (u všech typů násilí je zdůrazněn účel aktivit vedoucích k zastrašení, poranění, ohrožení, ponížení či zabránění nějakému jednání a vždy je činěno proti vůli jedince): 1. Fyzické násilí – uplatnění fyzické síly. 2. Sexuální jednání – aktivity zaměřené proti sexualitě jedince. 3. Materiální – jednání namířené na věci či objekty vedoucí k vystrašení či ponížení jedince. 4. Psychologické – aktivity nefyzické povahy. Zahrnuje také způsoby kontroly a dominance se zahrnutím moci a vyhrožování. 5. Latentní násilí – „funguje pouze skrze jeho možnou existenci“ (s. 7). 6. Situační násilí – objevuje se v situacích, kdy jedinec má pocit, že nad ní ztrácí kontrolu. Cílem je ji opětovně získat. 7. Vztahové – odehrává se v blízkých vztazích či systému moci. 8. Funkční – je činěno s cílem získat výhody či zabránit trestu. 9. Post-traumatické – vztahuje se k vážným traumatům z minulosti, která jsou násilníkem záměrně vyvolávána.

Metodologie

Participantkami výzkumu se staly klientky Terénního programu Ulice, jenž působí v oblasti adiktologických a sociálních služeb v Plzni od roku 2001. Ženy byly oslovovány výzkumníkem, který byl zároveň v roli sociálního pracovníka při výkonu práce. Docházelo tak k překrývání jeho rolí. Vzhledem k vyšší míře nedůvěry žen k neznámým jedincům a intimnosti témat výzkumu jsme to pokládali za nejvhodnější způsob kontaktování participantek, ačkoli jsme si byli vědomi etických rizik spojených s tímto postupem. Zpovídáním ženám bylo vždy sděleno, že rozhovor je realizován za účelem výzkumu.

Jediným kritériem při výběru participantek bylo, zda má zkušenosti s prodejem sexuálních služeb na ulici. Ženy byly oslovovány v prostorech, kde organizace poskytuje své služby. V těchto případech se jednalo konkrétně o trasu⁶, byty uživatelů drog a kancelář terénního programu. Zda bude či nebude klientka programu požádána o rozhovor, záviselo na kontextu situace, její vhodnosti a prostoru pro rozhovor. Svou roli hrála nálada žen či přítomnost dalších osob. V případě, že ženy byly oslovovány na trase, situaci ovlivňovalo to, zda měly ten den již něco vyděláno, či stav aktuálního počasí. U uživatelů drog záleželo na tom, v jaké fázi intoxikace zrovna byly.

Výzkum byl realizován pomocí polo-strukturovaných rozhovorů, v rozmezí února až dubna 2016. Celkem bylo uskutečněno 29 rozhovorů. Osnova rozhovoru se zaměřovala na několik témat – krátkou biografii v kontextu prodeje sexuálních služeb, zkušenosti s násilím v pracovním a osobním životě⁷, sociální a ekonomickou situaci, vztah k úřadům a institucím. Nejvíce rozhovorů bylo uskutečněno na trase (15), což se pro výzkumníka jeví být nejnáročnějším prostředím. Na trase jsou ženy v práci a žádosti o rozhovor jsou v ní rušeny. Nicméně nelze říci, že by trasa nějak limitovala sdílnost participantek (rozhovory zde trvaly od 15 do 40 minut s mediánem 25 minut; při zahrnutí rozhovorů na bytech a v kanceláři se medián nezmění).

Vzhledem k citlivosti výzkumu nebyly rozhovory nahrávány, tazatel si ale mohl dělat poznámky. Všechny rozhovory byly tazatelem zapsány a s pomocí poznámek rekonstruovány ještě ten samý den, kdy rozhovor proběhl. Analýza dat byla realizována kombinací kvantitativní statistické deskripce a kvalitativní tematické analýzy, přičemž těžiště spočívá v kvalitativní práci s daty. S pomocí tematické analýzy jsme důkladným čtením rozhovorů a několikanásobným kódováním identifikovali vzorce (témata) v rámci získaných dat (Braun, Clarke, 2006; Miles, Huberman, 1994). Jednotlivé vzorce v datech jsme nacházeli vedeni výzkumnými otázkami a intersekcionalním přístupem, kde jsme hledali vzorce konfigurace kategorií genderu, třídy a etnicity prolínající se v procesech marginalizace zkoumaných žen a křížící se s riziky a zkušenostmi s násilím. Jednotlivé kroky byly zpracovány pomocí programu Maxqda 12.

Zachování anonymity participantek je důsledně dodržováno. Ta začíná již tím, že sama služba je poskytována anonymně, tudíž osobní údaje žen nemusí znát ani výzkumník/pracovník. Data byla již při zaznamenávání anonymizována (nebyly přenášeny ani přezdívky, pod nimiž ženy vystupují při využívání služeb). Citlivost výzkumu a zranitelnost žen ilustruje verbalizovaný strach několika z nich ohledně zajištění anonymity. Tu zajišťujeme také tím, že žádné konkrétní incidenty popisované participantkami, které by mohly vést k jejich identifikaci, v textu neuvádíme. Na druhou stranu, existovala otevřenost participantek, což přičítáme dlouhodobé známosti s výzkumníkem/pracovníkem a jejich důvěře v něj.

⁶ Trasa je označení prostoru, kde dochází k prodeji sexuálních služeb na ulici. Jedná se o několikakilometrový úsek silnice, která vede ven z města ve směru k německým hranicím.

⁷ Na zkušenosti s násilím v obou sledovaných oblastech jsme se dotazovali dvojím způsobem. Nejprve otevřenou otázkou, zda má žena zkušenost s násilím, a následně s otázkou, jejíž součástí byla varianta typů násilí složená z typologií popisovaných v předchozí kapitole (Bjørndahl, Norli, 2008; Šídová, 2014). V případě potřeby byly jednotlivé typy uvedeny konkrétním jednáním spadajícím do daného typu násilí.

Jak již bylo uvedeno, součástí výzkumu jsou ženy, které prodávají či prodávaly sexuální služby na ulici. 27 žen bylo v době rozhovoru v této činnosti stále aktivní, dvě tuto sféru výdělků v nedávné době opustily. Praxe v této oblasti se mezi participantkami pohybovala v rozpětí 4 měsíce až 28 let, s mediánem 9 let. Přičemž je důležité upozornit, že prostituční biografie žen mnohdy prolínaly různé dlouhé přestávky (zejména v průběhu mateřské a rodičovské dovolené, výkonu trestu či zapojením na oficiálním trhu práce).

Participantky byly ve věkovém rozmezí 20 až 53 let věku s mediánem 36 let. Základním vzděláním ukončilo svá studia 20 žen, výuční list získalo 8 žen a 1 dokončila střední školu s maturitou. Většina žen byla v době rozhovoru svobodná (19), rozvedených bylo 9, vdaná 1. Nicméně 21 žen žije s partnerem. Děti mladší 18 let má 21 žen. Pět z dotazovaných žen je občankami Slovenské republiky, zbytek má občanství české. Většině dotazovaných žen byla autorem připsána romská etnicita⁸ (22). Tento poměr není pro prostředí pouliční prostituce netypickým, jak uvádí Poláková (2008:41), v outdoor formách prodeje sexuálních služeb je zastoupeno více romských pracovnic než v klubech. Zároveň se ženy liší v dosaženém vzdělání, v klubech pracují častěji ženy se středoškolským vzděláním (Poláková 2008:59) než na ulici. Vysoce rizikové užívání drog bylo zaznamenáno u 18 ze zpovídaných žen. Charakteristiky participantek zhruba kopírují složení klientek organizace dlouhodobě fungující v tomto prostředí.

Marginalizace

Hlavním cílem textu je ukázat konfiguraci faktorů, které ovlivňují biografii žen prodávajících sexuální služby a přispívají k jejich marginalizaci. Ne u všech žen figurují všechny faktory, ale vždy se jich kumuluje několik dohromady, což staví příkop, který je pro ženy obtížné přeskóčit.

Jedním ze systémů útlaču, který posiluje marginalizační procesy, je chudoba žen, které prodávají sexuální služby na ulici. Pro všechny ženy byly hlavním důvodem vstupu do tohoto prostředí peníze. Chudobu jako důvod k poskytování sexuálních služeb uvádí i současné výzkumy z různých zemí světa (Seshia, 2010; Ingala Smith, 2014).

Pozici ve struktuře společnosti a možnosti žen na trhu práce indikují dva základní ukazatele – vzdělání a pracovní zkušenosti. Ženy participující na předkládaném výzkumu většinou ukončily svá studia základním vzděláním. Ačkoli většina žen (23 žen) uváděla, že mají nějaké zkušenosti s oficiálním trhem práce, tedy byly zaměstnány s uzavřenou pracovní smlouvou, přesto jsou tyto jejich zkušenosti povětšinou krátkodobé a soustředěné do nízkokvalifikovaných manuálních zaměstnání ohodnocených nízkým příjmem. Jednalo se o různé druhy dělnických pozic, uklízení, prodavačka či barmanka. Když ženy uváděly, že mají souvislejší pracovní zkušenost na oficiálním trhu práce, vždy se jednalo o práci, kterou vykonávaly před vstupem do prostředí sexbyznysu. Poté se jednalo již jen o kusé a krátkodobé (1–3 měsíce) pracovní zkušenosti.

Z provedených rozhovorů vyplynulo, že v souvislosti s trhem práce zmiňované ženy nemají pracovní návyky potřebné pro regulérní zaměstnání. Pracovní pozice, které jim jsou nabízeny, hodnotí jako neatraktivní. Toto hodnocení je důsledkem nedostatečného finančního ohodnocení těchto zaměstnání (ve srovnání s výdělkem na trase), požadovaným režimem a také fyzickou náročností, která vede k označení „hrozná práce“. V oblasti zaměstnávání komplikují jejich situaci také dluhy a exekuce, které mají. V momentě, kdy by nastoupily do regulérního zaměstnání, dolehnu na ně exekuce a přicházely by o část své mzdy. Z tohoto důvodu se pro ně oficiální zaměstnání stává ekonomicky nevýhodné, neboť tyto ženy jsou často živitelkami svých rodin.

Stálého partnera má 21 zpovídaných žen, přičemž pouze dvě ženy uvedly, že jejich partner přispívá do rodinného rozpočtu, a šest uvedlo, že partner se podílí na výdajích pouze málo a nepravidelně.

⁸ Dotaz na etnicitu nebyl součástí rozhovorů, etnicita byla přiřazována výzkumníkem na základě vnějších znaků. Jsme si vědomi značného zjednodušení takto zjišťované kategorie etnicity (Frybert, Pařízková, 2014).

Dále 21 žen uvedlo, že jsou matkami dětí do 18 let věku, které buďto samy živí, nebo na ně mají povinnost přispívat (ústavní péče, příbuzní, pěstouni). Z uvedeného vyplývá, že jsou to právě tyto ženy, které své rodiny živí, na jejichž příjmech jsou závislé další osoby. Na nich stojí odpovědnost za zabezpečení rodiny.

Zmiňovanou dluhovou situaci navíc problematizuje neznalost a odcizenost vůči oficiálnímu systému, v tomto případě otázka zdravotního pojištění, jehož platba je povinná. Poláková (2008:64) při výzkumu žen pracujících na klubech uvedla, že 2/3 žen si platí zdravotní pojištění. V našem výzkumu jsme se setkali spíše s tím, že některé ženy ani nevědí, že taková povinnost zde existuje. Stejně jako si ženy neplatí pojištění zdravotní, nezahrnují do svých výdajů ani pojištění sociální. Z toho jim sice nevzniká aktuální dluh, ale přispívá to k problematizaci jejich budoucí situace v případě důchodového zabezpečení. Tuto situaci ještě problematizuje absence mzdy, z níž by jednou bylo možné vypočítat vyšší důchodu. Až ženy dosáhnou věku či zdravotního stavu, kdy již na trasu nebudou moci chodit, je zde značné riziko, že se octnou ve stavu bez dostatečného finančního zajištění.

Jako podpůrný aspekt procesů marginalizace můžeme nahlížet také některé události odehrávající se v dětství participantek výzkumu. Určitou dobu svého neploletého života strávilo v ústavní péči 10 žen. Nejčastěji se jednalo o dětský domov. Další dvě ženy uvedly, že je vychovávali prarodiče. Tato jejich výchozí situace nejen zvyšovala rizika marginalizace v pozdějším životě (Matoušek, Pazlarová, Baldová, 2008), ale také podsouvá otázku ohledně jejich možností v „záchranných“ sociálních sítích. Obecně osob, kterým ženy ve svém životě důvěřují, je velmi málo. Tuto oblast jsme se pokusili uchopit pomocí konkrétních příkladů a ptali se žen, zda mají kolem sebe někoho, ke komu by si schovaly peníze. Nikoho, komu by takto důvěřovaly, nemá ve svém okolí 10 žen, dalších deset žen uvedlo pouze jednu osobu. Zbytek zpovídaných žen má v tomto směru důvěru ve dvě a více osob.

Propojení mezi socioekonomickou situací žen a procesy jejich sociálního vylučování je v biografiích zpovídaných žen zřejmé. Chudoba je přivedla na trasu, která jejich situaci na jednu stranu zhoršuje. Ještě více tyto ženy vzdaluje formálním procesům a institucím. Na stranu druhou je pro ně při řešení aktuální finanční situace lepší být na trase než ji řešit s pomocí pracovních příležitostí, na které mohou aspirovat. Ukázkou této situace může být otázka bydlení. Pro mnohé ženy není problém dlouhodobě platit předražený nocleh na ubytovně, kde se platba nájemného odehrává v krátkých časových intervalech (často denně). Je ale mimo jejich možnosti a schopnosti pronajmout si byt s nižšími měsíčními náklady (podobně např. MVCR).

Stigmatizace

Nejsilnější stigma, tedy diskreditující atribut vyrazující jedince z normálnosti (Goffman, 2003), přináší samotný způsob výdělků v oblasti sexbyznysu a o to víc, že k tomu dochází v prostoru trasy, kde jsou ve veřejném prostoru. Této stigmatizace si ženy byly vědomy. Jejich stigma je zásadně vyčleňuje za hranice bezpečí (Seshia, 2010), pomoci a vědění o systému. Samy ženy jsou si vědomy svého vyloučení, vyčlenění z „normálnosti“, neboť v rozhovorech na to samy, často nevědomě, odkazovaly formulacemi typu: „chci žít normálně“ či „kdybych byla normální ženská“. V rozhovorech lze také zachytit vědomí toho, že toto stigma je na první pohled viditelné a jen málokterá žena mu může uniknout. Podobně Seshia (2010) ukazuje, jak si ženy vnější stigma zvnitřňují. Ženy pociťují váhu stigmatu tohoto povolání ve všech sférách svého života: „kdekoliv, kde se o tom zmíním“ (rozhovor 22). Stigma či riziko jeho odhalení je pro ně všudypřítomné (Goffman, 2003; Ribeiro, Sacramento, 2005). Barva pleti (bílá), vystupování či jazykový projev jsou nástroje, které ženám pomáhají toto stigma skrýt: „nikdo to o mně neví, nevypadám na to“ (rozhovor 9).

Ne vždy se ženy odváží rodině říci o způsobu své obživy. Pokud se tak stane, nezřídka jsou odsouzeny. Partneri, které často živí, jim nadávají a bijí je: „Bývalý přítel, ten se se mnou rozešel,

protože ze začátku nevěděl, že to dělám. Pak se to dozvěděl, a mluvil ve stylu, nebudu žít se šlapkou, to je odpad. Řekl mi, že jsem rohožka“ (rozhovor 17). Mezi svými zkušenostmi mají zpovídané ženy také odsouzení u lékaře či na úřadech, což nejedna žena v kontextu se zvnitřněním stigmatu ospravedlňuje: „když vědí o mém životě, nemůžu čekat, že se mnou budou jednat laskavě“ (rozhovor 25). Výrazná je stigmatizace od policistů, kteří by měli pomáhat zajišťovat jejich bezpečí, v což mnohé z žen věří. „Policie nás uráží. Říkají nám šlapky. Nebo třeba policie zastaví a říká, tak za kolik dneska, zadarmo, co?“ (rozhovor 13).

Součástí stigmatu profese je také stigmatizace prostorem, tedy samotnou trasou. Ženy jsou viditelné pro kolemjdoucí a stávají se z jejich strany terčem nadávek a posměšků (také Wesely, 2006; Armstrong, 2015). Nezřídka se stává, že po nich z projíždějících aut hází nejrůznější předměty. Hodit něčím po prostitutce je viděno jako něco normální (Seshia, 2010), či je zábavným povyražením, zejména pro mládež. Stud pociťovaly ženy také v případech projíždějících trolejbusů: „Mám blbej pocit, jak čuměj. Jako bych tady byla na výstavě“ (rozhovor 3). Proto se při projíždějším trolejbusu některé schovávají či alespoň otočí.

To, že ženy stojí na trase, si často ospravedlňují, ale zároveň pociťují stud. Označení, zda je prostituce špatná, nevidí jednoznačně. Argumenty, proč tuto práci (a tudíž ani sebe) nehodnotit špatně, jsou spojené se schopností uživit rodinu, dělat ji poctivě nebo s tím faktem, že pracují. I když se převážně setkávají s negativním hodnocením ze strany společnosti, přesto některé ženy uváděly, že jsou lidé, kteří tuto práci neodsuzují, ba dokonce jim fandí. Ve výpovědích ale nejsou konzistentní, práci nepovažují za špatnou, ale zároveň se mnohé z nich stydí za to, že ji vykonávají.

Fakt, že živí děti, je pro mnohé z žen dostatečně vyvažujícím argumentem pro pociťovaný stud a stigma. Ty ženy, které živí svou rodinu, ve výpovědích hovoří o obětování se, protože „nikdo mi nic nedá“ či „lepší než kráť“. Jedna z žen uvedla, že se obětovala, aby její partner nemusel do vězení, tedy aby nekradl, protože jinak by si obstarával peníze na drogy trestnou činností.

Stigma z prostituce je tím nejsilnějším, ale zesiluje spojením s drogovou závislostí – „jsem fetišák“. Drogy ustavují hranice uvnitř sexbyznysu na ty špatné a na ty dobré. Neužívatelky drog opovrhují těmi, které prodávají sexuální služby pro peníze na drogy. Drogy, respektive peníze na drogy jsou důvodem k prostituci, zároveň ale mohou být nástrojem, jak tuto práci zvládat. Několik žen uvedlo, že drogy začaly užívat právě proto, aby tuto práci lépe snášely. „Proto jsem začla brát perník, aby mi to dodávalo odvalu“ (rozhovor 20). Ty se tak stávají další cestou k posílení procesů vylučování žen ze společnosti. Stigma posiluje také např. psychiatrická diagnóza (dvě z participantek jsou částečně zbaveny svéprávnosti), což jim přináší zejména stigmatizaci při úředních jednáních. Etnicitu zmínily explicitně pouze dvě participantky, ale její význam se ukázal také v dalších výpovědích: „Cikány odsuzují, jednaj s tebou jinak, když seš cikán“ (rozhovor 7). Jako silnější stigma se ve výpovědích objevovalo stigma uživatelky drog než romská etnicita, vedle dominujícího stigmatu prostituce. Bariéru mezi ženami a „normální“ společností staví také pocit nepochopení. Nepochopení toho, kdo jsou a jak mají náročný způsob obživy.

Stigmatizace se přímo podílí na riziku násilí, s nímž se ženy ve svém životě setkávají. Politická a mediální rétorika ostrakizující prodej sexuálních služeb podporuje rozvoj situačního násilí, kdy se z obyčejné roztržky může stát násilný akt vůči ženě. Muž ví, že žena je ze strachu nepůjde nahlásit, tak si dovolí víc, než by si dovolil v jiném kontextu (Lowman, 2000:1004). Stigma také posiluje riziko násilí tím, že ženy „odlidišťuje a formuje jejich jinakost, čímž poskytuje možnost chápat jejich životy „tak jako tak zmařený““ (Seshia, 2010:7). Nejpatrnější je propojení stigmatu a násilí ve zkušenosti s nadávkami a ponižováním, s nimiž se většina žen setkává prakticky každodenně, a to jak v soukromém, tak pracovním životě.

Násilí

Představa, že násilí je nedílnou součástí sexbyznysu, je široce sdílená (např. Seshia, 2010). Šídová (2014:181) se oproti této představě vymezuje, neboť „sexbyznys nerovná se násilí“. Přesto je prodej

sexuálních služeb rizikovým povoláním (také Lowman, 2000; Seshia, 2010; Decker et al., 2014). Zpovídané ženy souhlasí s tím, že násilí nemusí být součástí jejich práce, ale zároveň ji označují jako rizikovou, neboť na základě svých zkušeností a informací od ostatních žen na trase jsou si vědomy jeho existence v této oblasti. Dotazování na násilí jsme formulovali s inspirací norským výzkumem Fair Game (Bjørndahl, Norli, 2008). Ptali jsme se nejprve pomocí předkládaného seznamu forem násilného jednání, ženy pak dodávaly vlastní zkušenosti, které v uvedeném výčtu nebyly zastoupeny. Zároveň jsme se ptali na jejich vlastní vymezení.

První oblast rozhovoru spojená s násilím se týkala zkušeností při práci v sexbyznysu⁹. Nejčastějším pachatelem násilí byl zákazník, z jehož strany ženy zakoušely jak fyzické (např. bití), sexuální (znásilnění), ekonomické (okradení, neochota zaplatit) a psychické násilí (nadávky a ponižování). Naše zjištění odpovídají výzkumu, který Terénní program Ulice provedl již v roce 2010 (Vrbová, 2012). Zkušenosti žen s násilím tvořily základ pro jejich vlastní vymezení toho, co je násilí. Násilí tak ženy nejčastěji vymezovaly jako sexuální násilí: „když někdo znásilní ženu“ (rozhovor 6), či ho dělily na fyzické násilí a psychické násilí: „Násilí je fyzické a psychické. (Co myslíš psychickým násilím?) Vyhrožování, ponižování, zamykání v pokoji“ (rozhovor 11). Vyjmenované typy násilí odpovídaly zkušenostem participantky v soukromém životě.

V pracovní biografii každé z žen je alespoň jedna zkušenost s násilím, ať fyzickým, sexuálním, ekonomickým či psychickým. Více zkušeností se objevuje zejména v počátcích jejich kariéry. Vliv na míru rizika násilí mají zkušenosti na trase a sociální vazby k ostatním ženám, s nimiž si předávají informace.

Vazby s ostatními ženami na trase vykazují určitou ambivalenci. Ženy jsou pro sebe vzájemně důležitým zdrojem informací o problémových zákaznících a také, jak bude později ukázáno, prakticky jediným zdrojem podpory při vyrovnávání se se zkušenostmi s násilím. Zároveň pracují v konkurenčním prostředí, a tak se pro sebe také stávají zdrojem násilí, které se objevuje při potyčkách o místo či zákazníka ve verbální, ale i fyzické formě. Sexbyznys jako konkurenční prostředí identifikovali také Ribeiro a Sacramento (2005) při výzkumu indoor prostituce na hranicích Španělska a Portugalska.

Další zkušenost mají ženy s násilím v soukromém životě, kde se nejčastěji jedná o nadávky a bití. Zpovídané ženy (19) tyto zkušenosti zažívají v aktuálním partnerství a/nebo s předchozími partnery. Zejména nadávky popisovaly jako běžnou zkušenost: „To bylo furt, ty kurvo, ty děvko. Ale při tom, to ze mě udělal on, hrál si na chlapa, a nic z toho. Když jsem pak přinesla peníze, tak jsem najednou byla jeho láska“ (rozhovor 7). Ženy uváděly, že násilí ze strany partnerů bývá spojeno zejména s reakcí na jejich práci. Zároveň ale mnoho žen své partnery touto prací živí. Nadávky a bití zakusily ženy také od rodinných příslušníků – rodičů či sourozenců. Současně s tím se pojí častá zkušenost s okrádáním o vydělané peníze. Jen ve dvou případech se žena nesetkala s násilím v soukromém životě, tedy ani v partnerském: „Nenechala bych si to líbit. Co beru drogy, tak jsem sama. Kluk, co nebere, by takovouhle holku nechtěl, a ty, co berou, to jsou akorát Cikáni a zvířata. Na ty nejsem zvědavá zase já“ (rozhovor 9).

Objevuje se také fyzické násilí popisované různou intenzitou od jedné facky, přes „bití jo, ale ne fest“ (rozhovor 15), po násilí označované jako mučení či terorizování. Ženy se s násilím setkávají v intimní, pracovní a veřejné sféře, což Wesely (2006:314) označuje jako atmosféru kumulativního násilí, formované „maticí zneužívání a zneužívání“.

Ne všechny ženy ale nadávky, facky či bití definují jako násilí. Jedna z participantek (rozhovor 19) nejprve na otázku, zda se setkává s násilím také v osobním životě, odpověděla záporně. Při dalším zpřesňujícím dotazu, zda se nestalo, že by ji partner někdy uhodil, odpověděla: „no to jo“. Dále

⁹ Zjištění o násilí v pracovní sféře v tomto textu prezentujeme pouze krátce a souhrnně, neboť v současné době vyšla obsáhlá kvantitativní a kvalitativní studie věnující se výzkumu v této oblasti (Kutálková et al., 2016) a zároveň odkazujeme na kvantitativní šetření provedené ve stejném prostoru TP Ulice (Vrbová, 2012). Pro tuto studii pokládáme za důležitější soustředit se na násilí v soukromém životě.

z rozhovoru vyplynulo, že zažívá časté nadávky a bití nejen od partnera, ale nadávky také od jeho rodičů. Zároveň některé ženy objevení se občasných facků či nadávek (popisovaných spíše jako výčitek) vnímají jako zájem a starost ze strany partnera. Toto je jeden z mýtů identifikovaných v romských komunitách dle výzkumu nadace Surf (2012), kteří se pozastavují nad alarmující sociální akceptovatelností násilí. Žárlivost spojená s násilím je vnímána jako projev lásky, a proto je akceptována.

„Přítel není pasák, ty peníze, co tam vydělám, jsou moje i jeho“ (rozhovor 18). Žena v rozhovoru uvedla, že až na současného partnera ji všichni předchozí partneři na trasu posílali, ale zároveň neuváděla, že by se jí v soukromém životě dělo nějaké násilí. To, že se jimi partneři nechávají živit a přímo je do oblasti sexbyznysu směřují, ženy jako násilí nevnímají. Přesto v rozhovorech zazníval určitý stud/odsouzení nad tím, že by žena měla touto prací živit pouze svého partnera a nikoli děti. Je-li žena pro muže takto zdrojem příjmu, jedná se o formu útlatu vyplývající z genderových nerovností a patriarchální struktury (také Surf, 2012; Ingala Smith, 2014).

Patriarchální struktury jsou silnější v sociálně vyloučeném romském prostředí, čehož si některé ženy byly dobře vědomy. Explicitně se vymezovaly vůči potenciálním partnerům Romům. Žena v rozhovoru č. 26, Romka, odpověděla na otázku ohledně násilí ze strany partnera: „On mě spíš lituje, když přijdu domů. Nemám Cigána. Kdybych měla, asi by to bylo jiné.“ Na druhou stranu dvě ženy popisovaly své partnery Romy pozitivně, jako starostlivé a pomáhající.

Důsledky

Ženy uváděly, že po napadení, jak ze strany zákazníků, tak ze strany partnerů, lékaře prakticky nevyhledají. Ty kontaktují pouze v případech velkého zranění, jinak je přechází. Až na jednu výjimku, ženy také nevyhledaly žádnou odbornou terapeutickou pomoc pro zotavení narušené psychiky. Jedinou formou terapie je, že se ženy mohou vypovídat kolegyním, popřípadě sociálním pracovníkům a pracovnícím terénního programu. Podobné jednání v případě domácího násilí v marginalizovaných skupinách žen zjistil také výzkum z Velké Británie (Thiara, Roy, 2010). Přitom zatížení psychiky v jejich každodennosti je výrazné – neustálý strach, stud, ponižování a stres. U výzkumu Polákové (2008:82) se 2/3 žen pracujících na klubech cítily v práci bezpečně. Na trase je strach prakticky všudypřítomný.

Záchranná síť kolem žen je minimální. Jak již bylo uvedeno, dvě třetiny žen nezahrnují do svého kruhu důvěry nikoho nebo maximálně jednu osobu. Tento okruh důvěry je sice o něco širší v případě dotazu, komu by řekly o tom, jak se žije. Ovšem v případě možné pomoci se změnou svého života 12 žen věří pouze samo sobě. Také možnosti pomoci a podpory v náročných situacích spojených s násilím jak v pracovním, tak soukromém životě jsou pro ženy poměrně limitované. Nejvíce podpory získávají od jiných žen na trase. Právě v kontextu vztahů s dalšími sexuálními pracovníkyněmi na trase se pojí jak násilí, využívání, tak také solidarita a pochopení. Podobnou ambivalenci nachází také Woodward (2014) u mladých žen v násilných subkulturách. S tím souvisí další paradox. Jsou to právě jejich partneři, kteří jsou zdroji násilí v jejich životech a zároveň jsou zmiňováni jako jeden ze zdrojů pomoci. Pomoci k tomu, aby mohly zlepšit jejich život.

Mezi zpovídanými ženami je důvěra v instituce nízká, ale nikoli nulová. Dvě třetiny zpovídaných žen nevěří, že se úřady a instituce zabývají jejich situací spravedlivě. Tuto nedůvěru podkládají zkušenostmi, kdy se na ně „koukali hrozně“ či jim nevěřili. Tato nedůvěra je spojována zejména s jednáním policie. Na druhou stranu 9 žen ve spravedlivé zacházení věří. Jak již bylo uvedeno, pokud je stigma z prostituce skryté či minimalizované, ženy se setkávají s jinými reakcemi. Samy se svým jednáním snaží stigma upozadit: „přijdu čistě oblečená, snažím se, i když jsem chudá holka“ (rozhovor 28).

Dluhy jako další faktor podporující procesy marginalizace byly již zmíněny v části věnující se procesům spojeným s trhem práce. Problém dluhů je přímo spojen se sexbyznysem skrze jeho kriminalizaci. Ta přináší nejen nárůst násilí (van der Meulen, 2012), ale zároveň zvyšuje zadluženost

žen. V kontextu zkoumané trasy se jedná o pokuty za nedodržení městské vyhlášky, odsouvající ženy prodávající sexuální služby až za hranice města (Frybert, 2014). Tento proces přispívá k marginalizaci takto pracujících žen trojím způsobem. Zaprvé, ženy porušují vyhlášku, za což jsou pokutovány a tím se zvyšují jejich dluhy. Vyhlášku porušují kvůli své bezpečnosti, s čímž souvisí bod číslo dvě. Prostor za hranicemi města je pro ně z hlediska násilí více rizikový, proto zůstávají uvnitř města. Tam se také nachází místa, kde ženy mají větší potenciál lepšího výdělku. S tím souvisí třetí bod, jednání ze strany policistů a strážníků, kteří se snaží ženám v tomto prostoru alespoň znemožnit výdělek. „Policie dělá pravý opak toho, co by měla. Holkám dělají schválnosti. Zaparkují schválně tak, aby holka neměla kšeft. Otravují lidi, který by otravovat neměli, a naopak, když pasák mlátí holku, tak nezasáhnou“ (rozhovor 2).

Reflexe sociální práce

Co mohou udělat sociální služby pro ženy, které pracují v sexuálních službách a zažívají násilí z různých stran? Předně by si měly ujasnit, jak na celý fenomén komerčního sexu pohlížejí a jak k němu chtějí přistupovat, neboť to ovlivňuje nabídku služeb. Oba feministické tábory, ať už zastávají holandský či švédský model, se shodnou v tom, že „sexuální pracovnice jsou často oběťmi vykořisťování, zneužívání, vraždy a nespravedlnosti a neměly by být stíhány za svoji práci“ (Sloan, Wahab, 2000:472). Pohledy na to, jak zlepšit podmínky těchto žen a jaké postupy k tomu využít, jsou již rozdílné, a tím pádem jsou rozdílné i nabízené služby (Sloan, Wahab, 2000).

Kutálková (2014b) také upozorňuje, že organizace by měla mít ujasněno, jakým směrem se budou ubírat její intervence. Využívá dělení Malcolma Payna, který na sociální práci nahlíží jako na terapeutickou pomoc (snaha o duševní zdraví člověka) nebo reformu společenského prostředí (snaha o společenskou změnu a zmocňování jednotlivců) či jako na sociálně-právní pomoc (pomoci zvládnout problémy; in Kutálková, 2014b:87–88).

Většina služeb v České republice, která se specializuje na práci se sexuálními pracovníci a pracovníky, se věnuje terénním formám práce a oblasti snižování rizik. V typologii Malcolma Payna (in Kutálková, 2014b) se tyto služby věnují především sociálně právní pomoci. Specializovanou terapeutickou práci realizuje pouze jeden z programů Rozkoše bez rizika. Působení ve veřejném prostoru a snaha o změnu přístupu institucí je viditelná především u aktivit Rozkoše bez rizika (která je největší z těchto organizací), popřípadě v publikační činnosti Terénního programu Ulice. Prakticky se ale nedaří zapojování klientek do obhajoby svých práv. Nestává se často, aby ve veřejné diskusi zaznívaly hlasy samotných sexuálních pracovníc (jako například: Mac, 2016).

Ze stran neziskových organizací je poskytování ochrany a hájení práv limitované. Jediní, kdo se těmto ženám věnují v jejich podpoře, jsou neziskové organizace, které jsou však většinou financovány ze státních, krajských či samosprávných zdrojů. Těžko bude organizace vystupovat proti vyhlášce města, které je zároveň hlavním donátorem. Poživil (2014) je přesvědčen, že „se sociální pracovníci přestávají starat o zájem lidí a sledují zájmy zřizovatele nebo zaměstnavatele“. Obdobně smýšlí i Janebová (2012:40), podle které strach z následků vede „sociální pracovnice a pracovníky k tomu, že plní požadavky zadavatelů, i když jsou v rozporu s etikou či posláním sociální práce“.

V České republice ani nevznikají svépomocné skupiny iniciované samotnými sexuálními pracovníci, jako tomu je v západním světě (například německé organizace Hydra nebo Cassandra). Národní svazy se jeví být prozatím pro české prostředí jako nereálné (například The English Collective of Prostitutes nebo New Zealand Prostitutes Collective).

Van der Meulen (2012) nechotu žen prodávajících sexuální služby se zviditelňovat přičítá stigmatizaci, která je se sexuální prací spojena. V takové atmosféře je obtížné vybudovat hnutí zdola, když samotné pracovnice se od této identity distancují a nejsou motivované na těchto aktivitách participovat. Tyto ženy často o své výdělečné činnosti ani nepřemýšlí jako o práci, vzhledem k tomu, v kolika ohledech je tato práce delegitimizována. To můžeme změnit, pokud budeme na sexuální práci nahlížet jako na druh práce, kde zaměstnanci budou požívat stejné ochrany jako v jiných

profesích (pojištění, bezpečnost na pracovišti, vyplácení mzdy za veškerou odvedenou práci, sepsaná pracovní smlouva, zamezení diskriminace na pracovišti, přesčasy atd.; van der Meulen, 2012). To se však musíme vrátit nejdříve zpět na začátek a usilovat o dekriminizaci tohoto pracovního odvětví. Kriminalizování prodeje sexuálních služeb nejen že neumožňuje zmocňování klientek, ale jak již bylo zmíněno výše, přináší i nárůst násilí.

Jsme přesvědčeni, že nelze dojít k pozitivní změně, pokud se neoprostíme od toho, abychom tento jev spojovali s morálkou, neupustíme od předsudků a stigmatizace těchto žen. Existuje mnoho služeb, které nabízejí pomoc ženám v obtížných situacích či ženám, které se setkávají s násilím. Tyto služby však nejsou nastaveny tak, aby pomohly ženám pracujícím v sexbyznysu (také Kurtz et al., 2005). Existující služby si kladou takové požadavky, že pokud se žena chce stát jejich klientkou, musí nejdříve přestat být uživatelkou drog nebo přestat být sexuální pracovnící. Není vůbec brán ohled na to, že peníze z prostituce jsou její jediný zdroj příjmů. Například pravidla azylových domů či nocleháren jsou nastavena tak, že žena nemůže během noci jít vydělávat na trasu a pak se zase vrátit. Pokud by pravidla dodržovala, přišla by žena o možnost výdělků. Autorova zkušenost ze stáže v norském Oslu ale ukazuje, že služby mohou fungovat i jinak. V jedné nízkoprahové noclehárně spravované církevní organizací od všech těchto striktních režimových pravidel upustili. Zjistili, že ženám naopak spíše škodí, znemožňují jim fungovat a místo se pak stává službou, která pro ně není dostupná.

Stejně tak ostatní existující služby jsou pro ženy, které poskytují komerční sexuální služby na ulici, příliš vysokoprahové. Například psychologické služby pro ženy, které mají zkušenost s násilím. Systém služeb je nastaven tak, že pro tento typ žen je prakticky nedosažitelný. Je obtížné najít službu, kde mohou bez obav a otevřeně mluvit o tom, co dělají, musí si domluvit schůzku, několik týdnů čekat, dorazit na ni, řešit, zda je to hrazeno z pojištění či jaké jsou náklady na tuto službu atd. To je pro ženy poskytující sexuální služby na ulici, které mají často příliš blízko k latentnímu bezdomovectví, velmi obtížné. Většina dotazovaných žen po napadení nevyhledala pomoc lékaře. Ženy často nemají svého stálého lékaře nebo je jejich přístup ke zdravotní péči problematizován jejich migrantským statutem. Roli však hrály také předchozí zkušenosti žen, kdy nemají zájem opětovně poslouchat stigmatizující poznámky zdravotnického personálu.

Další ukázkou vyčlenění těchto žen ze systémů bezpečí a péče je situace s ignorováním zákona o obětech trestných činů, který posiluje postavení tzv. zvláště zranitelných obětí. Ne vždy je ale využíván, což může být důsledkem způsobu předávání informací poškozeným ženám, které je nemusí plně pochopit a umět využít to, co toto postavení umožňuje. Jedna z participantek výzkumu, která byla znásilněna a měla právo na ochranu před sekundární újmou, uváděla, že byla u soudu vyslýchána před zraky pachatele: „S nikým jsem o tom nemluvila, snažila jsem se na to zapomenout. Stejně jsem pak musela vypovídat před ním, každý slovo u toho soudu jsem prokotala“ (rozhovor 7).

V rozhovorech s participantkami často zaznívalo, že by ženy rády opustily prostředí trasy, ale nevidí před sebou příliš možností – například ohledně ubytování či jiných zdrojů příjmů. Nemají nebo udržují velmi málo vztahů s někým mimo „toxické“ prostředí (ať již se jedná o užívání drog nebo prostředí opanované násilím). Nemají se na koho obrátit v tom směru, že by s ním mohly trávit volný čas, s kým by se mohly kamarádit, aby na vše nemusely být samy. Prostor by zde měla služba poskytující mentoring těmto ženám, tak jak to známe u jiných cílových skupin. Mentoring je také součástí integrativního přístupu v sociální práci navrženém Ono (2013) na základě její dlouholeté práce s minorizovanými¹⁰ ženami. Její přístup také obsahuje sebe-reflexi sociálních pracovníků a jejich pozice v sociální struktuře a systémech útlaku (Ono, 2013:465).

Problémem je, že ženy často trestnou činností na nich páchanou nehlásí, tudíž dosáhnout změny je velmi obtížné. Zde je prostor pro neziskové organizace, které jsou s ženami v kontaktu, aby je více motivovaly k takovému jednání. Nicméně neziskové organizace, které se věnují harm reduction,

¹⁰ Ono (2013) používá pojem minorizovaný/á (minoritized) místo statického označení minorita, neboť tento pojem více zdůrazňuje vylučující procesy v něm obsažené.

nemají kapacitu provádět ženu celým trestním řízením a poskytovat jí dostatečné právní služby. Nedostupnost advokáta se ukazuje jako klíčová. V České republice neexistuje organizace, která by těmto ženám byla schopna zajistit právní zastupování advokátem po celý průběh trestního řízení. Tedy advokátem bez předsudků, se znalostí věci a především finančně dostupným.

Doporučení pro organizace či kolektivy, které chtějí hájit práva žen pracujících v sexuálním průmyslu, jsou dlouhodobě známá. Je potřeba postupovat na několika úrovních. Snažit se o politické reformy směřující k dekriminalizaci sexuální práce (Amnesty International, 2016; Mac, 2016), uznání sexuální práce jako práce ze strany státu, zlepšení pracovních podmínek, působení na veřejnost, zapojování žen ze sexbyznysu, zpřístupnění terapeutických služeb (Střelková, Poláková, 2015). Podporovat ekonomickou spravedlnost, příležitosti v zaměstnání a vzdělávání žen a podporovat ty ženy, které chtějí sexbyznys opustit (Sloan, Wahab, 2000). Na úrovni každodenní práce a přímého kontaktu se sexuálními pracovníci podporovat nízkoprahové služby, předávat informace o bezpečnosti, rozdávat alarmy, spreje na obranu, organizovat fokusní skupiny zaměřené na prevenci násilí a trénink sebeobrany, informovat, sdílet informace o násilnických klientech (Björndahl, 2012:47–48). Ze zkušenosti terénních pracovníků vyplývá, že při sdělování informací o nebezpečných klientech je dobré spolupracovat také s policií, přičemž je důležité, aby v těchto situacích policie a pracovníci neziskových organizací stáli na jedné straně a ne proti sobě. Grolmusová (2011) navrhuje také zřízení preventivních programů obdobných primární prevenci v drogové problematice. Tyto programy by měly zajišťovat rozšíření informací o rizicích a náročnosti sexbyznysu, jeho realitě a problémech při jeho opuštění.

Závěr

Pouliční prodej sexuálních služeb je aktivitou, jež se prolíná s procesy marginalizace a násilím. Nejviditelněji jsme ve výzkumu zachytili křížení dvou faktorů – genderu a sociální třídy ve vztahu k násilí. Popisujeme chudé ženy, které jsou zacyklené v marginalitě skrze svoji pozici v sociální struktuře, gender a vícečetnou stigmatizaci, což zvyšuje riziko násilí v jejich životech.

Práce, kterou se živí, se pro ženy stává zásadním „cejchem“, který je vyřazuje z „normálnosti“ (Goffman, 2003). Stigmatizace se zároveň stává „hromosvodem“, který propojuje život těchto žen s násilím. Sama stigmatizace je násilím – symbolickým násilím, které zhmotňuje kontrolu nad ženami v patriarchálním systému a dalších systémech útlaču (Bourdieu, 2000). Ženy ve svých osobních a pracovních biografiích zažívají fyzické, psychické, sexuální a ekonomické typy násilí. Pachatelé jsou nejčastěji zákazníci v pracovní a intimní partneři v soukromé sféře. Z členství v „normální“ společnosti a zejména z bezpečí je dále vyřazuje jejich chudoba a pozice v sociální struktuře společnosti. Vzhledem ke svému vzdělání a praxi jsou tyto ženy momentálně výrazně vzdálené oficiálnímu trhu práce a bariéry jejich opětovného zapojení jsou značné. Za prvé je dostupné pracovní pozice neužívá a režim pracovních pozic u výrobních linek, které jsou pro ně dostupné, vnímají jako horší než ten stávající. Za druhé je od formálního trhu práce vzdalují dluhy a exekuce.

Význam a síla stigmatu prostitute ve vztahu k násilí do jisté míry překrývá ostatní kategorie. Nicméně je „doplňováno“ také kategorií etnicity, zejména v případech slovního napadání. Prolínání etnicity, třídy a genderu také formuje popisovanou diskriminaci ze strany úřadů a institucí a pomáhají uchopit pozici žen zejména v patriarchálních strukturách sociálně vyloučeného romského prostředí.

Registr sociálních služeb se sexuálními pracovníci nepočítá. Nejsou definovány jako okruh osob, pro které je sociální služba určena, to limituje diskuse a rozvoj služeb pro jedince prodávající sexuální služby. Situace těchto žen a jejich pracovní prostředí nejsou například ani součástí diskusí v komunitním plánování. Autoři textu v současnosti neznají ani jednoho politika či političku, kteří by oblast prodeje sexuálních služeb měli jako své téma. Tato oblast politiky nezajímá, což dokladuje několik měsíců respektive let ležící poslední návrh zákona o regulaci prostituce v Poslanecké sněmovně, jenž předkládalo Zastupitelstvo hlavního města Prahy.

V poslední době se v různých textech, které jsou v duchu antiopresivního přístupu, objevují doporučení, abychom lidem, kterým jsou sociální služby poskytovány, dopřáli „pocítit kontrolu nad jejich vlastním životem“ (Hetmánková, 2014) či aby dostali „příležitost aktivně tvarovat systém svými doporučeními“ (Milota, 2015). Jako příklad k inspiraci se s oblibou dává britská organizace SWAN – Social work action network (Poživil, 2014). I v oblasti práce se sexuálními pracovníci se takové snahy objevují, víc než kde jinde je zde však ztěžuje stigmatizace, které ženy musí čelit. Prvním krokem pro změnu musí být, že přestaneme akceptovat sexistickou politiku. Jak upozorňuje Månsson (2004), nákup sexuálních služeb je vykládán jako potřeba muže, kdežto na prodej sexuálních služeb je nahlíženo jako na promiskuitu ženy. „Stigmatizující labeling tak degraduje ženu, kdežto muž si zachovává svoji ctihodnost bez pocitu viny“ (Månsson, 2004). Výzkumná zaměření se soustřeďují zejména na ženy, pozornost je ale zřídka věnována mužům, kteří jsou součástí jejich životů a jejich zkušenosti s násilím přímo ovlivňují. V českém prostředí chybí výzkum věnující se zákazníkům ani se s nimi nepracuje jako s cílovou skupinou. Studie ze Skandinávie doporučuje prevenci ve vztahu k zákazníkům, apel na zodpovědnost mužů, pomáhat řešit jejich problémy (jejich vztahy k ženám, násilí, sex, psychologické problémy; Månsson, 2004). Dalším potenciálním zájmem výzkumu a sociální práce jsou partneři žen prodávajících sexuální služby. Neptáme se, jak a proč se z intimních partnerů žen stávají jejich pasáci (např. Karandikar, Próspero, 2010).

Použité zdroje

- AGUSTÍN, L. M. 2005. Helping Women Who Sell Sex: The Construction of Benevolent Identities [online]. *Rhizomes*, 10. [20. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.rhizomes.net/issue10/agustin.htm>
- AMNESTY INTERNATIONAL. 2016. *Amnesty International Policy on State Obligations to Respect, Protect and Fulfill the Human Rights of Sex Worker* [online]. Amnesty International [1. 6. 2016]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/documents/pol30/4062/2016/en/>
- ARGENTO, E., MULDOON, K. A., DUFF, P. et al. 2014. High Prevalence and Partner Correlates of Physical and Sexual Violence by Intimate Partners among Street and Off-street Sex Workers [online]. *PLoS ONE*, 9(7): e102129. [5. 4. 2016]. Dostupné z: <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0102129>
- ARMSTRONG, L. 2015. “Who’s the Slut, Who’s the Whore?”: Street Harassment in the Workplace Among Female Sex Workers in New Zealand. *Feminist Criminology*, 11(3), 285–303.
- BJØRND AHL, U. 2012. *Dangerous Liaisons. A Survey of the Violence Experienced by Women Working as Prostitutes in Oslo* [online]. Oslo: Pro Sentret. [5. 4. 2016]. Dostupné z: prosentret.no/?wpfb_dl=596
- BJØRND AHL, U., NORLI, B. 2008. *Fair Game_Survey of the Violence Experienced by Women Working as Prostitutes* [online]. Oslo: Pro Sentret. [5. 4. 2016]. Dostupné z: prosentret.no/?wpfb_dl=331
- BRAUN, V., CLARKE, V. 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- BOURDIEU, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- BUDINOVÁ, A. 2012. *Rizika chudoby žen postižených domácím násilím a jejich dětí* [online]. Praha: ProFem o. p. s. [23. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.osf.cz/wp-content/uploads/2015/08/profem-zprava-web.pdf>
- CRENSHAW, K. W. 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–67.
- DECKER, M. R., CRAGO, A. L., CHU, S. K. H. et al. 2014. Human Rights Violations against

- Sex Workers: Burden and Effect on HIV. *The Lancet*, 385(9963), 186–199.
- DEERING, K. N., AMIN, A., SHOVELLER, J. 2014. A Systematic Review of the Correlates of Violence against Sex Workers. *American Journal of Public Health*, 104(5), 42–54.
- DRAUGHON MORET, J. E., CARRICO, A. W., EVANS, J. L. et al. 2016. The Impact of Violence on Sex Risk and Drug use Behaviors Among Women Engaged in Sex Work in Phnom Penh, Cambodia. *Drug and Alcohol Dependence*, 161, 171–177.
- FRÝBERT, J. 2014. Institucionální přístup k ženám věnujícím se pouliční prostituci. In: HAVELKOVÁ, B., BELLAK-HANČILOVÁ, B. (Eds.). *Co s prostitucí? Veřejné politiky a práva osob v prostituci*. Praha: Slon, 231–242.
- FRÝBERT, J., PAŘÍZKOVÁ, A. 2014. Pracujeme s Romy? Průzkum etnicity a národnosti klientů a klientek terénního programu. *Sociální práce / Sociálna práca*, 14(2), 87–104.
- GOFFMAN, E. 2003. *Stigma. Poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha: Slon.
- GROLMUSOVÁ, L. 2011. *Sociální a zdravotní služby pro sexuální pracovnice v hl. m. Praze; stávající a chybějící*. Diplomová práce.
- HETMÁNKOVÁ, R. 2014. Sociální práce, jde to i jinak? [online]. *Deník Referendum*. [26. 5. 2016]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/18748-socialni-prace-jde-to-i-jinak>
- HILL-COLLINS, P. 1990. *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge.
- INGALA SMITH, K. 2014. Na okraji společnosti a současně v jejím středu. Sexuální násilí a marginalizované skupiny ve Spojeném království. In: KUTÁLKOVÁ, P., KOBOVÁ, L. (Eds.). *Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?* Praha: In IUSTITIA, 119–132.
- ISDAL, P. 2000. Meningen med volden. ("The meaning of the violence."). In: BJØRND AHL, U., NORLI, B. 2008. *Fair Game. Survey of the Violence Experienced by Women Working as Prostitutes* [online]. Oslo: Pro Sentret. [5. 4. 2016]. Dostupné z: prosentret.no/?wpfb_dl=331
- JANEBOVÁ, R. 2012. O atmosféře strachu v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(1), 38–41.
- KARANDIKAR, S., PRÓSPERO, M. 2010. From Client to Pimp. Male Violence Against Female. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(2), 257–273.
- KURTZ, S. P., SURRATT, H. L., KILEY, M. C. et al. 2005. Barriers to Health and Social Services for Street-Based Sex Workers. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved* 16, 345–361.
- KUTÁLKOVÁ, P., MALINOVÁ, H., POLÁKOVÁ, J. et al. 2016. *Tak tohle ne! Analýza násilí v sexbyznysu a jeho řešení*. Brno: Rozkoš bez rizika.
- KUTÁLKOVÁ, P. 2014a. Co není vyřešené, je obtížné řešit. Vztah marginalizace, sexuálního násilí a přístupu ke spravedlnosti. In: KUTÁLKOVÁ, P., KOBOVÁ, L. (Eds.). *Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?* Praha: In IUSTITIA, 151–168.
- KUTÁLKOVÁ, P. 2014b. Na místo obav rozvíjet vlastní praxi. Tři pohledy na možnost sociální práce v oblasti sexuálního násilí. In: KUTÁLKOVÁ, P., KOBOVÁ, L. (Eds.). *Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?* Praha: In IUSTITIA, 85–98.
- LOWMAN, J. 2000. Violence and the Outlaw Status of (Street) Prostitution in Canada. *Violence Against Women*, 6(9), 987–1011.
- LYKKE, N. 2010. *Feminist Studies. A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. New York: Routledge.
- MAC, T. 2016. *The Laws that Sex Workers Really Want* [online]. TEDxEastEnd Conference. [26. 5. 2016]. Dostupné z: https://www.ted.com/talks/toni_mac_the_laws_that_sex_workers_really_want
- MALINOVÁ, H. 2004. Násilí v sexbyznysu (Od kousnutí k vraždě). In: VEČERKA, K. (Ed.). *Kriminalita: oběti, prevence, postmodernita. Sborník příspěvků ze semináře sekce Sociální patologie MČSS*. Praha: Masarykova česká sociologická společnost, 69–73.
- MÄNSSON, S. 2004. Men's Practices in Prostitution and Their Implications for Social Work [online]. *Prostitution.procon.org*. [5. 5. 2016] Dostupné z: <http://prostitution.procon.org/sourcefiles/mens-practices-in-prostitution-and-their-implications-for-social-work.pdf>
- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H., BALDOVÁ, L. 2008. *Individuální plánování služeb*

u obrožených dětí a mladistvých s důrazem na děti odcházející z ústavní výchovy. Praha: Občanské sdružení Člověk hledá člověka.

MILES, M. B., HUBERMAN, A. M. 1994. *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook.* Thousand Oaks: Sage.

MILOTA, J. 2015. Častou pastí participace je tokenismus [online]. *Sociální práce / Sociálna práca.* Komentář. [5. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=1&clanek=735>

MVČR. Nedat. *Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení* [online]. Praha: Ministerstvo vnitra ČR. [5. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/prehled-dokumentu.aspx>

NG, P., DORETT, J. 2014. Od zkoumání vlastní praxe k účinnější pomoci ženám z etnických menšin, které zažily násilí. Několik úvah ze Spojeného království. In: KUTÁLKOVÁ, P., KOBOVÁ, L. (Eds.). *Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?* Praha: In IUSTITIA, 133–150.

ONO, E. 2013. Violence Against Racially Minoritized Women: Implications for Social Work. *Journal of Women and Social Work*, 28(4), 458–467.

POLÁKOVÁ, J. 2008. *Pracovní podmínky žen, které poskytují placené sexuální služby v ČR* [online]. Bakalářská práce. [15. 2. 2015]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zpp/detail/61222/>

POŽIVIL, D. 2014. Zrušte sociální práci! [online]. *Deník Referendum.* [6. 7. 2015]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/17360-zruste-socialni-praci>

RAPHAEL, J., SHAPIRO, D. L. 2004. Violence in Indoor and Outdoor Prostitution Venues. *Violence Against Women*, 10(2), 126–139.

RIBEIRO, M., SACRAMENTO, O. 2005. Violence against Prostitutes. *European Journal of Women's Studies*, 12(1), 61–81.

SANDERS, T. 2004. The Risks of Street Prostitution: Punters, Police and Protesters. *Urban Studies*, 41(9), 1703–1717.

SEMPLE, S. J., STOCKMAN, J. K., PITPITAN, E. V. et al. 2015. Prevalence and Correlates of Client-Perpetrated Violence against Female Sex Workers in 13 Mexican Cities [online]. *PLoS ONE*, 10(11): e0143317. Doi:10.1371/journal.pone.0143317. [5. 4. 2016]. Dostupné z: <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0143317>

SESHIA, M. 2010. Naming Systemic Violence in Winnipeg's Street Sex Trade. *Canadian Journal of Urban Research*, 19(1), 1–17.

SHANNON, K., KERR, T., STRATHDEE, S. A. et al. 2009. Prevalence and Structural Correlates of Gender Based Violence among a Prospective Cohort of Female Sex Workers [online]. *The BMJ*, 339:b2939. [5. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.bmj.com/content/339/bmj.b2939>

SIROVÁTKA, T. 1997. Sociální a ekonomické faktory marginalizace na pracovním trhu v České republice. *Sociologický časopis*, 33(2), 169–188.

SLOAN, L., WAHAB, S. 2000. Feminist Voices on Sex Work: Implications for Social Work. *Affilia*, 15, 457–479.

SOKOLOFF, N. J., DUPONT, I. 2005. Domestic Violence at the Intersections of Race, Class, and Gender. Challenges and Contributions to Understanding Violence Against Marginalized Women in Diverse Communities. *Violence Against Women*, 11(1), 38–64.

STOCKMAN, J. K., LUCEA, M. B., CAMPBELL, J. C. (2013). Forced Sexual Initiation, Sexual Intimate Partner Violence and HIV Risk in Women: A Global Review of the Literature. *AIDS and Behavior*, 17, 832–847.

STŘELKOVÁ, M., POLÁKOVÁ, J. 2015. Reflexe násilí v sexbyznysu a možnosti řešení [online]. *Sociální práce / Sociálna práca* [5. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=1&clanek=763>

SURF. 2012. *Tackling Male Violence against Romani Women: Recommendations for the Prevention, Detection and Intervention* [online]. Surt. Fundació de dones. Fundació Privada – Surt. Women's Foundation. Private Foundation. [5. 4. 2016]. Dostupné z: http://www.fondazionebrodolini.it/sites/default/files/guia_ingles.pdf

ŠÍDOVÁ, L. 2014. Sexbyznys nerovná se násilí. Přítomnost násilí v sexbyznysu a možnosti jeho

- eliminace. In: KUTÁLKOVÁ, P., KOBOVÁ, L. (Eds.). *Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?* Praha: IN IUSTITIA, 181–196.
- THIARA, R. K., ROY, S. 2010. *Vital Statistics: The Experiences of BAMER Women & Children Facing Violence & Abuse* [online]. Imkaam. [5. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.ccrm.org.uk/images/docs/2.2avitalstatsimkaan.pdf>
- VAN DER MEULEN, E. 2012. When Sex is Work: Organizing for Labour Rights and Protections. *Labour / Le Travail*, 69, 147–167.
- VRBOVÁ, J. 2012. Kriminálna a násilí na trase pouliční prostituce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(2), 156–159.
- WARD, H., PALLECAROS, A., GREEN, A. et al. 2000. Health Issues Associated with Increasing Use of “crack” Cocaine among Female Sex Workers in London. *Sexually Transmitted Infections*, 76, 292–293.
- WALBY, S. 1990. *Theorising Patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
- WESELY, J. K. 2006. Considering the Context of Women’s Violence. Gender, Lived Experiences, and Cumulative Victimization. *Feminist Criminology*, 1(4), 303–328.
- WOODWARD, J. 2014. Sexuální násilí a mladé ženy v subkulturách. Příklad dobré praxe v londýnské organizaci NIA. In: KUTÁLKOVÁ, P., KOBOVÁ, L. (Eds.). *Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?* Praha: IN IUSTITIA, 169–174.
- YOUNG, I. M. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- ZIKMUNDOVÁ, M., WEIS, P. 2004. Zkušenosti s násilím a sexuálním zneužíváním u komerčních sexuálních pracovníků. *Česká a slovenská psychiatrie*, 100(1), 9–12.
- ZOLOTOR, A. J., DENHAM, A. C., WEIL, A. 2009. Intimate Partner Violence. *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 36(1), 167–179.

Násilie páchané na rómskych ženách v partnerských vzťahoch¹

Intimate Partnership Violence against Roma Women

Ivan Rác, Andrej Mátel, Michal Kozubík

PhDr. Ivan Rác, PhD.,² odborný asistent na Ústave romologických štúdií Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Zaoberá sa prevenciou pred sociálno–patologickými javmi, najmä domácim násilím. Bol expertom pre poskytovanie špecializovaných služieb v národnom projekte prevencie a eliminácie násilia páchaného na ženách a odborným garantom pre spracovanie kvalitatívnej štúdie o násilí páchanom na rómskych ženách ako osobitnej skupine žien ohrozených násilím v rámci národného projektu Podpory prevencie a eliminácie násilia na ženách.

Doc. PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD., mim. prof.,³ je vysokoškolským pedagógom Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. Špecializuje sa na profesijnú etiku, sociálnu patológiu, teóriu a metódy sociálnej práce. Je členom akreditačnej komisie MPSVaR SR. V praxi sociálnej práce sa venuje komplexnej pomoci obetiam domáceho násilia, sociálnemu poradenstvu a supervízii. Výskumnú činnosť v rámci projektov VEGA a KEGA zameriava na profesijnú etiku, identifikovanie profesijných hodnôt sociálnej práce a problematiku domáceho násilia.

Doc. PhDr. Michal Kozubík, PhD.,⁴ pôsobí na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva. Zaoberá sa metódami komunitnej a terénnej sociálnej práce v praxi, predovšetkým v prostredí marginalizovaných chudobných rómskych komunít. Je autorom viacerých vedeckých monografií, odborných knižných publikácií a článkov, ktoré sa venujú okrem menovanej oblasti záujmu aj histórii a kultúre Rómov, kultúrnym odlišnostiam a metodologickým otázkam terénneho zberu dát.

Abstrakt

Hlavným cieľom a zámerom predkladaného článku je poskytnúť deskripciu priebehu a dopadu násilia páchaného na rómskych ženách ako osobitnej skupiny ohrozenej partnerským násilím a poukázať na kumuláciu znevýhodnení, s ktorými sú tieto ženy konfrontované. Na Slovensku doposiaľ chýbajú výskumy, ktoré by mapovali skúsenosti rómskych žien so zažívaným násilím zo strany ich mužských partnerov. Dáta, ktoré sme získali kvalitatívnym výskumom pomocou pološtruktúrovaného interview s 32 rómskymi ženami, poskytujú ucelený prehľad informácií

¹ Článok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0111/15 Násilie páchané na rómskych ženách v partnerských vzťahoch.

² Kontakt: PhDr. Ivan Rác, PhD., Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií, Kraskova 1, 949 74 Nitra; irac@ukf.sk

³ Kontakt: Doc. PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD., mim. prof., Ústav sociálnej práce, VŠ ZaSP sv. Alžbety, Nám. 1. mája, 810 00 Bratislava; andrej.matel@gmail.com

⁴ Kontakt: Doc. PhDr. Michal Kozubík, PhD., Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií, Kraskova 1, 949 74 Nitra; mkozubik@ukf.sk

o skúsenosti týchto žien s fenoménom domáceho násillia. Vzorku tvorili ženy pochádzajúce tak z vylúčených, marginalizovaných komunit, ako aj ženy žijúce v rozpätí medzi majoritnou spoločnosťou. Autori výskumom poukazujú na priebeh a dopad násillia páchaného na rómskych ženách, ako aj na bariéry a limity v dostupnosti špecializovaných podporných služieb, ktoré by eliminovali výskyt tohto javu v spoločnosti.

Kľúčové slová

domáce násillie, vylúčené komunity, marginalizácia, kumulácia znevýhodnení

Abstract

The main purpose of the submitted article is to provide description of the process and impact of domestic violence against Roma women. Roma women are perceived as a specific group endangered by intimate partner violence. At the same time we want to emphasize the accumulation of disadvantages that these women are very frequently confronted with. There is a lack of researches that would investigate experience of Roma women related to the issue of domestic or intimate partner violence. The data were obtained using qualitative research method by means of a semi-structured interview and they provide complex outline of specific experience of Roma women with this phenomenon. The research sample consisted of 32 Roma women. They come either from excluded, marginalized communities or they live among majority population. The authors of the research point to the process and serious impact of domestic violence against Roma women and subsequently they underline existing barriers and limits related to supportive services availability that can potentially eliminate this phenomenon in our society.

Keywords

domestic violence, excluded communities, marginalization, accumulation of disadvantages

1. Teoretické východiská sledovanej problematiky

História výskumu násillia páchaného na ženách v Slovenskej republike je oveľa kratšia ako v západných demokraciách, kde sa podobné výskumy realizujú od konca 60. rokov 20. storočia. Po „odkľatí“ problému sa na Slovensku spoiatku realizovali iba čiastkové prieskumy, ktoré sa problematiky dotýkali len okrajovo. Dôvod, prečo má Slovenská republika oproti iným krajinám, ako napríklad USA, výrazný časový sklz vo vzťahu k skúmaniu násillia páchaného na ženách je najmä ten, že pred rokom 1989 bola táto téma tabuizovaná, prevládal silný tradicionalizmus a domáce násillie tak uzatváral do intimity rodinného prostredia (Bútorová a kol., 2005). Z hľadiska definovania fenoménu násillia na ženách zohrala kľúčovú úlohu Deklarácia OSN o odstránení násillia páchaného na ženách z roku 1993, známa aj ako „Viedenská deklarácia“. Podľa nej „*násillie páchané na ženách je akýkoľvek čin rodovo podmieneného násillia, ktorého dôsledkom je, alebo môže byť fyzická, sexuálna alebo duševná ujma alebo utrpenie žien, vrátane vyhrážania sa takýmito činmi, nátlaku alebo akéhokoľvek obmedzovania slobody, či už vo verejnom alebo súkromnom živote*“ (OSN, 1993).

Násillie na ženách vážne porušuje a znižuje alebo ruší ženám užívanie ľudských práv, najmä ich základných práv na život, bezpečnosť, slobodu, dôstojnosť a fyzickú a emocionálnu integritu. Ide o opakované použitie donucovacích a kontrolujúcich prostriedkov vedúcich k obmedzeniu, prípadne priamemu formovaniu správania sa ženy v násilníckom vzťahu (Almeida, Durkin, 1999). Násillie nielen postihuje ženy, ale aj celú spoločnosť a z toho dôvodu je potrebné v tejto veci bezodkladne konať. Niektoré ženy, napríklad rómske ženy z marginalizovaných rómskych komunit, sú často vystavené väčšiemu riziku násillia, zranenia, zneužívania, zanedbávania alebo neobstarávania, a to ako v rámci domova, tak aj mimo neho. Formy násillia majú pre ženy zažívajúce násillie ničivé následky (Dohovor Rady Európy, 2011). Z hľadiska tzv. feministickej perspektívy,

o ktorú sa opierajú autori tohto článku, nie je násilie páchané na ženách len dôsledkom historicky podmienenej rodovej nerovnosti, ale aj stereotypného zobrazovania maskunility. K podstatným znakom tradičnej predstavy o mužskej role patrí moc a dominancia. Svetová zdravotnícka organizácia odhaduje, že takmer jedna tretina všetkých žien na celom svete, ktoré boli vo vzťahu, zažili fyzické alebo sexuálne násilie zo strany svojho intímneho partnera (WHO, 2013).

Svetová zdravotnícka organizácia zverejnila veľmi podnetnú a prehľadnú tabuľku rozličných faktorov zvyšujúcich riziko násilia voči ženám (Krug, et al., 2002; Mátel, 2015).

Tab. 1 Faktory zvyšovania rizika násilia voči ženám

Individuálne faktory	Faktory vzťahu	Faktory komunity	Spoločenské faktory
– mladý vek – nadmerné pitie alkoholu – depresie – poruchy osobnosti – nízke vzdelanie – nízky príjem – svedok alebo obeť násilia v detstve	– manželský konflikt – labilita manželstva – mužská dominancia v rodine – ekonomický stres – rodina žijúca v chudobe	– slabé postihy komunity voči domácejmu násiliu – chudoba – malý spoločenský kapitál	– tradičné genderové normy – spoločenské normy podporujúce násilie

Zdroj: Krug, et al., 2002

Dôsledné poznanie rizikových faktorov je dôležitým teoretickým základom pre systémový a komplexný prístup k prevencii a eliminácii domáceho násilia, vrátane násilia páchaného na ženách. Systémový a komplexný prístup pritom nespočíva len v skutočnosti, že preventívne a intervenčné stratégie pomoci budú zohľadňovať interprofesijnú a multidisciplinárnu kooperáciu odborníkov a odborníčok z viacerých pomáhajúcich profesií a disciplín, vrátane sociálnej práce, ale aj skutočnosť, že súčasťou výberu týchto stratégií bude poznanie príčin vzniku, relevantných rizikových faktorov a mechanizmu pôsobenia tohto negatívneho sociálno-patologického javu. Z hľadiska vedeckého bádania patrí potom skúmanie rizikových faktorov vzniku a expanzie sociálno-patologických javov, vrátane všetkých foriem domáceho násilia, k dôležitým predmetom aplikovaného výskumu v sociálnej práci. Medzi faktory komunity je okrem tých, ktoré uvádza štúdia WHO, možné uviesť aj migráciu, národnostnú a etnickú príslušnosť, ktorá udržiava a transgeneračne prenáša tradičné genderové stereotypy v komunitách. Tieto sú do istej miery oddelené od života a pravidiel majoritnej spoločnosti. V týchto prípadoch ide vždy o viacnásobné znevýhodnenie. Reprezentatívne výskumy v oblasti násilia páchaného na ženách v Slovenskej republike (Bodnárová, Filadelfiová, 2003; Bodnárová a kol., 2008) poukazujú na skúsenosti dospelých žien s násilím v domácnosti, nešpecifikujú však osobitosti takto páchaného násilia na ženách v rómskych komunitách. Výsledky poukazujú na to, že:

- Na Slovensku každá piata žena, ktorá má v súčasnosti partnera, zažila z jeho strany násilné správanie – presnejšie 21,2% dospelých žien SR vo veku 18–64 rokov, ktoré mali v čase výskumu partnera, zažili z jeho strany násilie (v prípade 6% išlo o vyhranené násilie, t. j. často opakované fyzické a sexuálne násilie a takmer trvalo prítomné psychické, sociálne, či ekonomické násilie).
- Výskyt násilného správania od bývalých partnerov je ešte vyšší. Z dospelých žien, ktoré mali bývalého partnera, zažilo z jeho strany násilné správanie 27,9% (z toho 12,2% žien zažilo vyhranené násilie).
- Nijaký druh, či forma násilia páchaného na ženách v intímnom partnerskom vzťahu nie je na Slovensku úplne neznáma. Vyskytli sa všetky jeho známe typy – od fyzického a sexuálneho,

cez psychické a sociálne, až po ekonomické (fyzické násilie zažilo od súčasného partnera 15 % žien a od bývalého partnera takmer 40 % žien; so sexuálnym násilím má od súčasného partnera skúsenosť 9 % žien a od bývalého partnera viac ako 25 % žien.

Prakticky sa nedá nájsť vzťah, v ktorom by dochádzalo napríklad výlučne len k fyzickému násiliu bez skutkov inej povahy – sociálne, ekonomické, resp. psychické násilie. Výskumy na Slovensku potvrdili tendenciu ku kumulácii násilných skutkov za rôzne druhy násilia. Intímne vzťahy sa líšia aj frekvenciou výskytu jednotlivých druhov násilných skutkov voči žene.

Súhrnná analýza rôznych spôsobov správania sa k žene, založená na frekvencii ich výskytu, položila základ pre tvorbu typológie intímnych vzťahov žien na Slovensku. S využitím multivariačnej analýzy sa odhalili tri základné vzory správania partnerov. Do jedného sa zaradili vzťahy, v ktorých sa skutky násilného správania nevyskytovali vôbec alebo takmer vôbec, u zostávajúcich dvoch boli takéto skutky prítomné a odlišovali sa stupňom a frekvenciou. Výsledkom boli nasledujúce tri typy vzťahov (Bútorová a kol., 2005:28–29):

- **Nenásilný vzťah** – sledované skutky násilného správania sa nevyskytli vôbec, prípadne zriedkavý výskyt niekoľkých skutkov psychického, ekonomického, či sociálneho násilia a/alebo menej ojedinelý výskyt niektorého z miernejších skutkov fyzického a/alebo sexuálneho násilného správania.
- **Menej vyhnaný násilný vzťah** – pokrýva spôsoby správania partnera, pre ktoré je príznačný frekventovaný výskyt viacerých skutkov psychického, ekonomického, sociálneho násilia a/alebo menej opakovaný výskyt viacerých skutkov fyzického a/alebo sexuálneho násilného správania.
- **Vyhnaný násilný vzťah** – vyznačuje sa správaním s takmer trvalým výskytom viacerých skutkov psychického, ekonomického, či sociálneho násilia a častejšie sa opakujúcimi skutkami fyzického a/alebo sexuálneho násilia.

Najrozšírenejšou etnickou skupinou na Slovensku, u ktorej sa predpokladá zvýšená miera prevalence násilia páchaného na ženách v partnerských vzťahoch, sú Rómovia žijúci vo vylúčených komunitách. Výskumy zamerané na prevalenciu a osobitosti domáceho násilia v rómskych komunitách boli v Európe zrealizované napríklad v Maďarsku (Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, 2012) a Rumunsku (Roth, Toma, 2014). Na Slovensku neexistuje reprezentatívny výskum mapujúci skúsenosti rómskych žien s násilím. Niektoré, najmä mimovládne organizácie (Quo Vadis, 2012, 2015), realizovali parciálny výskum o postavení rómskych žien vo vybraných rodinách, primárnym cieľom nebolo však skúmať osobitosti prežitého násilia v rodine. V roku 2014 realizovala autorka Šusterová terénny výskum so subetnickou skupinou Oľšských Rómov v meste Nitra. Výsledky jej výskumu poukazujú na znevýhodnené postavenie ženy v rodine. Očakávaným ideálom sa totižto stáva žena, ktorá sa dokáže postarať o deti, manžela a domácnosť a žije svoj život podľa rómskych zákonov, čo okrem iného znamená, že je poslušná a verná svojmu mužovi a tým mu prejavuje úctu. S nadradeným postavením mužov nad ženami súvisia aj rodové rozdiely pri zaujímaní miesta v rôznom priestore pri rozličných okolnostiach, s ktorými sa žena stretáva vo viacerých situáciách počas celého života. Prísna endogamia a sociálna kontrola je evidentná v živote týchto žien už od detstva. Z výskumu autorky vyplynulo, že medzi pohlaviami, ale aj jednotlivými generáciami sú prísne vymedzené pravidlá slúžiace k tomu, aby jedinec žijúci a postupujúci podľa nich prežil svoj život bez narušenia noriem kolektívu. Postavenie žien v spoločenstve Oľšských Rómov je odlišné nielen v porovnaní s majoritou, ale aj so subetnickou skupinou dlhodobo usadených Rómov, tzv. Rómov Rumungrov (Šusterová, 2014). Postavenie a rola ženy v rodine a jej okolí sa odvíja od charakteristických znakov rodiny, jej vnútornej hierarchie. Rómska rodina je viac ako predtým vnútorne diferencovaná, a to v závislosti od príslušnosti k istej skupine, hodnotového systému, spôsobu života a podmienok, v ktorých žije. Výrazné rozdiely sa prejavujú najmä medzi rodinami žijúcimi vo vylúčených komunitách a tými, ktoré žijú rozptýlene medzi majoritnou spoločnosťou

(Kozubík, 2013). Ani v mnohých súčasných rodinách sa nedá hovoriť o rovnocennosti partnerov, čo väčšina rómskych žien a dievčat považuje za prirodzené a správne (por. Quo Vadis, 2012).

2. Výskum mapujúci osobitosti prežitého násillia páchaného na rómskych ženách

Hlavným cieľom nami realizovaného výskumu bolo identifikovať priebeh a dopad násillia páchaného na rómskych ženách, ako aj osobitosti prežitého násillia u týchto žien a ich detí. V súlade s hlavným cieľom sme stanovili nasledovné výskumné otázky:

- Ako definujú, vnímajú „zažité, zažívané“ násillie participantky/participanti výskumného súboru?
- Aká im bola poskytnutá pomoc? Je pre ne dostupná?
- Existujú špecifické potreby v oblasti poskytnutia pomoci participantkám výskumného súboru?

Pred realizáciou výskumu bolo nevyhnutné si ozrejmiť, s akou vzorkou potenciálnych účastníčok výskumu budeme pracovať. Nakoľko sme si zvolili ako základný metodologický prístup kvalitatívny výskum, pre výber výskumnej vzorky je typický zámerný výber. Predpokladom pre kvalitný výber výskumnej vzorky sú jeho objektívne stanovené kritériá:

- a) Pod označením „rómska žena“ sme počas realizácie výskumu rozumeli klientku/ženu/pani, ktorá samu seba identifikuje ako Rómku z hľadiska príslušnosti (t. j. cítenie sa ako Rómka, prežívanie „rómstva“), alebo išlo o ženu, ktorá deklarovala svoju etnicitu na základe národnosti. Výskumníci nevyužili prístup tzv. pripísanej etnicity, kedy sa napríklad na základe „kvalifikovaného odhadu“ odborníkov a odborníčok (terénny sociálny pracovník/pracovníčka, starosta/starostka) určuje, kto je považovaný za Róma/Rómku a kto nie.
- b) Rómske ženy so skúsenosťou zažitého/zažívaného násillia žijúce v prostredí, kde nie je dostupná adekvátne pomoc.
- c) Rómske ženy so skúsenosťou zažitého/zažívaného násillia, ktoré vyhľadali / ktorým bola poskytnutá adekvátne pomoc.

Pred realizáciou rozhovorov sme pripravili konkrétne otázky vzťahujúce sa k jednotlivým témam – vytvorených na základe parciálnych cieľov výskumu a deskriptívnych výskumných problémov. Ide o tzv. „*anamnézu predchádzajúcu interview*“, kde sme otázky využité v pološtruktúrovanom rozhovore rozdelili do niekoľkých častí, a to na:

1. časť – základné demografické údaje o ženách zažívajúcich násillie,
2. časť – základné demografické údaje o zneužívateľoch,
3. časť – situácia mapujúca násillie v rodine,
4. časť – formálna a neformálna pomoc.

Participantky mali možnosť komunikovať v materinskom jazyku, čo v tomto prípade znamenalo, že ženy žijúce najmä na juhozápade Slovenska komunikovali maďarsky a ženy obývajúce časť východu Slovenska komunikovali v rómčine.

Výskum sa realizoval v teréne v daných lokalitách formou rozhovorov, ktorým predchádzalo oslovenie, nadviazanie kontaktu a vysvetlenie zámeru výskumu, čo je jeden z aspektov zabezpečenia etiky vo výskume. So ženami sme nere realizovali rozhovor len počas jedného stretnutia. Každému rozhovoru predchádzalo stretnutie, počas ktorého boli participantky oboznámené o cieľoch výskumu a jeho prípadných výstupoch, ako aj o etike vo výskume spočívajúcej najmä v dodržiavaní zákona o ochrane osobných údajov č. 122/2013, prostredníctvom ktorého sme sa zaviazali, že zrealizovaný výskum bude slúžiť len na vedecké účely a samozrejme nezverejníme osobné údaje participantiek výskumu.

Mnohé ženy nemohli z dôvodu zabezpečenia anonymity a vlastného bezpečia realizovať rozhovor vo vlastnej domácnosti, preto sme vždy reagovali na vzniknutú situáciu a stretnutia uskutočňovali v priestoroch komunitného centra, kanceláriách výkonu terénnej sociálnej práce. Pri výskume na tak citlivú tému, tobôž v uzatvorených komunitách, sme sa snažili v čo najväčšej miere eliminovať možné riziká vyplývajúce z kontaktu medzi výskumníkmi a participantkami.

Vo výskume participovalo 32 rómskych žien žijúcich v segregovaných lokalitách i žijúcich rozptýlených medzi majoritou. Zámerný výber sa uskutočňoval pomocou techniky tzv. snehovej gule (snowball sampling), kedy sme participantky oslovovali na základe odporúčaní terénnych sociálnych pracovníkov/pracovníčok, pracovníčok krízových zariadení, resp. následne na základe odporúčaní samotných žien, s ktorými sme už interview realizovali.

Tab. 2 Informátorky – západné Slovensko

ZÁPADNÉ SLOVENSKO				
LOKALITY	POČET ŽIEN	RODINNÝ STAV	VEKOVÉ ROZMEDZIE	BÝVANIE
Bratislava	13	Nezistený (8)	27–59	Núdzové (8)
Lozorno		Vdova (1)		Na okraji obce (5)
Komárno		Družka (2) Rozvedená (2)		

Tab. 3 Informátorky – stredné Slovensko

STREDNÉ SLOVENSKO				
LOKALITY	POČET ŽIEN	RODINNÝ STAV	VEKOVÉ ROZMEDZIE	BÝVANIE
Banská Bystrica	7	Vydaté (2)	30–65	Segregovaná lokalita (2)
Banská Štiavnica		Žijúce vo vzťahu (5)		Rozptýlene (5)
Brezno				
Hronský Beňadik				
Žiar nad Hronom				

Tab. 4 Informátorky – východné Slovensko

VÝCHODNÉ SLOVENSKO				
LOKALITY	POČET ŽIEN	RODINNÝ STAV	VEKOVÉ ROZMEDZIE	BÝVANIE
Kežmarok	12	Vydatá (4)	19–64	Rozptýlene (4)
Poprad		Žijúca		Segregovaná lokalita (8)
Spišská Nová Ves		vo vzťahu (1)		
Stará Ľubovňa		Rozvedená (7)		
Giraltovce				

Pri výskume sme využili pre zber empirického materiálu pološtruktúrované interview a participačné pozorovanie. Pred realizáciou rozhovorov sme pripravili konkrétne otázky vzťahujúce sa k jednotlivým témam – vytvorené na základe parciálnych cieľov výskumu

a deskriptívnych výskumných problémov. Pri vedení rozhovoru sme venovali pozornosť úvodnému nadviazaniu kontaktu a budovaniu dôvery. Počas celého rozhovoru sme plne akceptovali osobitosti i momentálny stav participantiek a kládli vopred pripravené otázky, ktorých poradie nebolo vopred dané a záväzné. S ohľadom na typ výskumnej vzorky, ktorú sme si vybrali, sme volili jednoduché a výstižné otázky, aby im participantky porozumeli. Kládli sme však aj otázky, ktoré vyplývali z kontextu rozhovoru, prostredníctvom ktorých sme tak mohli lepšie objasniť skúmaný jav, postoj k zažívanému násiliu, motív správania sa v konkrétnej situácii počas a po násilnom incidente (pozri Barriball, While, 1994; Austin, 1981; Richardson, Dohrenwend, Klein, 1965; Smith, 1975). Nevýhoda tejto techniky spočívala v menšom počte komunikačných partneriek, ktorý sťažuje generalizáciu zistených výsledkov vzhľadom na celú populáciu (Hendl, 2005).

Základným metodologickým prístupom na získanie relevantných dát sa stala kvalitatívna obsahová analýza. Pri aplikácii obsahovej analýzy sme sa riadili nasledujúcimi krokmi, ako ich navrhuje Plichtová (in Miovský, 2006):

1. definícia a identifikácia vhodných dokumentov pre zamýšľanú obsahovú analýzu (prípadne informátorov, kedy dáta vytvárame napríklad metódou interview);
2. zhromažďovanie údajov (prípadne prepis do písomnej podoby) a ich triedenie;
3. definovanie základných jednotiek a tvorba systému kategórií a im zodpovedajúcich kódov;
4. kódovanie textu/prepisu;
5. analýza a interpretácia dát;
6. tvorba záverečnej správy.

Tematická analýza sa stala základnou technikou analýzy zozbieraných dát. Túto techniku rozpracovali vo svojich publikáciách napríklad Plichtová (2002) a Hendl (1999) a môžeme ju zaradiť medzi techniky kvalitatívnej obsahovej analýzy.

3. Interpretácia výsledkov výskumu

Z použitia metód pološtruktúrovaného interview a participačného pozorovania sme v prípade analýzy prepisov rozhovorov s 32 ženami zažívajúcimi násilie identifikovali 53 kódov. Po následnej generalizácii sa z niektorých stali kategórie, resp. zoskupením niekoľkých kategórií sa vytvorili témy. V rámci *priebehu a dopadu* násilia páchaného na rómskych ženách sme identifikovali nasledovné témy:

Priebeh násilia: medové týždne → spúšťače násilia → prejavy násilia → stratégie spracovania násilia → dôvody zotrvania vo vzťahu → podpora a pomoc mimo partnerského vzťahu

Dopad násilia: dôsledky násilia (zdravotné, psychické) → fyzické a psychické dopady na deti

Téma: Medové týždne

Z rozhovorov so ženami zažívajúcimi násilie vyplýva, že na začiatku takmer každého partnerského (manželského) vzťahu neboli partneri agresívni a násilní. Mnohí autori a autorky (Conway, 1998, 2007; Jones, 2003) zaraďujú medové týždne do fáz násilia, konkrétne na tretie, posledné miesto jeho cyklu. Predchádza mu fáza akútneho incidentu a fáza „narastania“ napätia. V literatúre je tento cyklus charakterizovaný aj ako „špirála“ násilia, ktorá nie je charakteristická jednorazovým aktom, skôr dlhodobým a opakovaným konaním. Medové týždne sú teda fázou, kedy ženy najmä na začiatku vzťahu, resp. v jeho priebehu, nedokážu identifikovať násilné prejavy svojich partnerov. Pre ilustráciu uvádzame nasledovné transkripty:

„Materstvo som prežívala zo začiatku dobre, ale nie dlho to bolo tak, už v posledných mesiacoch bol manžel vždy náladový a hádal sa so mnou“ (participantka, 42 rokov).

„Zo začiatku sa venoval deťom, čítal im rozprávky, pozerali spoločne televízor, išiel s nimi na prechádzku, alebo sme všetci spoločne išli na prechádzku... hral sa s nimi Človeče, nezlob sa a rôzne spoločenské aktívne hry...“ (participantka, 52 rokov).

Téma: Spúšťače násilia

V priebehu realizácie interview sme identifikovali niekoľko kategórií, ktoré sme pri analýze interpretovali ako katalyzátory (spúšťače) násilia. Tieto mali následne iniciovať násilné správanie u partnerov našich participantiek. Veľmi často išlo o alkohol, resp. zvyšujúcu sa toleranciu požívania alkoholu, užívanie drog a takmer vo všetkých prípadoch prehnanú (chorobnú) žiarlivosť. Považujeme za veľmi dôležité pripomenúť, že tieto katalyzátory násilia boli našou výskumnou vzorkou definované ako možné príčiny násilia. Je však vedecky dokázaným faktom (Brehátová, 2011; Mátel, 2009), že ide o spúšťače násilia, ktorými partner ospravedlňuje a bagatelizuje svoje násilné správanie:

„On veľmi žiarlil. Keď prišiel za mnou do roboty a ja som bola milá k zákazníkom, tak on už žiarlil a robil scény doma. K nám domov nemohol prísť ani jeho brat, tak že by sme boli len dvaja v byte, lebo by som mala zas problémy, že mám pomer s jeho bratom“ (participantka, 51 rokov).

„Dost často ma aj zbil, keď išiel domov napitý, málo času bol doma so mnou a so synom, vždy sa túlal s kamarátmi. Manžel chodil piť a brávať do krčmy tu u nás v dedine a tam si od viacerých mužov požičiaval peniaze, keď sa mu vlastné minuli a chcel ešte ďalej brať. Aspoň 4–5 dní v týždni brával na automatoch, hral karty za peniaze a pritom sa vždy opili tí darebáci a tak chodili večer domov“ (participantka, 42 rokov).

Téma: Prejavy násilia

Po žiarlivostných scénach, prípadne provokáciách vyvolávajúcich primerané reakcie partnerky, prišli **nepriemerné** reakcie partnera, praktizované rôznymi formami násilia. Najčastejšími, ktoré sa vyskytovali v každom z 32 prepísaných rozhovorov, bolo ekonomické násilie, psychické, fyzické a sociálne násilie (bližšie Mesochořitisová, 2011). Veľmi často sa vyskytovali v kombinácii, v minimálnej miere ojedinile. Identifikovali sme však aj prejavy sexuálneho násilia.

Fyzické násilie:

„Veľmi som sa bála od neho, jednou rukou mi chytil ruky a druhou ma bil. Kričala som o pomoc a bránila som sa, ako som len vedela, aby sa mi nič nestalo. Zvykol ma aj škrtiť, vtedy som sa triasla od strachu, že ma zabije. Plakala som a prosívala, aby ma pustil a nechal na pokoji. Často ho aj rozžúľilo, keď som sa bránila a kričala o pomoc, vtedy ma začal biť ešte viac a vždy to bolo horšie“ (participantka, 35 rokov).

„On ma bil s celou silou, ako len vedel, ja som plakala, všetko ma bolelo. Len ruky som si dala pred tvár, ale nič som nevedela robiť. Chytil mi hlavu a búchal o stenu, ťahal ma za vlasy, a keď som niečo povedala, tak mi chytil ústa a nos a ja som nevedela dýchať, triasla som sa a ledva dýchala“ (participantka, 29 rokov).

Takmer všetky naše participantky mali s partnermi deti. Ani tie sa **nevyhli násiliu**. Nejde o nepriamych svedkov násilia, kedy museli pozorovať násilné prejavy otca voči matke, ale boli priamymi aktérmi otcovho násilia. To znamená, že buď bránili matku počas fyzického útoku otca a dostali sa tak priamo do „procesu násilia“, alebo ich otec napádal rovnako tak, ako matku:

„Najstarší syn mal asi tri roky. Najstaršia dcéra chodila do prvého ročníka a potom ďalšia mala 5 rokov. Raz keď prišiel domov, vzal si ho, prehol na koleno a s anténou z rádia ho bil. Staršia dcéra kričala, aby ho nechal, a jej povedal, že má byť ticho a pozerat' sa. Bil ho, kým chlapec nebol fialový“ (participantka, 64 rokov).

Fyzické násilie v kombinácii so sociálnym násilím:

„... bolo aj také, že prišiel domov poobede, pohádali sme sa hneď, on ma zbil tak, že mi ústa krvácali a nechal ma tam v byte, zamkol nás a odišiel. Zamkynal ma v byte a nedovolil ísť von“ (participantka, 29 rokov).

„... nechodila som nikde, nič ma nezaujímalo, ani so sestrou som sa nebavila. On si neprial, aby som sa bavila s vlastnou sestrou. A ja som sa nebavila s ňou, len kvôli nemu, aby bolo dobre, aj tak bolo zle. Kol'kokrát mi telefón zlomil, aby som nevolala s mojou rodinou vlastnou, no, karty“ (žena, 30 rokov).

Najčastejšou násilnou formou správania sa partnera bolo **ekonomické násilie**:

„On keď nerobil, tak si žiadal odo mňa peniaze, aby mal z čoho piť... zobral mi výplatu... musela som schovávať peniaze a niečo som mu musela dávať, aby bol spokojný“ (participantka, 51 rokov).

„On mi neľúbil dávať peniaze. Bol taký, že čo on dostal peniaze, tak to chcel mať on. On mal peniaze pri sebe a platil všetko, čo treba“ (participantka, 48 rokov).

„Keď som kúpila deťom nejakú sladkosť, čo chceli a nebolo to lacné, tak mi vynadal, že zbytočne míňam peniaze, a ten týždeň mi už potom nedal žiadne peniaze. Do obchodu som mohla ísť hocikedy, no ale keď som nemala peniaze, tak som nevedela ísť nakupovať“ (participantka, 35 rokov).

Prejavy identifikovaného **psychického násillia** sa často vyskytovali v kombinácii so **slovným násilím**:

„... vyhrážal sa mi, že ma zabije, keď ho opustím“ (participantka, 29 rokov).

Od slovného násillia „plynulo“ prešli k prejavom psychického násillia – vydieraniu, zosmiešňovaniu, manipulácii a kontrole (pozri Marewa, 2002):

„... kontroloval mi, či mám veci uložené podľa farby, „museli byť poskladané v komínkoch“, kontroloval, ako je ustlaná posteľ, plachta musela byť vyrovnaná, tak že keď hodil mincu, tá sa musela odraziť...“ (participantka, 27 rokov).

„Sledoval každú minútu, keď som išla do obchodu a keď som meškala, hneď bola hádka, že kde som bola, s kým som bola... hoci bolo v rade predomnou veľa ľudí.. už si všetko ani nepamätám... nesmela som vôbec krátke sukne a šaty nosiť... všetko len pod kolená, pod členky... výstrihy som nesmela, maľovať som sa nesmela ani len ústa že viac červenejši rúž... len bledé farby rúže, ani oblečenie výrazne ostré farby...“ (participantka, 52 rokov).

Posledným identifikovaným prejavom bolo **sexuálne násilie**, ktoré sme identifikovali v štyroch rozhovoroch. Ponúkame jeden z transkriptov:

„Najprv ma len urážal a hovoril so mnou odporne. Keď som sa s ním raz nechcela vyspať, vtedy keď som bola ešte tehotná, tak ma sotil na posteľ a znásilnil ma. Ja som sa iba chránila a plakala“ (participantka, 42 rokov).

Téma: Stratégie spracovania násilia

Participantky sa s realizovaným násilím v partnerskom vzťahu vyrovnávali rôzne. Najčastejšími identifikovanými stratégiami „**spracovania**“ násilia bolo jeho bagatelizovanie, popieranie a prenášanie zodpovednosti na ženu. **Bagatelizovanie** násilia v tomto prípade môže znamenať, že po násilnom incidente partner zľahčoval, zastieral násilie, ak bol napríklad pod vplyvom alkoholu, či drog, mal tendenciu „nič si nepamätať, čo sa stalo“:

Bagatelizovanie násilia

„... bola som v šoku, nevedela som, čo mám robiť. Keď ma udrel prvýkrát, tak som chcela ísť hneď domov. Povedal, že nikam nepôjdem, že sa mám ukludniť, že sa nič nestalo, a že to ja som na vine, lebo že som ho vyprovokovala ja. Tak som nešla nikam, asi mesiac som sa s ním nerozprávala“ (participantka, 39 rokov).

Násilie však bagatelizovali aj samotné participantky, čo môžeme interpretovať v súvislosti s prevládajúcimi rodovými stereotypmi a mýtmi, ktoré sú touto problematikou „opradené“ (Kiczková, 2011). Alebo na druhej strane bagatelizovali partnerove násilie zo strachu, „čo by sa stalo“, ak by násilníka opustili:

„... to v žiadnom prípade neexistuje, rodina do takých vecí nezasahuje. Lebo ja som na to, aby som sa starala okolo detí, a on je na to, aby sa opíjal a ženu mlátil“ (participantka, 30 rokov, 2015).

Bagatelizácia sa však nevyhla ani rodine, známym a okoliu, ktoré naše participantky obklopovalo a do veľkej miery ovplyvňovalo. V tejto súvislosti je nevyhnutné spomenúť napríklad vplyv **svokry** na možné riešenie situácie po násilnom incidente. Ak sa žena „priznala“, čo zažíva, častým javom u svokry, ale aj matky bolo: „*Je to úplne normálna vec, zvykni si, aj ja som si musela*“ (Pivoň, Stojka, 2003). Domnievame sa, že to má súvislosť s prevládajúcimi, transgeneračne prenášanými stereotypmi, ktoré násilie partnera v rodinách našich participantiek povoľujú páchať:

„Proste kričala som, my sme bývali u jeho mamy a jeho mama ešte držala jemu stranu a videla, že ma bije, toto, ešte ho nahovárala...“ (participantka, 27 rokov).

Okolie a rodina veľmi často partnerove násilné správanie bagatelizovali, zľahčovali, čo sa opätovne javí ako pomerne „nebezpečná“ stratégia, prostredníctvom ktorej je povolené mužom násilie páchať a ženy to po čase začnú vnímať ako „bežnú, normálnu vec“, pretože ak by to tak nebolo, už dávno niekto zasiahne:

„... a čo sa týka rodiny, hluchí a slepi... viac sa k tomu nebudem vyjadrovať... snažia sa to nevidieť... vždy je to jednoduchšie, keď nevidím, necítim...“ (participantka, 31 rokov).

Popieranie násilia

Po bagatelizovaní sme sa stretli v rozhovoroch s témou „**popierania**“ násilia, kedy partner, manžel, absolútne poprel, že by k incidentu/incidentom vôbec prišlo, čo je jednou z najzávažnejších stratégií budovania tzv. štokholmského syndrómu u obetí trestných činov (Čírtková, Vitoušová, 2007). V tomto prípade to môžeme interpretovať tak, že ženy začali veriť tomu, čo hovoria partneri, a teda prijali aj na základe excesie ich moci tézu o normálnosti prejavovaného násilia voči nim:

„Toto robil pravidelne, keď chodil domov z práce, na druhý deň, prvý deň bolo dobre. Nikdy so mnou neriešil problémy, nedal si vysvetliť, neveril mi. Vybíral mi moju rodinu, otca, že sa o mňa nestarajú, že mi nič nedali, že teraz on sa musí o mňa starať“ (27 rokov, 2015).

„Vždy mi vyčítal, že za to, že máme taký zlý vzťah, môžem len ja, lebo sa neviem zmeniť a neviem mu spraviť radosť“ (participantka, 35 rokov).

„... povedal mi, že ja si to zaslúžim, lebo som neporiadna a že nerobím to, čo by som mala robiť. Že vraj nikdy nerobím to, čo mi on káže, a preto je on podráždený“ (participantka, 42 rokov).

„... hovoril, že keby som sa nestarala do všetkého a do iných vecí, do čoho sa nemám, by som sa mala dobre vedľa nebo“ (participantka, 29 rokov).

Jedným z dôležitých momentov pri popieraní a bagatelizovaní násilia zo strany násilníka bola mienka verejnosti, okolia, teda to, ako ho vnímali. Paradoxom, ktorý opätovne potvrdzujú aj Farkašová, Kiczková, Szapuová (2008), je, že „navonok“ pôsobí ako veľmi milý, ten, ktorý každému pomáha, ten, kto by nikomu nikdy neublížil, vzorný otec a manžel. V našom výskume sme túto „dvojitú tvár“ partnera nazvali **maskou**, teda manipulátorom, ktorý si vedel na „svoju stranu“ dostať ľudí z okolia:

„Jeho rodina aj vonkajšie okolie ho považovali za veľmi jemného, citlivého manžela, ktorý sa vždy vedel o rodinu postarať, pomáhať, chodil s deťmi na prechádzky, bol vzorom a to, čo bolo doma, poviem vám pravdu, bolo to tak ako v hrnci pod pokrievkou. Čo bolo v hrnci, vedel len ten, čo zodvihol tú pokrievku. A ku nám dvíhať pokrievku nechodil nik. Takže on v tom čase bol najsamlepší muž“ (participantka, 65 rokov).

Téma: Dôvody zotrvania vo vzťahu

Najčastejšími dôvodmi, ktoré sme identifikovali v prepisoch rozhovorov, sa stali ekonomická závislosť od partnera, strach z partnera a svojej ďalšej budúcnosti, viera, že sa partner zmení, a ešte stále (pochopteľne) prevládajúci a prežívajúci pocit lásky k partnerovi, s ktorým mali spoločné deti:

„... dúfala som, že sa zmení, lenže nedošlo k zmene, rozbito sa vlastne aj tým aj vlastne moje manželstvo a išla som tak vlastne dole vodu kvôli mojej hlúposti, že som sa... slepá láska a časom som zistila, že toto partner není pre mňa... ale ja aj napriek tomu, že som mu odpúšťala stále, aj tie nevery, aj keď ma udrel, ale furt som bola v ňom neistá a som z toho vzťahu bola zúfalá, chcela som ho zmeniť, lenže on ma nikdy nepočúval...“ (participantka, 38 rokov).

„On mi nelúbil dávať peniaze... on mal peniaze pri sebe...“ (participantka, 51 rokov).

„... chcela odísť a vybráždil sa mi, že keď sa opovážim odísť, tak mi zabije celú rodinu. Bála som sa od neho“ (participantka, 35 rokov).

„... ved' mňa von z bytu nepúšťal, aby som neutiekla od neho... vybráždil sa mi, že ma zabije, keď ho opustím... žila som v strachu... Obávala som sa, čo sa môže horšie ešte od tohto stať“ (participantka, 29 rokov).

Téma: Podpora a pomoc mimo partnerského vzťahu

Veľmi častým spôsobom „riešenia“ násilia v užšom a neskôr aj širšom kruhu rodiny bolo **ignorovanie** násilia, ktoré sa stalo **verejným tajomstvom**. To môže znamenať, že rodina mohla vedieť o tom, čo sa deje, že žena a jej deti násilie zažívajú, neurobili však z rôznych dôvodov (mýty, stereotypy, neinformovanosť a iné) nič a nezakročili (Jones, 2003). Mali tendenciu skôr žene paradoxne ubližovať a vystavovať ju tak **sekundárnej viktimizácii**:

„A vlastne je to pre mňa ťažké viete, lebo keď som nemala komu to povedať a musela som v tichosti trpieť proste jeho sexuálne nechúťky. Postupom času si ako všímala matka, že dosť často ako ide za mnou, ale nedávala proste tomu nejako nejakú náklonnosť, že medzi mnou a ním by sa malo niečo stať, hoci to tušila, ale proste svojvoľne to nechala tak“ (participantka, 38 rokov).

„Mama vedela o tom, čo sa deje medzi nami, lebo žije s nami v dome, ale ona nechcela nič povedať, lebo že si to máme mi medzi sebou vyriešiť“ (participantka, 42 rokov).

V mnohých prípadoch sme sa stretli aj s fenoménom neinformovanosti a strachu väčšiny žien ako **bariéry vyhľadania pomoci**. Iba niektoré teda dokázali verejne niekomu povedať o zažívanom násilí, podeliť sa o tieto traumatické zážitky, pretože dúfali, že im niekto pomôže. Na druhej strane sme sa stretli ale so ženami, ktoré identifikovali niekoľko bariér, ktoré ich viedli k tomu, že nevyhľadali žiadnu pomoc:

„... nevedel mi nikto poradiť, ani ma usmerniť, ani som nevedela, že existuje také niečo, kde mi môžu pomôcť... bola som dosť neinformovaná v tomto smere.“ (participantka, 52 rokov).

Neadekvátne pomoc zo strany polície viedla ženu k tomu, že naďalej musela zostať v násilníckom vzťahu s partnerom a stratila dôveru opätovne vyhľadať pomoc:

„Keď sa mi vybráždil nožom, že ma zabije, tak som ho udala na políciu. Stalo sa mi aj také, že ma začal veľmi mlátiť a v šľapkách som vybehla z domu a odišla na políciu, že ma bije. Policajti ma zobrali k nášmu bytu, zaklopali a manžel neotvoril a oni mi len povedali, že si máme hádky vyriešiť medzi sebou, to nepatrí na políciu a že oni nič nemôžu spraviť, lebo nič vážne sa nestalo. Bola som nešťastná a bezradná. Nevedela som, že čo mám robiť, keď ani policajti nie sú ochotní mi pomôcť. Tak som už pomoc viac nevolala, ani nešla na políciu, lebo oni mi nikdy nepomohli“ (participantka, 51 rokov).

Dôvodom nevyhľadania pomoci u participantiek boli vyskytujúce sa bariéry, ktoré ich viedli k tomu, že nevyhľadali pomoc. Vo väčšine prípadov bol bariérou vyhľadania pomoci najmä strach z vyhrážok partnera žien vyhľadať odbornú pomoc:

„Bála som sa aj od muža, lebo raz som chcela zavolať policajtom, keď ma bil, a vtedy mi povedal a varoval ma, že keď niečo také spravím, tak mi také niečo urobí, na čo v živote nezabudnem“ (participantka, 24 rokov).

„Žila som v strachu. Obávala som sa, čo sa môže horšie ešte od tohto stať. Bola som už zúfalá. Kebyže sa nestane s ním tá autonehoda, tak ešte stále žijem s ním a mám taký život“ (participantka, 40 rokov).

Téma: Dôsledky násillia

V mnohých ženách násillie zanechalo zdravotné, psychické následky, problémy s nadviazaním vzťahu s iným mužom, strach, hanbu a bezmocnosť. Základné následky násillia, ktoré sme identifikovali v rámci nášho výskumu, môžeme podložiť nasledovnými výpovedami:

„Ešte mám na sebe jazvy, čo mi spravil. Nevieť mať odvtedy žiadny vzťah s mužom, lebo ešte si stále pamätám tú bitku, čo som dostávala“ (participantka, 29 rokov).

„Zvieral mi ruky až tak, že som mala podliatiny. Veľmi som sa bála a už niekedy som nevydržala to, ako ma bil...“ (participantka, 35 rokov).

„Raz ma tak zbil, že som musela ísť k lekárovi, mala som zdravotné problémy... Aj po rozvode som sa bála a panikárila, že či ma nevyhľadá a nezabije. Namýšľala som si, keď som niekde išla, že ma niekto prenasleduje. Potom mi doktorka napísala nejaké lieky na nervy“ (participantka, 51 rokov).

„... ja som mala modrinu na tvári, ako mi udel s pästou, a mala som bolesti od udierania... bola som psychicky na dne...“ (participantka, 42 rokov).

„Ja som už bola nervózna, lebo ma prenasledoval a nenechal ma na pokoji... necítila som sa dobre... mala som modriny... Ja som sa veľmi sklámala v chlapoch a už nechcem iného manžela. Ved by som sa aj bála, či nebude aj ten taký, ako bol tento môj bývalý. Hanbím sa, že som mala taký život“ (participantka, 48 rokov).

Témy, ktoré sme vo výskume identifikovali a následne interpretovali, poukazujú na priebeh a dopad násilia, ktoré je páchané na rómskych ženách. Môžeme konštatovať, že cyklus násilia na rómskych ženách sa výrazne neodlišuje od procesov a prejavov charakteristických pre ženy z radov majoritného obyvateľstva, čo dokazujú aj reprezentatívne výskumy v tejto oblasti (Bodnárová a kol., 2008).

4. Diskusia a závery

Vzhľadom na výskum v sociálnej práci bol jeho design zvolený tak, aby bol celý výskum kultúrne a etnicky senzitívny, nakoľko sa jedná o jeden z najdôležitejších princípov súčasnej sociálnej práce. Nasvedčuje tomu voľba výskumnej stratégie, rešpektovanie deklarovanej etnicity pri výbere participantiek, umožnenie komunikácie v jazyku, ktorý bol pre nich najvhodnejší podľa vlastného výberu (rómcina, maďarčina, slovenčina), ako aj prihliadanie na diverzitu vzhľadom na príslušníčky rómskeho etnika.

Aj napriek tomu, že sme nerealizovali kvantitatívny dlhodobý výskum, na základe ktorého by sme mohli konštatovať všeobecné závery, domnievame sa, že priebeh a dopad násilia, ktoré je/ bolo páchané na rómskych ženách, sa vo výrazných črtách nelíši od procesov, stratégií, prejavov a foriem násilia, ktoré páchajú muži voči ženám v majoritnej, väčšinovej populácii. Potvrďuje sa tak výskumom popisovaný fakt, že násilie sa vyskytuje v akejkoľvek sociálnej skupine, postihuje všetky ženy bez ohľadu na vek, vierovyznanie, sociálny status, úroveň vzdelania, národnosti / etnickej príslušnosti a pod. (Bodnárová, Filadelfiová, 2003). Z hľadiska foriem realizovaného násilia sme identifikovali osobité prejavy násilia – kombináciu psychického a ekonomického násilia. Zistili sme, že v prípadoch našej výskumnej vzorky žien sa v oveľa väčšej miere objavovali excesívne kontrolujúce prejavy násilia, ktoré s výraznou materiálnou a finančnou depriváciou veľmi účinne prehlbovali ich závislosť od svojich partnerov, čo je zároveň jeden z hlavných dôvodov ich zotrávania v násilnom vzťahu. Špecifikom v tomto prípade zároveň je, že rómske ženy boli životelkami rodiny (poberateľky rodičovského príspevku, prídavku na dieťa/deti), nakoľko partneri nepracovali. Aj napriek tomu však muži disponovali všetkými príjmami a výlučne rozhodovali o ich využití. Tým, že boli ekonomicky závislé, mali strach o vlastný život zo strany partnera, strach ho opustiť kvôli deťom, zotrúvali vo vzťahu. Tieto ženy sa nachádzajú v ťažkej finančnej situácii, nemajú finančné prostriedky ani len na telefón, či dopravný prostriedok, ktorým by sa s deťmi dopravili na bezpečné miesto (pozri Poláková, Fabiánová, 2004).

Nahlásenie násilníka na políciu v rámci komunity je neprípustné a v mnohých prípadoch vzhľadom na výpovede participantiek výskumu aj bezvýznamné, nakoľko polícia reaguje na násilné incidenty voči rómskym ženám neprimerane, neprofesionálne a bez poznatkovej databázy o konkrétnej komunite. Polícia má tendenciu skôr situáciu bagatelizovať, násilníka nepotrestať, v prípade potreby sa na požadované miesto ani nedostať.

Špecifickou stratégiou vyrovnávania sa s realizovaným násilím bola vo všetkých prípadoch tzv. **bagatelizácia násilia**. Prostredníctvom nej sa buď žena, alebo v oveľa väčšej miere muž ako

násilník, vyrovnávali s „násilnými situáciami“. Zo strany ženy išlo často o hľadanie racionálneho dôvodu páchania násillia, zo strany muža išlo skôr o premyslenú stratégiu, ako pred ľuďmi „zvonku“ zakryť násillie. Rodina a okolie boli takmer vo všetkých prípadoch skôr úmyselnými „štatistikami“, ktorí pre riešenie situácie skôr hľadali dôvod ako nepomôcť, ako spôsob, ktorým by pomohli žene a deťom vymaniť sa zo vzťahu. Hľadali vinu v partnerke/manželke, videli príčinu v alkoholizme partnera, verili v iracionálne tézy typu: „*musíš si tým prejsť, aj ja som si prešla a som tu*“ a podobne. Žena následne tak práve vplyvom okolia, rodiny, absenciou akejkoľvek pomoci, a samozrejme, vplyvom násilníka, zotrvala aj naďalej vo vzťahu (Mrhálek, Kajanová, Lidová, 2015). Môžeme sa domnievať, že práve tento fakt „posilnil“ partnera v tom, že „násillie môže páchať“, pretože mu v tom nikto nezabránil.

Ako výraznú bariéru v poskytovaní komplexnej podpory a ochrany pre rómske ženy zažívajúce násillie vnímame ich neinformovanosť o možnostiach pomoci. Z výsledkov výskumu tiež vyplýva, že rómske ženy majú minimálne, resp. žiadne povedomie o svojich právach a možnostiach pomoci v prípade zažívaného násillia. Nemajú informácie o službách, centrách pomoci, krízových centrách a pod. (Filadelfiová, Kosová, 2015). Je preto veľmi dôležité, aby komunitní a terénni sociálni pracovníci a pracovníčky danej problematike venovali dostatočnú pozornosť. Bariérou v tomto prípade môže byť aj nedostatok informácií, ktorými disponujú o problematike násillia páchaného na ženách. Jedným z našich odporúčaní vyplývajúcich z realizovaného výskumu je v oblasti vzdelávania zabezpečiť školenia terénnych sociálnych pracovníčok/pracovníkov na tému rodovo podmieneného násillia so zameraním na násillie v marginalizovaných rómskych komunitách. Primárnym cieľom je zefektívniť pomoc a podporu pre rómske ženy, ktoré sa ocitnú v násilnom vzťahu, eliminovať sekundárnu viktimizáciu pri neodbornej intervencii. Rómske občianske združenia sa javia ako vhodný sprostredkovateľ (napríklad o. z. Quo Vadis), no danou témou sa takmer vôbec nezaoberajú v rámci svojich projektov a aktivít, nakoľko ide o citlivú a zložitú tému. Mnoho zariadení na Slovensku, ktoré poskytujú špecializované služby pre ženy zažívajúce násillie, krízové zariadenia a centrá pomoci, poskytujú najmä ambulantné služby. Tie musia ženy vyhľadať a kontaktovať osobne. Aj naším výskumom sme preukázali, že vyhľadať odbornú pomoc, v prípade, že o nej rómske ženy vedia, je problematické. Bariérou je často strach pred násilníkom, jazyková bariéra, či väčší počet detí. Krízové centrá s ubytovacími kapacitami nie sú prispôsobené pre matky s väčším počtom detí. Problémom je i možnosť zotrvať v centre určitý stanovený čas, po ktorom žena centrum s deťmi musí opustiť, mnohokrát bez práce a financií na dôstojný život pre seba a svoje deti. Je preto dôležité na jednej strane zabezpečiť, aby pomáhajúci prvého kontaktu (často sociálni pracovníci a pracovníčky na úradoch práce, resp. pracujúci priamo v teréne) v práci s Rómkami zažívajúcimi násillie ovládali rómsky jazyk na základnej úrovni komunikácie. V oblasti skvalitnenia služieb odporúčame zabezpečiť demografickú optimalizáciu poskytovaných podporných služieb. Vytvoriť zariadenia komplexných integrovaných služieb zodpovedajúce geografickej dostupnosti pre rómske ženy zažívajúce násillie. Pre oblasť dostupnosti informácií odporúčame zabezpečiť dostupnosť informácií pre rómske ženy z marginalizovaných komunít, distribuovanie informácií do komunít prostredníctvom dlhodobej a špecializovanej terénnej sociálnej práce, ktorú by vykonávali pracovníci a pracovníčky vyškolení problematike násillia páchaného na ženách. Výkon terénnej sociálnej práce v marginalizovaných komunitách je totižto veľmi významný prostriedok zabezpečenia podporných služieb pre ženy zažívajúce násillie.

Násillie páchané na ženách je komplexný problém, obzvlášť vtedy, keď sa odohráva v domácnosti, za zatvorenými dverami domu, či bytu. Toto násillie sa týka nás všetkých. Všetci a všetky preto môžeme a musíme urobiť viac, aby sme predišli psychickým traumám, či dokonca ťažkým zraneniam a vraždám žien a detí v dôsledku páchaného násillia zo strany mužov. Hoci samotný výskum je v grante koncipovaný ako základný výskum, ktorého prínosom je hľadanie vhodnej výskumnej stratégie skúmania násillia páchaného na rómskych ženách v partnerských vzťahoch, ako aj rozšírenie poznatkov o tomto fenoméne v korelácii s majoritnou populáciou žien, má potenciál pre implikácie pre sociálnu prácu aj vzhľadom na vzdelávanie a prax. Vzdelávanie študentov sociálnej

práce, ako aj celoživotné vzdelávanie sociálnych pracovníkov v oblasti domáceho násillia už nestačí špecifikovať a užšie zamerať na násillie páchané na ženách ako jednu z osobitých cieľových skupín, ale je nutné oboznámiť študentov a ďalších frekventantov vzdelávania aj s osobitými podskupinami tohto fenoménu, medzi ktoré patria na Slovensku aj rómske ženy. Vzdelávanie musí byť nutne kultúrne senzitivné, aby budúce sociálne pracovníčky a pracovníci náležite prihliadali pri práci s touto cieľovou skupinou na ich etnický pôvod, jazyk, ale aj skutočnosť, či žijú a sú ovplyvňované marginalizovanou komunitou, alebo žijú v rozptyle medzi majoritnou spoločnosťou. Medzi spôsobilosti sociálnych pracovníkov pracujúcich s touto cieľovou skupinou môže patriť aj poznanie rómskeho jazyka alebo aspoň jeho základov. Z hľadiska profesijnej praxe sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce výskum poukazuje na dôležitosť poznania všetkých rizikových faktorov násillia páchaného na ženách v partnerských vzťahov, ktoré by mali byť zohľadňované pri voľbe systémových stratégií prevencie a eliminácie tohto sociálno-patologického javu. Systémový a komplexný prístup na jednej strane môže vychádzať zo spoločných znakov tohto fenoménu, ktoré potvrdil aj výskum, na druhej strane musí zohľadňovať aj osobitosti násillia páchaného na ženách práve na rómskych ženách, osobitne, ak tieto žijú v marginalizovanej komunite. Sociálne pracovníčky by mali konzekventne v praxi prihliadať nielen na samotnú osobu ohrozenú násillím, ale aj na komunitu, v ktorej žije a ktorá ju zásadne ovplyvňuje. Z hľadiska metód nestačí používanie len prípadovej práce, ale nevyhnutá je aj terénna práca a aplikovanie metód komunitnej práce. Z hľadiska prevencie nestačí informovať o fenoméne násillia páchaného na ženách a možnostiach pomoci, ale táto informovanosť musí byť prístupná dievčatám a ženám na miestach, kde sa zdržiavajú, a spôsobom a jazykom, ktorý im je zrozumiteľný.

Použité zdroje

- ALMEIDA, R. V., DURKIN, T. 1999. *The Cultural Context Model: Therapy for Couples with Domestic Violence*. Alexandria: American Association for Marriage and Family Therapy.
- AUSTIN, E. K. 1981. *Guidelines for Developing of Continuing Education Offerings for Nurses*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- BARRIBALL, K. L., WHILE, A. 1994. Collecting Data Using a Semi-structured Interview: a Discussion Paper. *Journal of Advanced Nursing*, 19, 328–335.
- BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J. 2003. *Domáce násillie a násillie páchané na ženách v SR: Skrátená verzia záverečnej správy z výskumu*. Bratislava: Stredisko pre štúdium rodiny.
- BODNÁROVÁ, B. a kol. 2008. *Reprezentatívny výskum výskytu a skúseností žien s násillím páchanom na ženách [VAW] na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- BREHÁTOVÁ, C. 2011. *Milovala som manipulátora*. Bratislava: Ikar.
- BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2005. *Násillie páchané na ženách ako problém verejnej politiky*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- CANADA: IMMIGRATION AND REFUGEE BOARD OF CANADA, 2012. *Hungary: Domestic Violence in the Roma Community, Including Legislation, State Protection, and Services Available to Victims* [online]. [29. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/4f969db22.html>
- CONWAY, H. L. 2007. *Domáci násillí*. Praha: Albatros.
- ČÍRTKOVÁ, L., VITOUŠOVÁ, P. a kol. 2007. *Pomoc obetm a svědkům trestných činů*. Praha: Grada.
- FARKAŠOVÁ, E., KICZKOVÁ Z., SZAPUOVÁ, M. 2008. Rodovo diferencovaný pohľad na človeka/spoločnosť. In: KOLLÁRIK, T. a kol. *Sociálna psychológia*. Bratislava: Vydavateľstvo UK.
- FILADELFIOVÁ, J., KOSOVÁ, I. 2015. *Keď tradície boľia. Výskyt a špecifiká násillia páchaného na ženách v marginalizovaných rómskych komunitách v BBSK*. Quo Vadis: Zvolen.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitatívny výskum*. Portál: Praha.
- HENDL, J. 1999. *Úvod do kvalitatívneho výskumu*. Praha: Karolinum.

- HOLUBOVÁ, B. 2013. *Správa o násilí páchanom na ženách na Slovensku za roky 2012 a 2013*. Bratislava: IVPR.
- JONES, A. 2003. *Nabudúce bude mŕtva: Týranie a ako ho zastaviť*. Bratislava, Humenné: Aspekt/Pro Familia.
- KICZKOVÁ, Z. 2011. Moc rodových stereotypov. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (Eds.). *Rodové štúdiá: Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, Centrum rodových štúdií.
- KOZUBÍK, M. 2013. *(NE) vinní a dilino gadžo*. Nitra: UKF.
- KRUG, E. et al. 2002. *World Report on Violence on Health*. Geneva: WHO.
- MAREWA, A. 2002. *Nenechte si ubližovať*. Praha: Portál.
- MÁTEL, A. 2015. *Sociálna patológia a prevencia vybraných sociálno-patologických javov*. 2. vyd. Bratislava: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce.
- MÁTEL, A. 2009. *Naše možnosti pomoci ženám – obetiam domáceho násillia*. Skalica: Alija.
- MESOCHORITISOVÁ, A. 2011. Problém násillia páchaného na ženách: teoretické východiská. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (Eds.). *Rodové štúdiá: Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, Centrum rodových štúdií.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitatívny prístup a metódy v psychologickom výzkumu*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing.
- MRHÁLEK, T., KAJANOVÁ, A., LIDOVÁ, L. 2015. *Hegemony in the Roma Family*. Neuroendocrinology Letters.
- OSN. 1993. *Deklarácia OSN o odstránení násillia páchaného na ženách*.
- PIVOŇ, R., STOJKA, P. 2003. *Náš život*. Bratislava: InfoRoma.
- PLICHTOVÁ, J. 2002. *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média.
- POLÁKOVÁ, E., FABIÁNOVÁ, V. 2004. *Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti*. Nitra: UKF.
- QUO VADIS. 2012. *Obraz rómskej ženy. Kvalitatívny prieskum participácie rómskych žien na verejnom živote*. Zvolen: Quo Vadis.
- RADA EURÓPY. 2011. *Dohovor Rady Európy o predchádzaní násilliu na ženách a domácejmu násilliu a o boji proti nemu*.
- RICHARDSON, S. A., DOHRENWEND, B. S., KLEIN, D. 1965. *Interviewing*. New York: Basic Books.
- ROTH, M., TOMA, S. 2014. *The Plight of Romanian Social Protection: Addressing the Vulnerabilities and Well-being in Romanian Roma Families*. *The International Journal of Human Rights*, 18(6), 714–734.
- SMITH, H. W. 1975. *Strategies of Social Research: Methodological Imagination*. London: Prentice Hall International.
- ŠUSTEROVÁ, I. 2014. *K problematike postavenia žien v spoločenstve Olašských Rómov v súčasnosti*. Nitra: UKF, Diplomová práca.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2013. *Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence*.

Zkušenosti žen, které prožily domácí násilí, se zaměřením na vnímání pomoci od pomáhajících profesí

Women's Experiences of Domestic Violence, Focusing on the Perception of Help from the Helping professions

Milada Lázníčková, Veronika Plachá

Bc. et Bc. Milada Lázníčková, DiS.,¹ pracuje jako sociální pracovníce v Poradně pro ženy a dívky v nestátní neziskové organizaci Centrum naděje a pomoci v Brně, kde se setkává s oblastí ženských traumat. V současnosti studuje navazující magisterský obor Sociální práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity kombinovanou formou. Nyní je ve výcviku Gestalt psychoterapie.

Mgr. Veronika Plachá² pracuje jako odborná asistentka na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Studuje doktorské studium pedagogické psychologie, v rámci výzkumu se věnuje tématu smrti ve školním kontextu. Dále se zabývá hlubinným přístupem k práci se sny.

Abstrakt

Příspěvek propojuje životní zkušenosti tří žen, které prožily domácí násilí s analytickým výkladem pohádky Modrovous dle C. P. Estés. Z pohledu hlubinné psychologie je postava Modrovouse, násilného děsivého partnera, zástupcem vnitřního postoje ženy, který vede k podvolení se násilí a setrvání v nezdravém vztahu. V realitě je pak umocněna postavou agresora. Dále v příběhu vystupují sestry a bratři oběti, kteří hlavní postavu posilují. Ti zastupují složky osobnosti, které povzbuzují k hledání řešení, pomoci. V realitě pak mohou být ztělesněni v pomáhajících profesionálech. Ve všech třech životních příbězích jsou těmito sestrami zejména pracovníci intervenčního centra. Všechny tři vyprávěčky jsou klientkami Intervenčního centra pro osoby ohrožené domácím násilím v Českých Budějovicích.

Klíčová slova

domácí násilí, zkušenosti žen, hlubinná psychologie, vnitřní dravec, pomáhající pracovníci

Abstract

Contribution links the life experiences of three women who have experienced domestic violence with analytical commentary fairy tale of Bluebeard according to C. P. Estés. From the depth psychology's perspective is the figure of Bluebeard, a violent scary partner, woman's deputy interior attitudes, which leads to submission to violence and staying in an unhealthy relationship. In reality, the figure is then amplified by the aggressor. Further in the story emerge victim's brothers and sisters

¹ Kontakt: Bc. et Bc. Milada Lázníčková, DiS., Poradna pro ženy a dívky – Centrum naděje a pomoci, z. s., nestátní nezisková organizace, Vodní 13, 602 00 Brno; MilLaznickova@seznam.cz

² Kontakt: Mgr. Veronika Plachá, Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Dukelská 9, 370 01 České Budějovice; vplacha@pf.jcu.cz

who the main character stronger. They represent the components of personality that encourage the search for solutions to help. In reality, they can be embodied in helping professionals. In all three life stories of these sisters are mainly workers of the intervention center. All three narrators are clients of the Intervention Centre for people affected by domestic violence in the České Budějovice.

Keywords

domestic violence, women's experience, depth psychology, inner predator, helping workers

Představení východisek příspěvku

Tento text je věnován zkušenostem tří žen, které byly obětí domácího násilí a staly se klientkami Intervenčního centra pro osoby ohrožené domácím násilím, Diecézní charita České Budějovice (dále jen IC). V rámci předchozí práce (Lázníčková, 2015) s nimi byly vedeny poměrně rozsáhlé narativní rozhovory sledující jejich životní příběhy. Narativní přístup byl zvolen, aby bylo vyprávění co nejméně ovlivněno výzkumníkovým předporozuměním. Tazatel zde neurčuje průběh rozhovoru, pouze podněcuje vyprávění (Schütze, 1999). Důvěřuje tak, že vyprávění samo ztvárňuje smysl, který v událostech vypravěč nachází tím, že zkušenosti zachycuje, organizuje je a přirozeně je hodnotí (Čermák, Chrz, Plachá, 2013).

V souvislosti se životními příběhy týraných žen nás oslovila pohádka *Modrovous* a její hlubinný výklad, které uvedla C. P. Estés ve své knize *Ženy, které běhaly s vlky*.

C. P. Estés, Ph.D., je psychoanalytička (uznaná *Mezinárodní asociací analytické psychologie C. G. Junga* v Curychu), odbornice na práci s posttraumatickými zážitky. Současně je básnířkou, vypravěčkou, aktivistkou za ženská a lidská práva. Ve své tvorbě se soustřeďuje zejména na psychologii ženy a je řazena do feministické psychoanalýzy. V kontextu sociální práce může její tvorba napomoci porozumění hlubším souvislostem lidských osudů.

Psychodynamický přístup obecně je v rámci sociální práce přínosný zejména pro důležitost, kterou přisuzuje prožívání a vnitřním konfliktům, jimž člověk čelí v průběhu svého života (Payne, 2014). Pracuje také se vzorci mezilidských vztahů, které si utváříme v průběhu raného dětství a nevědomě je používáme dál v životě. Hlubinná psychologie navíc předpokládá, že v nevědomí člověka jsou uloženy zkušenosti celého lidského rodu vykrystalizované do podoby pravzorů či archetypů, které obvykle nabývají určitou podobu (Jung, 1997).

Ústředním motivem knihy *Ženy, které běhaly s vlky* je archetyp „divošky“ (či „vlčice“), který představuje instinktivní ženskou povahu. Pokud ženy spojení se svou instinktivní povahou, „divoškou“, ztrácí, potom „... nemají uši, aby zaslechly její duševní mluvu, aby zaregistrovaly znění svých vlastních vnitřních rytů. ... a větší část jejich dnů je prožita v částečně paralyzovaném stadiu nudy nebo v planých nadějích. Bez ní ženy ztrácejí jistotu svého duševního základu, zapomínají, proč jsou zde, lnou k něčemu, co by bylo lépe opustit. Bez ní přijímají buď příliš moc, příliš málo, nebo vůbec nic... Divoká žena je jejich regulátor, jejich duševní srdce, stejně jako lidské srdce reguluje fyzické tělo“ (Estés, 1999:20).

Obnova spojení s touto oblastí duše je zdrojem vnitřního uzdravení. Bez ohledu na utrpení či ponížení, které žena prožila, napomáhá, aby žena našla sílu vymanit se ze situace, která je pro ni nepříznivá, a nalézt svou vnitřní svobodu. Pro navázání kontaktu s tímto archetypem je používáno v souladu s hlubinnou psychologií vyprávění pohádek a mýtů, ale také sdílení v ženském kruhu. Toto sdílení pak ženu osvobodí, prolomí kruh izolace a napomáhá ženě roli oběti opustit (Estés, 1999). Smyslem hlubinné terapie je povzbuzení procesu individuace. Ve své práci s traumatizovanými ženami C. P. Estés cíleně předkládá příběhy a činnosti, které je spojují s jejich přirozenou povahou.

Pohádka *Modrovous* nabízí mnoho inspirativních paralel s vyprávěními žen, které prožily domácí násilí. Jednak jednotlivé postavy z pohádky mohou ztvárňovat reálné postavy z prožitých příběhů,

ale v souladu s hlubinnou psychologií jde i o reprezentaci našich vnitřních struktur a postojů, a tedy všechny postavy v příběhu jsou částmi každé ženy. V našich životech se často tyto dvě roviny propojují a umocňují, když je náš vnitřní postoj posílen člověkem, se kterým máme vztah a který v souladu s tímto postojem jedná. Konkrétně *Modrovous* je dle Estés (1999) příběh o přirozeném vnitřním dravci, který ničí naši osobnost zevnitř. V životech našich vypravěček dostává i reálnou podobu v násilném chování jejich partnera – agresora. V dalším textu budeme používat obě perspektivy (vnitřní i vnější). Nejprve ale ve velmi zkrácené podobě představíme děj pohádky.

Pohádka *Modrovous*

Modrovous byl na první pohled zvláštní, mimo jiné díky barvě svého vousu. Dvořil se třem sestrám, bral je spolu s jejich matkou na výlety. Ačkoli byl dvorný, starší sestry jej odmítly, ale ta nejmladší se nechala okouzlit jeho galantností a luxusem, zavřela oči před jeho podivností a svolila k sňatku. Žila s ním klidně v jeho zámku do doby, kdy musel odjet. Tehdy jí nabídl, aby si pozvala své sestry, a také jí svěřil klíče ode všech dveří. Dovolil jí procházet se po celém zámku, jen jediný klíček, malý a umně tepaný, zakázal použít. Tak se stalo, že tento zákaz vzbudil v sestrách velkou zvědavost. Od kterých dveří asi je? Hledaly dlouho, dokud nenalezly malá dvířka, ke kterým patřil a za nimiž v tmavé místnosti našly kaluže krve, hromady zčernalých kostí a lebek, ostatky předešlých manželek. Hrozné tajemství rychle uzamkly, avšak z malého klíčku náhle tekla červená krev. Ať se snažila nejmladší sestra sebevíc, krvácení nešlo zastavit, tak klíček ukryla do své skříně mezi šaty. Sestry odjely a po čase se Modrovous vrátil. Hned se sháněl po klíčích a okamžitě poznal, že ten malý chybí. Když ženu vyslyšel, tvrdila, že klíček ztratila. Modrovous se na ni vrhl, táhl ji za vlasy k její skříně, krvácející klíček našel hned. Vláčel ženu k malé místnosti, aby ji také zabil. Tehdy začala žena smlouvat. Prosila, aby se mohla před smrtí pomodlit. Ve svém pokoji pak místo modlitby volala z okna, pro své sestry, pro své bratry, prosila o pomoc tak dlouho, dokud se bratři neobjevili před branami, vtrhli do zámku a Modrovouse zabili. Ostatky pak rozsekali a nechali mrchožroutům (Estés, 1999).

Osobnost týrané ženy

Modrovous zastupuje naši destruktivní sílu, která se obrací proti přirozenosti, instinktům, touze rozvinout svůj potenciál. Pokud žena neví, že v ní tato ničivá síla existuje, může být zničena. Toto nebezpečí neznají ženy naivní a nezkušené. Také v pohádce je obětí nejmladší sestra zastupující naše naivní já, jehož se dravec zmocní. Nejmladší sestra sama sebe přesvědčí, že Modrovous není tak hrozný, své instinkty umlčí a souhlasí se sňatkem. Starší sestry jej odmítly, ale ona si ho romantizuje, omlouvá ho. V reálném životě ženě ubližuje její partner, ale její vnitřní dravec mu dává k tomuto jednání souhlas (Estés, 1999). V příbězích klientek IC vnímáme tento postoj zejména ve fázi, kdy žena již prožívá od svého partnera násilí, ale odmítá si připustit závažnost své situace. Umlčuje v sobě hlasy, které patří starším sestrám, zdravějším částem její osobnosti, a slepě věří, že se násilí již nebude opakovat či že násilníka vyléčí svojí láskou. V podstatě se tato „naivita“ doplňuje s charakteristikami týrané ženy, jak je sepsala Dobroszyńska-Mesterhezy, například se u ní výrazně projevuje submisivní jednání, činy násilníka omlouvá a zároveň pocituje vinu za činy, za které je odpovědný násilník, prožívá pocity bezcennosti a beznaděje, ve svém nitru doufá, že násilí, které bylo na ni dopuštěno, bylo poslední a násilník se změní (Dobroszyńska-Mesterhezy, 1999).

Poněkud překvapivé je, že matka v pohádce nezasahuje a nevaruje mladou dívku před nebezpečím, které jí hrozí, matka ve své roli selhává. Matka v příběhu ztělesňuje spíše poselství, která jsou dívkám v patriarchálních kulturách předávána, tedy vede dívku k poslušnosti, submisivitě. I to se odehrává často v reálném životě žen, které jsou oběťmi domácího násilí (v našem souboru jde o dvě respondentky). Z primárních rodin si odnášejí vzorec výrazné dominance otce a zároveň přejímají od matky vzor, jak jedná a jak se sebou nechá zacházet ve vztazích (Norwood, 1994). Místo vztahu odpovídajícího „úplné lásce“ dle Sternberga (1986), lásky, která je charakteristická vymezováním

zdravých hranic (Cloud, Townsend, 1998), se setkává se vztahem založeným na nepřiměřené péči o muže. Dcery, toužící po otcově lásce, se ji také snaží získat péči o něj. V dospělosti ve svých partnerských vztazích tento vzorec opakují (Norwood, 1994). Tato neznalost a nevytyčení zralých hranic může vést k závislým vztahům, až k roli týrané ženy (Röhr, 2011).

Konkrétně jedna z vypravěček, Nina (která trpěla násilím od manžela i od tchyně a byla vystavena i pokusu o vraždu) popisuje svou zkušenost z primární rodiny takto: *„Moje máma je třikrát rozvedená teda, měla hodně mužských prostě a svého tátu jsem nepoznala. ... Ten hodně pil. To byl alkoholik tvrděj. To vím až teď. Až to můžu srovnat. No a máma se prostě vdávala a rozváděla, prostě a tak dále, takže byla třikrát vdaná a rozvedená, že jo. ... Dokonce nás... když jsme byly ještě ve školce, měl vyhodit ven, na dlažbu.“* Další žena v našem souboru, Dita, která trpěla domácí násilím ze strany svého otce, popisuje svou roli v rodině: *„Uklízečka, sekačka na trávu a... bez respektu, totálně.“* Důraz byl kladen na její „užitečnost“. Nicméně mezigenerační přenos vzorců násilí není jediným rizikovým faktorem, který umožňuje, aby se žena stala obětí domácího násilí (Pikálková, 2004).

Třetí respondentka, Sára, měla dle svého vyprávění dětství šťastné: *„Dětství a rodiče všechno v pořádku, všechno v pohodě. Dětství jsem prožila úplně suprový.“* V jejím případě je rizikovým faktorem pravděpodobně manželův nezvládnutý stres, který je dalším z environmentálních faktorů (Pikálková, 2004). Její manžel prošel válkou v Jugoslávii, častěji užíval alkohol a vše se stupňovalo v době, kdy ona byla na mateřské dovolené. Důvodem sporů bylo opakovaně téma financí. Současně lze u Sáry vnímat, jak se následkem manželova chování postupně snižuje její sebehodnocení (Wünschová, 2009).

Změna postoje žen

V pohádce je zásadním obratem nalezení malé hrůzné místnosti, v níž dochází ke konfrontaci s destrukcí, kterou jsme na sobě dopustily. V kontextu vyprávění žen jde obvykle o překročení krajních mezí, díky němuž se vypravěčky odhodlaly ke změně. Vnímají, že dál již nemohou setrvávat v obtížné životní situaci. Například u Niny: *„On dva dny nebyl doma, přišel vožralej, chytí si mě a znásilnil mě. Jako tam. Před mým klukem. Mě ještě kopal pod sukní, takže tak. A pak usnul na podlaze. No, tak já jsem věděla, že je zle, tak jsem požádala o rozvod, tajně.“* Pro Ditu přišel bod obratu v jejích 20 letech, kdy její otec vtrhl do jejího pokoje s příkazem, aby mu šla pomoci opravit auto se slovy: *„Vyser se na to a pojď se mnou!“* Poté Dita nalézá sílu vymezit se, ale *„... to úplně nedopadlo, protože jsem se začala bránit, a samozřejmě to skončilo monoklem a rozbitýma brejlema.“* Následkem toho se však Dita odhodlala hledat pomoc.

Naše třetí vypravěčka je Sára, kterou týral její manžel, sice od muže na čas odešla a žila u své původní rodiny, nicméně když se po půl roce její manžel u ní objevil, slíbil jí, že se změní, Sára se k němu vrátila. Zlomem potom byla noc, kdy: *„Chtěl mi vyhodit z okna psa. Mám takovýho malýho krysaříka. Tak ho držel z krk. Že ho vyhodí. Takže jsem ještě bránila jeho. Tak prostě to bylo, bylo to škaredý... A pak mi řekl, abych vypadla z baráku. Takže já jsem v noci... nevím... bylo o půl noci, jedna hodina v noci mě vyhodil. A ještě zavolal děti. Že jako, řekl jim, že to, že mám jinýho pána a že odjíždím na Moravu. (Což byla lež.)“* K rozhodnutí jednat a vymáhat se z kruhu násilí přispěla její kamarádka, ke které tenkrát v noci došla. Ona ji povzbudila v hledání odborné pomoci – tehdy Sára kontaktovala IC. Zde ji také odeslali k lékaři a na policii.

I když se k manželovi ještě vrátila, neboť u něj zůstaly její tři dcery, zůstala v kontaktu s IC, kam docházela na sociálně terapeutickou skupinu.

Snaha o vymanění se z kruhu týrání

Po takové konfrontaci se probudí naše bolest, vědomí ran, které jsme dopustily a přijaly. Tehdy v pohádce začíná krváčet klíček od dveří. Krev nelze zastavit, symbolizuje, že žena již nemůže dál žít jakoby nic. Ve svých životních příbězích se ženy se často znovu setkávají s partnery a čelí

dalšímu násilí (Bednářová, 2009; Kotková, 2014; Špatenková, 2011), stejně jako v pohádce, když se Modrovous vrací. Současně ale hledají pomoc, snaží se situaci měnit nebo se z ní vyvázat. V realitě může jít i o několikaletý proces (například u Niny se jednalo o více než 15 let od první podané žaloby o rozvod manželství, než manželství zaniklo, a to rozvodem manželství), v němž žena sbírá vnitřní odhodlání a odvahu definitivně se vymezit proti násilí. Chystá se fáze, kdy žena začíná plánovat útěk, kdy se z naivní, submisivní oběti stává žena přemýšlivá, ostražitá, lstivá. V pohádce je to ztvárněno posledním přáním před její vraždou. Čas, o který požádala, nemíní využít k modlitbě, ale k volání svých starších sester, zda jí jdou její bratři na pomoc. Svoji lest využívá k tomu, aby nabrala co nejvíce sil před poslední bitvou s dravcem (Estés, 1999).

V reálném životě tento čas je pro ženy, na kterých je páčáno násilí, potřebný. V tomto čase plánují strategie, jak mohou co nejlépe odejít od agresora. Klientky IC v této fázi za pomoci sociálních pracovníků sestavují bezpečnostní plán, využívají možnosti vykazání agresora, získávají základní i odborné sociální poradenství a právní poradenství ve spolupráci s externí právnickou. Tato fáze je pro danou ženu nesmírně náročná, protože její nitro je rozpolceno. Nová, náhle dospělá a ostražitá manželka si je vědoma všech hrůz, kterými prošla, a smíruje se s tím, že Modrovouse (svůj postoj, který přijímá týrání ze strany partnera) musí zabít. Dravec v ní se naopak cítí podrážděn, že ho oběť neuposlechla, a snaží se jí jakkoliv zamezit, aby z jeho drápů unikla. Pro ženu je důležité, aby prošla tímto náročným procesem a nepoddala se únavě (Estés, 1999).

Ačkoli podstatný a zásadní je postoj a odhodlání samotné týrané ženy, k tomu, aby byl agresor poražen, je potřeba výrazné pomoci zvenčí. V pohádce tento nový vnitřní postoj zastupují sestry a bratři ženy. V reálném životě tento postoj posilují a samotné ženě pomáhají sociální pracovníci IC, které sehrávají roli podporujících sester. Jako podstatnou podporu vnímá vedoucí IC zejména sociálně terapeutickou činnost, v této fázi ženy mají možnost individuálních konzultací.

Ve dvou příbězích vystupují i policisté. Ti, stejně jako bratři v pohádce, vedou akci. Bratři představují bojovné ochránce naší duše. Jsou symbolem možnosti zničit ničivou sílu v nás. V pohádce musí být volání třikrát, což dle Estés znamená, že jsou velice vzdálení a že žena musí trénovat svoji schopnost bránit se. Teprve pak bratři přijdou, bojují a vítězí. Když je žena připravena k boji, boj nastane a mladá žena mající po svém boku bojovníka se promění z naivní dívky v moudrou ženu (Estés, 1999).

Ve vyprávění našich respondentek je fáze boje nesmírně dlouhá a náročná. Ačkoli všechny jsou již fyzicky mimo dosah mužů, kteří je napadali, a tudíž již nepotřebují pomoc policistů, stále nejsou vnitřně uzdraveny. V současnosti z jejich příběhů vyplývá, že stále potřebují sociální oporu od sociálních pracovníků IC, které ztělesňují jejich starší a moudřejší sestry. V případě Niny se násilí táhlo mnoho let a zásadní změnu v příběhu sehraje proměna legislativy, kdy 1. 1. 2007 vstoupily do platnosti dva nové zákony, které mimo jiné slouží jako ochrana ohroženým osobám domácím násilím, a to *zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*, a *zákon č. 135/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím*. Nina konkrétně říká: „Začal platit ten zákon o týrání... se s tím konečně něco začlo dělat a až teprve teď je to trošku vymakanější, jo. Jinak nic nebylo, jo. Ale ta historie je od roku dva tisíce pět...“ Do té doby (především v době bývalého režimu) nebyla pomoc policie pro ochranu jejího bezpečí dostatečná.

Navíc vypovídá i o sekundární viktimizaci v souvislosti s výslechy. „A nejhorší je, že vás vyšetřujou tak, půl roku vlastně, že vás vyšetřujou tak, jako byste byla násilník vy. To je to nejstrašnější.“

Nina se negativně vyjadřuje také k práci psychiatricky, která stanovila diagnózu pro soudní řízení: „Mě poškodila, že mi dala nárok diagnózu, která tomu vůbec neodpovídá.“ Tento posudek měl poté negativní dopad na průběh způsobu její předchozí léčby a tím se pravděpodobně zhoršil průběh jejího návratu do sociálního života a důvěra v pomáhající profese.

Sára pomocí zákonů a vyhlášek získává od obecního úřadu přidělení obecního bytu, který se pro ni stal bezpečným místem.

Nejrychleji se od agresora vzdálila Dita, která se odstěhovala od rodiny záhy po kontaktování IC a prožívala pak radostné období. Ale současnou situaci prožívá jako náročnou, zhoršily se jí vztahy

s matkou, které ale pomohla k rozvodu s agresorem. Nyní prožívá depresivní propady, vracejí se jí pocity strachu.

Pomoc od sociálních pracovníků intervenčního centra

Všechny tři respondentky shodně hovoří o přínosu sociální opory od sociálních pracovníků v IC, které je posilují a pomáhají jim přetnout nezdravé vzorce chování, jež je přivádí do obtížné sociální situace. Péče v IC je dlouhodobá a bezplatná. Respondentky prošly krizovou intervencí, bylo jim poskytnuto sociální poradenství. Sára a Nině bylo poskytnuto právní poradenství.

O prvních kontaktech IC Sára vypráví: *„Tak tady to se mnou probírala... abych ještě šla na policii, k doktorovi jsem zašla. Takže jsem měla i papír od doktora, na policii jsem tenkrát byla. Takže jsem to tam taky všechno nahlásila.“*

IC dále zprostředkuje ochranu před násilím. K tomu využívá již zmíněné zákony s možností institutu o vykázní a při jeho porušení ze strany agresora pro něj přichází i následky. Nina vypráví o partnerovi: *„Byl vykázaný na deset dní. Několikrát mi vlezl do baráku, takže jsem tam nespala. Všude jsem vyměnila zámky, tohle. Protože on měl potom vykázní na třicet dní. Jsme pořád žádali na intervenčním centru potom na rok, jo. Jenomže... jsem se rozvedla, tak mě napadl znovu, než ho zavřeli.“*

Dále IC poskytuje podpůrnou, sociálně terapeutickou činnost, a to individuální a skupinovou. O skupině se zmiňují všechny respondentky.

Terapeutická skupina je uzavřená a dlouhodobá (2 roky), je určena stabilizovaným a motivovaným klientkám. Většinou ji navštěvují ženy, které již z patologického vztahu vystoupily, ale mohou docházet i ty, kde vztah či soužití s násilnou osobou přetrvává. V současnosti ji navštěvuje 7 klientek. Jde o klientky, jejichž základní potřeby i potřeby jejich dětí jsou zabezpečeny, což znamená, že mají zajištěno bezpečné ubytování, finanční zajištění a jsou mimo akutní krizi.

Psychoterapeutická skupina je potom podporuje v náročném období nejistot a hledání nezávislého života. Skupinu vede vedoucí IC (s psychoterapeutickým výcvikem doplněným i výcviky práce s traumatem, krizovou intervencí, body terapií apod.) a psycholog s psychoterapeutickým výcvikem v body terapii, externista.

Ženy, které prožily domácí násilí, se zde setkávají a mohou svoji bolest vyslovit. Místo obávaného posměchu se zde setkávají s nasloucháním, porozuměním, navzájem se učí, jak lze řešit či neřešit potíže, nastavují si zrcadlo a hledají možná řešení. Učí se novým komunikačním strategiím, budují si nový sebeobraz. Cílem skupiny je, aby si ženy vybudovaly nový život, ve kterém už nebude mít hlavní místo násilí. Mimo to se ale objevují i jiná podstatná témata, s kterými se ženy potýkají, často jde o vztah k dětem, ať už nejistota ve výchově, narušené vztahy s jejich otcem, ale i třeba ztráta kontaktu s dítětem.

Skupinu lze obrazně vnímat jako prostor, kde dochází k rozsekání vnitřního dravce. To je poslední úkol – rozebrat dravce, proměnit se a vrátit se k životu (Estés, 1999).

Dita o skupině říká: *„Lidi, který mají podobný problémy a sdílet to s nima a říkat si jakoby dojem a pocity, to je něco fantastickýho. Měla jsem z toho strach a byla jsem uzavřená, ale pak to je úplně nezvratná zkušenost, kterou bych bez tohohle prostě neměla, prostě čerpám z toho. Beru to pozitivně a snažím se z toho vysát, co jde. Ve svůj prospěch. Úplně sobecky.“*

Nina jistě společenství vnímá také v psychiatrické léčebně mezi dalšími pacienty.

Sára jako pomoc vnímá hlavně možnost o své situaci mluvit, nejen na skupině: *„Mně ta skupina, ta mně hodně pomohla. A rodina, že jsme vždycky konzultovali.“* O skupině se vyjadřuje: *„Co řešit, co neřešit, jo. Jako určitě, určitě, bych doporučila každému, jako, kdo se tady v tomhle plácá. Tak tady jako, když člověk to má v sobě a nedokáže ani, že jedním uchem tam a druhým ven. ... je spousta lidí, kteří to v sobě dusí. A trápí se tím a... pak se sám třeba nedokáže vymanit z toho sevření, takovýhoble.“*

Naopak pro Ninu je těžké o svých zážitcích mluvit s přítelkyněmi mimo skupinu: *„A kamarádky, já jsem nemohla mluvit s kamarádkami, jeřda ty jsi ale chudák, jeřda, ty jsi ale dopadla a tohle to. A mně*

to děsně lezlo na nervy. Jo, oni se neumí o ničem jiném bavit. Jo rozumíte, a já si myslím, že litovat tyhle lidi nemusíte. My jsme si to udělaly prakticky samy. Že jsme v tom zůstaly. Jo a s tím se nedá nic dělat, to bylo a bylo. Tam jde o to, aby nebyly další věci. Nést následky a něco dělat.“ Ve zmíněném úryvku přijímá Nina odpovědnost za svou minulost, uvědomuje si vlastní možnosti, jak jednat jinak, což je důležitým krokem k vnitřnímu uzdravení. V současnosti je již ostrážitou ženou. Vnímá, že ani její současný vztah není dobrý (partner ji opakovaně podvádí) a ona zvažuje možnosti, jak žít dál.

Na závěr rozhovoru ještě výzkumnici varuje: „No, hlavně si najdete někoho normálního. Bacha na chlapy, fakt, bacha na ně. To nestojí za to.“ Zde jako by se ve vztahu k ní vžila do role matky a lze doufat, že takto proměněná je i její „vnitřní matka“.

Ostrážitost ve vztahu k mužům projevuje i Dita. „Je tam trochu nedůvěra v ty chlapy.“ Její zkušenosti, a strach s nimi spojený, jí brání stát se matkou. Mateřství vnímá jako ohrožující, protože omezuje její možnost svobodně jednat, být aktivní. „A mám upřímně opravdu strach z toho, že bych měla dítě a byla s ním ty tři roky doma. Já opravdu mám strach, že bych do toho jakoby sjela. Někým způsobem, že bych byla doma. Že bych nikam nechodila, že bych byla zavřená a byla bych v tý své hlavě. A začaly by mi ty, takový ty, moje polodepresivní myšlenky, jak jsem s nima teď bojovala celý podzim. Jo, fakt se toho jakoby bojím. Takže se tomu nějak podvědomě snažím vyhnout.“ V této výpovědi vnímáme Ditino hluboké porozumění pro sebe a svůj příběh. Vidí paralelu mezi svou primární rodinou a rodinou, v níž vyrůstala její matka, uvědomuje si riziko přenosu nefunkčních vzorců jednání do jejího potenciálního partnerského vztahu. Jakkoli pro ni je toto depresivní, my si dovoluujeme cítit naději, že pochopení a přijetí těchto okolností může být klíčem ke změně. Dle jejích slov, pokud by našla dobrého muže, do vztahu by vstoupila.

Sára na závěr rozhovoru vyjadřuje určitou úlevu: „Mě těší, že jsem z toho dokázala vystoupit. No, to mě těší nejvíc.“ Její nejmladší, nedospělou dceru má ve střídavé péči s otcem a má s ním neustálé spory ohledně peněz. Současně si ale chválí možnosti chodit do kina, jezdit na lyže, má i nějaké přátelské nezávazné kontakty s muži.

Závěr

Smyslem příspěvku bylo nabídnout analytický výklad pohádky *Modrovous* jako inspiraci pro hlubší porozumění obtížné životní situaci žen, které se ocitly v roli oběti domácího násilí. Zaujalo nás, kolik paralel mezi touto pohádkou a životním vyprávěním tří klientek IC lze najít. Přístup C. P. Estés akcentuje vnitřní práci a proměnu ženy. Shodně s ní vnímáme jako podstatné v procesu vymanění se z kruhu násilí a vyvázání z patologických vztahů proměnu jejich postojů a sebepojetí. K tomu je nezbytné, aby si ženy vytvořily jiné komunikační vzorce, jiný obraz sebe, našly nový smysl života. Toto je cílem podpůrných sociálně terapeutických setkání, individuálních i skupinových, které sociální pracovnice IC poskytují.

V kontextu pohledu hlubinné psychologie vnímáme roli sociálních pracovnic jako posílení, zastoupení zralejších složek osobnosti, v pohádce ztvárněných jako starší sestry.

Estés (1999, 2014) vnímá ženskou skupinu, v níž ženy sdílí svá tajemství, pocity hanby, viny a tíhy, které dosud před druhými skrývaly, jako prostor povzbuzující přirozenou vnitřní hojivou sílu i kontakt s vlastní instinktivní ženskou povahou.

S archetypem „divošky“ či pohádkou *Modrovous* konkrétně v IC nepracují. Ve své praxi s ním pracuje jedna z autorek textu, která nabízí klientkám k přečtení kapitolu *Plížení za vetřelcem*, v níž se pojednává o vnitřním dravci. V následujících rozhovorech hledají tuto sílu s klientčině postojích vůči sobě samé. Hledají také „divošku“, vnitřní sílu, která posiluje odhodlání vymanit se ze závislosti na patologickém vztahu a učí ji vymezování zdravých hranic. Některé klientky projevují zájem o celou knihu *Ženy, které běhaly s vlky* a považují ji za posilující.

Dílo C. P. Estés považujeme za velice inspirativní i pro jiné oblasti sociální práce zaměřené na ženy. Sama například pracovala s mladistvými s rizikovým jednáním či ženami po potratu (Estés, 2014).

Pro práci s muži může podobně inspirující být kniha *Železný Jan* (Bly, 2005) či *Co dělá z chlapců muže* (Stephenson, 2012).

Všechny zde zmíněné knihy nabízejí pomáhajícím profesionálům nový pohled nejen na své klienty a potíže, s nimiž se v životech potýkají, ale dávají našim profesím další rozměr. Můžeme vědoměji navazovat na zapomenuté tradice rituálů či vyprávění příběhů, které sdělují poučení a zkušenosti našich předků tím, že ztvárňují dramata našeho vnitřního vývoje a naznačují směr zralého řešení. Všem třem klientkám IC zbývá ještě mnoho těžkostí, postupně se ale díky sociální opoře profesionálů vymanily z kruhu násilí a proměnily se v ostrážité, vědomé ženy. Pohádka *Modrovous* nám poskytla metaforu pro ztvárnění tohoto náročného dlouhodobého procesu.

Použité zdroje

- BEDNÁŘOVÁ, Z. 2009. Osobnost oběti domácího násilí a její prožívání. In: BEDNÁŘOVÁ, Z., MACKOVÁ, K., WÜNSCHOVÁ, P. et al. *Domácí násilí: zkušenosti z poskytování sociální a terapeutické pomoci ohroženým osobám*. Praha: Acorus, 15–21.
- BLY, R. 2005. *Železný Jan*. Praha: Argo.
- CLOUD, H., TOWNSEND, J. S. 1998. *Hranice: kde jsou zdravé meze ve vztazích a v osobním životě?* Praha: Návrat domů.
- ČERMÁK, I., CHRZ, V., PLACHÁ, V. et al. 2013. Narativní analýza. In: ŘIHÁČEK, T., ČERMÁK, I., HYTYCH, R. (Eds.). *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 75–104.
- DOBRZYŃSKA-MESTERHAZY, A. 1999. Przemoc w rodzinie: diagnoza i interwencja kryzysowa. In: BADURA-MADEJ, W. (Ed.). *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej: Poradnik dla pracowników socjalnych*. Katowice: Śląsk, 115–144.
- ESTÉS, C. P. 2014. *Probudte silnou ženu*. Praha: Pragma.
- ESTÉS, C. P. 1999. *Ženy, které běhaly s vlky*. Praha: Pragma.
- JUNG, C. G. 1997. *Výbor z díla I: Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- KOTKOVÁ, M. 2014. Základní informace o domácím násilí. In: KOTKOVÁ, M. (Ed.). *Domácí násilí v kontextu rodiny a práce*. Brno: Spondea, 14–30.
- LÁZNIČKOVÁ, M. 2015. *Zkušenosti žen s domácím násilím*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Bakalářská práce. Vedoucí práce Veronika Plachá.
- NORWOOD, R. 1994. *Ženy, které příliš milují*. Praha: Motto.
- PAYNE, M. 2014. *Modern Social Work Theory*. London: Palgrave Macmillan.
- PIKÁLKOVÁ, S. 2004. Sociologická východiska a kontext zkoumání násilí v rodině. In: PIKÁLKOVÁ, S. (Ed.). *Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika/2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 13–41.
- RÖHR, H. P. 2011. *Závislé vztahy: léčba a uzdravení závislé poruchy osobnosti*. Praha: Portál.
- SCHÜTZE, F. 1999. Narativní interview ve studiích interakčního pole. *Biograf*, 20(3), 33–51.
- STEPHENSON, B. 2012. *Co dělá z chlapců muže*. Praha: DharmaGaia.
- STERNBERG, R. J. 1986. A Triangular Theory of Love. *Psychological Review*, 93(2), 119–135.
- ŠEVČÍK, D., ŠPATENKOVÁ, N., 2011. Ženy jako osoby ohrožené domácím násilím. In: ŠEVČÍK, D., ŠPATENKOVÁ, N. (Eds.). *Domácí násilí: kontext, dynamika a intervence*. Praha: Portál, 91–95.
- WÜNSCHOVÁ, P. 2009. Rodinný systém ohrožený domácím násilím. In: BEDNÁŘOVÁ, Z., MACKOVÁ, K., WÜNSCHOVÁ, P. et al. *Domácí násilí: zkušenosti z poskytování sociální a terapeutické pomoci ohroženým osobám*. Praha: Acorus, 28–40.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.
- Zákon č. 135/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím.

Dopady diskurzů sociální práce na doprovázející organizace pěstounské péče

The Impacts of Social Work Discourse on the Accompanying Organizations of Foster Care

Karel Řezáč

Bc. Karel Řezáč¹ je absolventem oboru Sociální práce na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. V současnosti je studentem navazujícího magisterského studia oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a pracuje jako sociální pracovník náhradní rodinné péče v organizaci pověřené doprovázením pěstounských rodin.

Abstrakt

Cílem textu je poskytnout čtenáři pohled na to, jaké diskurzy sociální práce a jakým způsobem ovlivňují současnou praxi doprovázení pěstounských rodin. Text uvádí dopady diskurzů na příkladech z praxe a zabývá se také tím, jak přítomné diskurzy konstruuji potřeby klienta a utvářejí roli sociálního pracovníka náhradní rodinné péče.

Klíčová slova

právní diskurz, psychologický diskurz, etický diskurz, morální diskurz, pěstounská péče, doprovázení, klíčový pracovník, ohrožené děti, náhradní péče, morální dilema

Abstract

The article aims to provide the reader with insight into social work discourse and the manner it influences the current practice of accompanying foster care. Using practical examples the text analyses the impact of social work discourse on client's needs and the way it influences the role of social workers accompanying foster families.

Keywords

legal discourse, psychological discourse, ethical discourse, moral discourse, foster care, accompaniment, key worker, endangered child, substitutive care, moral dilemma

¹ Kontakt: Bc. Karel Řezáč, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; krezac@zoho.com

1. Úvod

Sociálně-právní ochranou dětí v poslední době otřásá řada kontroverzních zpráv. Mediální obraz této oblasti sociální práce se stává obětí lokálních i zahraničních kauz, které staví zvláště pěstounskou péči do značně problematické pozice. Často se můžeme z řad laické, ale z části i odborné veřejnosti setkat s názory, které přirovnávají pěstounskou péči k obchodu s dětmi, nesmyslné náhražce ústavní péče, nebo k neopodstatněnému vyhazování peněz pro sociálně slabé (Stuchlíková, 2015). V důsledku výše zmíněných vnějších problémů je ovšem odvracena pozornost od podstatných vnitřních problémů nového systému sociálně-právní ochrany dětí, které jsou pro kvalitní praxi zcela zásadní. Proto se v této studii zabývám tématy, která jsou spojena s doprovázením pěstounských rodin. Zaměřím se na vliv diskurzů sociální práce na konkrétní praxi v jedné z organizací poskytující službu doprovázení pěstounských rodin. Cílem práce je zjistit, jaké diskurzy a jakým způsobem ovlivňují soudobou praxi doprovázení pěstounských rodin. Přestože diskurzy ovlivňují do značné míry také klienty, v tomto případě tedy pěstounské rodiny, v práci je zkoumán zejména jejich vliv na sociální práci jako profesi a její vykonavatele, tedy sociální pracovníky.

2. Metodika zkoumání

Pro zodpovězení cíle jsem se rozhodl využít výzkumnou strategii kvalitativního zkoumání s využitím přístupu případové studie. Jednou ze základních charakteristik kvalitativního výzkumu je jeho kontextuálnost, neboli zaměření na souvislosti v určitém subjektivním náhledu. Právě tato subjektivita pohledu na danou skutečnost nám umožňuje porozumět jevům v diskurzivním pojetí, jelikož zprostředkovává pohled na význam zkoumaného z určité oblasti. Případová studie znamená zachycení složitosti případu a popis vztahů v jejich celistvosti (Hendl, 2005). Umožňuje tedy porozumět souvislostem mezi jednotlivými případy z praxe a diskurzy, které je ovlivňují. Dle Švaříčka a Šedové (2007) je základním jádrem vždy samotný případ, na který je nahlíženo jako na integrovaný systém. Objekt výzkumu (případ) je tedy analyzován ve své komplexnosti a každý zkoumaný aspekt je vnímán jako součást celého systému. Cílem je interpretovat interakce mezi případem a okolím, což vyžaduje také shromáždění velkého množství údajů z rozmanitého množství zdrojů. Z tohoto důvodu bylo pracováno rovněž s dostupnou literaturou a zkušenostmi z praxe autora a zkoumané organizace. Případovou studii sledujeme, jaké mechanismy, jak a proč ovlivňují určitou praxi a ta je nejvhodnější v situacích, kdy se ptáme, jak nebo proč se dějí určité současné jevy.

Pro získání dat jsem zvolil metodu pozorování. Metoda pozorování umožňuje nahlížet na praxi z celé řady náhledů, a lze tedy snáze identifikovat oblast, která pozorovaný případ ovlivnila. Tento způsob získání informací je člověku zcela přirozený při každodenních činnostech a představuje snahu zjistit, co se skutečně děje (Hendl, 2005). Z hlediska jednotlivých dimenzí, které Hendl (2005) vymezuje, se jednalo o skryté, zúčastněné a nestrukturované pozorování. Jelikož cílem bylo zjistit, jak je praxe ovlivňována, bylo pozorování skryté, čímž nedocházelo k narušování přirozenosti zkoumaných případů. Zúčastněné pozorování bylo zvoleno z důvodu orientace výzkumné otázky, která se táže na problémy soudobé praxe. Poznání pozadí této praxe a odhalení její přirozenosti zúčastněné pozorování umožňuje. Nestrukturovaná forma byla zvolena za účelem otevřeného přístupu ke zjišťovaným informacím, který je pro zaregistrování významných diskurzů a jejich vlivu na praxi potřeba. Výzkumným vzorkem byla skupina klientů organizace doprovázení pěstounských rodin. Skupina byla dlouhodobě pozorována ve svém přirozeném prostředí, tedy v takových podmínkách, ve kterých se tito lidé běžně pohybují při spolupráci s doprovázející organizací. Podstatou případové studie je úsilí badatele o komplexní porozumění případu v jeho přirozeném prostředí (Švaříček, Šedová, 2007). Dle Hendla (2005) nejsou pro případovou studii vyvinuty čistě specifické analytické procedury. Švaříček a Šedová (2007) uvádí, že při analýze dat případové studie autoři tradičně čerpají například z interpretativní techniky vyvinuté v rámci

zakotvené teorie, přičemž mohou využít celý postup či pouze některou jeho část. Základem je tradiční kategorizace. Rozlišovány jsou dva základní přístupy k empirickým datům. V prvním případě se badatel soustředí na předem definovaná kritéria či proměnné, zatímco v druhém případě je analýza orientována na celistvost případu. Pro uváděnou studii byl zvolen postup analýzy dat prostřednictvím předem stanovených indikátorů jednotlivých diskurzivních oblastí, které byly stanoveny na základě dostupných zdrojů. Indikátory pak sloužily rovněž jako kategorie pro přehlednější zaznamenávání pozorovaných dat, respektive získaných kódů. Po vyhodnocení byla provedena interpretace, která je níže reprezentována nejvíce výstižnými případy odhalených vlivných diskurzů.

3. Charakteristika organizace

Konkrétní praxí, kterou se zabývám z pohledu dopadů diskurzů na její vykonávání, je doprovázení pěstounských rodin v jedné z doprovázejících organizací pěstounských rodin. Samotní představitelé organizace vidí své poslání v podpoře a pomoci pěstounským rodinám při vytváření bezpečného a harmonického prostředí pro zdravý vývoj dětí. Služby jsou poskytovány bezplatně a diskrétně přímo v domácnostech či v prostředí zařízení služby. Tým pracovníků této organizace vnímá náhradní rodinnou péči jako příležitost a šanci pro ohrožené děti. Organizace doprovází více než stovku pěstounských rodin a službu poskytuje již déle než tři roky. Podobně jako ve většině ostatních doprovázejících organizací pěstounské péče jsou i zde realizována pravidelná setkání pěstounských rodin a je zde uskutečňována řada odborných seminářů pro pěstouny. Z druhořadých aktivit organizace můžeme pozorovat skutečnost, že součástí kultury organizace rozhodně není lhostejnost vůči problematice, ve které je přímým aktérem, jelikož mimo standardní aktivity doprovázení zde nalezneme také řadu dílčích programů a projektů, které jsou realizovány dle zjištěných potřeb klientů.

3.1. Princip doprovázení pěstounských rodin

Doprovázení pěstounských rodin prostřednictvím tzv. pověřené osoby získalo právní zakotvení v novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí, která vešla v platnost v roce 2013. Každý pěstoun má na základě této legislativní změny povinnost do 30 dnů od chvíle, kdy daný rozsudek o umístění dítěte do péče pěstouna nabyde právní moci, uzavřít dohodu o výkonu pěstounské péče s příslušným úřadem nebo právně pověřenou osobou. V kontextu tohoto dokumentu jsou pod tímto pojmem chápány právnícké a fyzické osoby, které získaly pověření k výkonu doprovázení na základě posouzení poradního sboru hejtmána příslušného kraje (zákon č. 401/2012 Sb.). Po uzavření dohody o výkonu pěstounské péče je rodině přidělen sociální pracovník (tzv. klíčový pracovník) dané organizace, který s rodinou úzce spolupracuje a doprovází ji na mnohdy náročné cestě pěstounstvím.

Samotné doprovázení lze chápat jako dlouhodobou, pravidelnou a intenzivní službu, která slouží především k podpoře pěstounské rodiny. Proces lze chápat také jako pomoc náhradním rodičům zorientovat se ve vnitřním světě dětí (Rozum a Cit, 2014). Principy doprovázení lze shrnout jako podporu pěstounů, dětí i rodiny jako celku. Úkolem klíčového pracovníka je ovšem také kontrola toho, zda pěstouni postupují při výkonu pěstounské péče v souladu s individuálním plánem ochrany dítěte, který stanovuje příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). Konkrétněji služba doprovázení zahrnuje zejména pravidelné odborné poradenství rodině v oblastech, které jsou pro zdravý vývoj dítěte nejzásadnějšími. Kontakt mezi rodinou a pracovníkem je ze zákona pravidelný a zahrnuje osobní schůzky, spolupráci s institucemi, které mají vliv na vývoj dítěte, sledování situace dítěte, zajišťování bezpečného kontaktu mezi dítětem a jeho biologickou rodinou apod. Dalším z významných úkolů klíčového pracovníka je samotná koordinace poskytovaných služeb a úzká spolupráce s pracovníkem OSPOD. Pracovník také mapuje vzdělávací potřeby pěstouna a napomáhá plnění povinného vzdělávání pěstouna (Semerádová, Černá, Zachařová, 2013). Tuto

kompetenci pracovníka lze označit jako činnost kontrolní, jelikož i v tomto případě, stejně jako při výše zmiňovaném naplňování cílů individuálního plánu ochrany dítěte a koordinaci poskytovaných služeb, se jedná o oblast, která je součástí pravidelné zprávy o výkonu péčovské péče.

Na základě zmiňovaných východisek lze náplň práce klíčového pracovníka zjednodušeně pojmenovat několika základními pilíři: (1) podpora, (2) kontrola, (3) koordinace. Z důvodu současného nedostatku metodických příruček doprovázení je nasnadě označit postupy konkrétního klíčového pracovníka jako postupy, které jsou závislé na kultuře příslušné organizace, společných intervizích událostí případu s kolegy nebo vedením organizace, ale také na vlastním úsudku a vyhodnocení situace.

4. Diskurzy jako neopomenutelný faktor ovlivňující praxi sociální práce

Dříve než položíme otázku spojenou s vlivem diskurzů, je potřeba si ujasnit, co pod tímto pojmem rozumíme. Přestože i zdánlivě jednoduché vymezení jakéhokoliv pojmu se nám může jevit zbytečné, na základě vlastního archetypálního přesvědčení o nějaké skutečnosti se můžeme mnohdy dopustit zásadního nepochopení druhými. Je to tím, že často eliminujeme podstatu odlišného vnímání podstaty v kontextu úhlu pohledu druhých.

Fairclough (2004) hovoří o diskurzích jako o způsobech reprezentování aspektů světa. Různé diskurzy v tomto pojetí představují spektrum pohledů na svět. Do jisté míry jej vymezuje jako subjektivní náhled, který nepředstavuje skutečnost, ale určitý směr, v jakém je tento svět viděn. Další náhled do pojetí diskurzu nám poskytuje Hall (2001), dle kterého je to určité pravidlo, jak mluvit nebo psát o příslušném tématu přijatelným a srozumitelným způsobem, který nám určuje meze a limity pro konkrétní téma a vystižení určitých poznatků. Foucault (1972) ve své koncepci vymezuje hned tři významy tohoto termínu. První je obecná doména všech prohlášení, tedy široký souhrn všech pronesených výroků, sepsaných textů a pronesené komunikace. Jako druhý koncept označuje individualizované skupiny prohlášení, tedy generalizovaný náhled dle určité disciplíny či oblasti. Zde se jedná o diskurz vycházející ze shodného hodnotového pozadí, ve kterém jsou sdílána obdobná hodnotová pravidla. Ve třetí, spíše abstraktní rovině definuje tento pojem jako souhrn skryté množiny pravidel, princip vytváření textů a předem daná schémata, která stojí za konkrétním materiálem.

Právě druhá koncepce Foucaultova (1972) pojetí se nejvíce blíží mému vlastnímu vnímání obsahového významu tohoto slova. Pod individualizovanou skupinou vidím podobně jako zmíněný autor shodné hodnotové pozadí, které představuje pravidla určitého pohledu na skutečnost z konkrétní oblasti. Hallovi (2001) hranice v mé představě zajišťují to, že tato oblast je jasně vymezena, podobně jako například název oboru, vědy či přesvědčení, ze kterého tento diskurz vychází. Rozsah celého pohledu nakonec spatřuji ve východisku Fairclougha (2004), které zdůrazňuje sílu diskurzu pramenící z vlastní subjektivity a jeho schopnost poskytnout názorové pojetí patrně jakékoliv reality.

Význam zamyšlení se nad diskurzí určité praxe vysvětluje Healyová (2005), která diskurzivní přístupy používá k identifikaci a analýze klíčových filozofií a myšlenek, které formují pracovní postupy sociálních a zdravotnických institucí. Analýza diskurzů určité instituce může osvětlit předpoklady, které řídí zdravotní a sociální organizace. Často také bývají zdrojem vnitřního napětí a konfliktů těchto organizací.

Právě možnost diskurzivního pojetí je vzhledem k nevyhraněnosti a absenci institucionální základny sociální práce jedním z hlavních nástrojů, které nám mohou pomoci definovat sociální práci jako vědu. Naštěstí již dnes patrně nejsme v situaci, kdy bychom museli „vědeckost“ sociální práce obhajovat, jelikož porevoluční rozvoj sociální práce na vysokých školách, ať již po stránce teoretické, či výzkumné, vedl k pozitivnímu vlivu na sociální práci jako samostatnou vědní disciplínu (Chytil, 2006). Přes tyto skutečnosti však patrně všichni vnímáme význam diskurzů v sociální práci jako velice specifický a nepostradatelný oproti ostatním vědním oborům. Osobně

vnímám postavení sociální práce v tomto kontextu přinejmenším jako hraniční. Je třeba si ovšem uvědomit, že žádný obor, včetně těch exaktních, historicky neexistuje sám o sobě, neboť jak řekl již před více než tisícem let první arabský filozof Alkindus: „*Filozofie je matka věd*.“

5. Diskurzy ovlivňující výkon doprovázení pěstounských rodin

V důsledku toho, že celá sociální práce je ovlivňována, ba dokonce do jisté míry determinována svými diskurzů, je nasnadě vyvodit, že ani doprovázení pěstounských rodin není v tomto směru výjimkou. Diskurzů, které ovlivňují výkon této činnosti, nalezneme pochopitelně bezpočet. Pro představu mohu zmínit diskurz psychologický, pedagogický, sociologický nebo biomedicínský. Tyto jmenované diskurzy hrají klíčovou roli například při vyhodnocování situace dítěte, zajištění jeho zdravého rozvoje, nebo při zvažování doporučení odebrání dítěte z péče. Ačkoliv řadu zkoumaných diskurzů lze dělit na jejich konkrétnější subkategorie, pro větší přehlednost budu užívat obecnější dělení. Rovněž by bylo velmi náročné věnovat se všem diskurzům, které určitou měrou ovlivňují předkládanou organizaci a výkon její práce. Proto jsem přistoupil k účelnému zvolení těch diskurzů, které v kontextu této praxe považuji za nejdominantnější a nejvýznamnější.

5.1. Právní diskurz

Již ze samotného názvu sociálně-právní ochrany dětí je patrné, že jedním z dominantních diskurzů této oblasti sociální práce bude *právní diskurz*. Tuto tezi jen potvrzuje skutečnost, že podobu náhradní rodinné péče v České republice v poslední době bezpochyby nejvíce ovlivnila právě novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Jak uvádí Paleček a Bubleová (2015), ze strany doprovázejících organizací je tato legislativní změna vnímána pozitivně, přestože jsou v ní patrné ještě dosti znatelné mezery. S tímto konstatováním musím na základě vlastní praxe jen souhlasit. Právě legislativní nedostatky a snahy o jejich napravení vnímám jako nejintenzivnější vliv právního diskurzu na praxi doprovázení pěstounských rodin. Jako příklad mohu uvést situaci, kdy dceři paní R., žijící v malém městském dvoupokojovém bytě, bylo odebráno dítě. Vzhledem k finančním a materiálním poměrům paní R. (babičky dítěte) by dříve bylo zdánlivě jediným možným východiskem umístit dítě do dětského domova. Paní R. totiž sice obstojně zvládala výchovu dětí, ke kterým měla i láskyplný vztah, ale v malém bytě žila s partnerem a dalšími čtyřmi vlastními dětmi. Rodina se potýkala s intenzivními finančními problémy včetně zadlužení, které pěstounce bránilo dosáhnout na větší městský byt. Paní R. bylo ovšem díky současné legislativě podporující model rodinné péče dítě přes viditelné materiální nedostatky svěřeno. Díky dávkám odměny pěstouna, podpory doprovázející organizace a pochopitelně i vlastním úsilím se rodina dokázala s finančními problémy vypořádat a dluh na nájemném splatit. Nyní je jen otázkou času, kdy se rodina většího a přijatelnějšího bytu dočká.

5.2. Psychologický diskurz

Význam samotné psychologie pro sociální pracovníky nám dokládá přímo asociace vzdělavatelů v sociální práci (2014), která přirazuje tento obor k profilovým disciplínám sociální práce. Důraz je kladen zejména na aplikaci poznatků, a to především ve smyslu hledání souvislostí konkrétních poznatků s výkonem sociální práce. Psychologie zprostředkovává pochopení podstaty prožívání a chování člověka z pohledu hlavních teorií osobnosti a psychologických směrů. Významné jsou sociální faktory, které ovlivňují lidskou psychiku. Pokud se v této oblasti správně orientujeme, umožňuje nám to rozumět podstatě lidské interakce a účinně se do ní zapojit.

V kontextu předkládané praxe nejvyšší vliv *psychologického diskurzu* přisuzuji zejména poznatkům z oblasti vývojové psychologie. Teorie citové vazby (Bowlby, 2010) nebo pojednání o psychické deprivaci (Matějček, Langmeier, 2011) představují zásadní poznání, kterým by měl být

vybaven každý pracovník pohybující se v náhradní rodinné péči². Vedení organizace přikládá psychologickým teoriím z oblasti vývojové psychologie velký význam. Pracovníkům je na interních školeních osvětlována i podstata zmiňovaných jevů z pohledu neurologie. Pracovníci se učí i základům diagnostiky poruch citové vazby, která jim v praxi napomáhá porozumět některým specifickým projevům této poruchy. Například pěstounka paní T. si svému klíčovému pracovníkovi dlouhou dobu stěžovala na „zlobivé“ projevy svěřeného dítěte. Paní T. se domnívala, že se dítě takto projevuje bez jakékoliv vnější příčiny. Pracovník během jedné z konzultací pozoroval absenci očního kontaktu dítěte, zvláštní návyky spojené s jídlem a sklony k nadměrné přítulnosti. Tyto pozorované skutečnosti si dal do souvislosti s příznaky poruchy citové vazby, o kterých měl povědomí z absolvovaného kurzu, který organizace pořádala. Paní T. souhlasila s diagnostikou a u dítěte byla porucha citové vazby skutečně zjištěna. Dítě začalo docházet na terapie a pěstounka paní T. k jeho projevům rázem přijala jiný postoj.

5.3. Etický diskurz

Dalším pozorovaným diskurzem v praxi doprovázení pěstounských rodin je podle zkušeností předkládané instituce také *etický diskurz*. V poslední době můžeme v řadě profesí pozorovat požadavek na důsledné dodržování etické praxe. V důsledku těchto požadavků jsou kladeny rostoucí nároky na etické povědomí při každodenním jednání. Jen těžko jej můžeme nepovažovat za další starost, která se vkrádá zejména do už tak přeplněné agendy sociálních pracovníků (Fischer, Janděsek, Kroupová, et al., 2008). Dodržování etiky je rovněž kladeno na srdce pracovníkům z předkládané organizace. V praxi se v důsledku toho setkáváme s řadou etických dilemat, která znesnadňují výkon klíčového pracovníka a občas odvracejí pozornost od hlavního předmětu zájmu, tedy dítěte. K pěstounce paní M., která je příslušnicí romského etnika, přišel na předem sjednanou konzultaci nový klíčový pracovník, který s rodinou spolupracoval velmi krátkou dobu. Po příchodu pracovníka mu paní M. nabídla občerstvení v podobě nápoje a drobného pokrmu. Pracovník uvědomující si etické zásady spojené s nepřijímáním občerstvení od klientů tuto možnost odmítl. Reakce paní M. byla velmi emotivní. V důsledku toho konzultaci narušila téměř půlhodinová debata, jelikož paní M. se domnívala, že pracovníkovy důvody odmítnutí jsou zapříčiněné předsudky vůči jejímu etniku, což diskusi přeneslo k velmi citlivému tématu, které zabralo cenný čas z konzultace, který měl být věnován zcela jiným pracovním záležitostem. Pracovník pak musel s pěstounkou dlouhodobě budovat vzájemnou důvěru.

5.4. Morální diskurz

Posledním diskurzem předkládané praxe je *morální diskurz*. Problematiku morálky klíčového pracovníka sledují prakticky v každém ohledu výkonu praxe. Morálka patří k jedné z nejstarších forem sociální regulace. Člověk žije mezi jinými, a ať chce nebo ne, svým konáním zasahuje i realizuje zájmy jiných lidí (Bohunická, 2002). Při výkonu sociální práce platí toto konstatování dvojnásob. Sociální pracovník je z principu své profese často vykonavatelem sociální regulace a jeho pracovní konání ovlivňuje životy lidí explicitně. Spolupráce s paní P. byla od samotného začátku problematická. Pěstounka paní P. dlouhou dobu odmítala návštěvy klíčového pracovníka v rodině a trvala na schůzkách v kanceláři. Po intenzivním vysvětlování potřeb pracovníka znát prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, paní P. svolila ke konzultacím v jejím domově. Po příchodu pracovníka bylo jasné, proč se pěstounka chtěla návštěvám pracovníka vyhnout. V bytě byl nepořádek takového rozsahu, že pracovník musel čekat na to, až paní P. odklizením hromady věcí uvolní místo na sezení. Pěstounka se snažila během spolupráce plnit cíle, které si s pracovníkem sjednali, a působila tedy v tomto ohledu zodpovědně. Nahromaděný odpad v domácnosti byl tedy

² Děti nacházející se v pěstounské péči jsou v důsledku své minulosti (zanedbávání, týrání, ústavní péče, apod.) často poznamenány. Klíčový pracovník se proto musí ve zmiňovaných teoriích dobře orientovat a přikládat jejím příznakům a projevům náležitou pozornost.

jediným, zato ovšem významným důvodem, proč společně s OSPOD odebrat dítě z pěstounské rodiny. Přesto se pracovník rozhodl pokusit s paní P. spolupracovat na odstranění odpadu. Tato snaha trvala dlouhé měsíce, téměř roky. Až po uplynutí této doby a žádných viditelných výsledcích se pracovník rozhodl pro druhou variantu a v současné době řeší společně s OSPOD náležitosti spojené s odebráním dítěte z pěstounské péče paní P.

Ať již považujeme za diskurz celkovou morálnítu společnosti v kontextu jejích hodnot, nebo vnitřní morální úroveň jednotlivého pracovníka, tento fenomén principiálně ovlivňuje výkon předkládané praxe. Tuto skutečnost si vysvětlují tím, že současná podoba praxe je z důvodu své krátké existence nedostatečně standardizovaná. V úvodu práce jsem se pokusil sám shrnout pilíře, na kterých doprovázení stojí. Mé konstatování je samo o sobě kontroverzní v tom ohledu, že klíčový pracovník má podle aktuálního vymezení rodinu *podporovat* a zároveň *kontrolovat*. Nevyhraněnost této situace dle mého pohledu nutí klíčové pracovníky učinit na základě vlastního morálního přesvědčení rozhodnutí, do které z těchto úloh se stylizují více.

6. Potřeby klienta konstruované diskurz

Každý z přítomných diskurzů u klienta konstruuje obecné i specifické potřeby. Pod pojmem obecné v tomto smyslu chápu ty potřeby, které jsou u klienta vyvolány v důsledku více diskurzů. Zaměřím se na ty, které shledávám pro praxi nejvíce podstatné.

V případě *právního diskurzu* můžeme jasně konstatovat specifickou **potřebu orientování se v legislativě** vykonávání pěstounské péče. Vzhledem k zmíněným nedostatkům a častým změnám, které klienta mnohdy explicitně ovlivňují, je pro kvalitní spolupráci nezbytné, aby nejasností spojených s právním kontextem doprovázení bylo co nejméně. Klient má v tomto případě na výběr ze dvou řešení, jak si potřebu naplnit. V prvním případě má možnost se právními aspekty doprovázení zabývat sám, což ovšem řada klientů odmítá, neboť se (patrně i správně) domnívá, že průvodcem po legislativním prostředí pěstounské péče by měl být pracovník. Čímž se dostáváme k druhému způsobu uspokojení této potřeby, kterým je právě spoléhání se na znalosti a schopnosti klíčového pracovníka. Takový postup u klienta konstruuje ovšem potřebu další (obecnou) – důvěru vůči pracovníkovi.

Na základě *psychologického diskurzu* je u klienta konstruována specifická **potřeba porozumění vzorcům vývojové psychologie**. Pro to, aby pěstoun poskytl svěřenému dítěti náležitou výchovu a péči, je důležité, aby porozuměl některým specifickým aspektům psychického vývoje dítěte v náhradní rodinné péči. Pěstoun si může bez znalostí těchto specifík dítěte v náhradní rodinné péči některé jeho projevy interpretovat nesprávně a v důsledku toho pak jednat s dítětem takovým způsobem, který může být někdy až kontraproduktivní.

Dále je v důsledku tohoto diskurzu u klienta utvářena **potřeba empatického a profesionálního přístupu ze strany pracovníka** v případě konzultování pro klienta náročných témat. Jako takové náročné téma můžeme označit například kontakt s biologickou rodinou dítěte. Náročným se toto téma stává zejména v případě příbuzenské pěstounské péče, kdy je biologickým rodičem dítěte někdo z příbuzných pěstouna (zpravidla většinou dcera nebo syn pěstouna)³. Vzhledem k tomu, že tyto rodiče se mnohdy nevyrovnaají se skutečností, že jejich vlastní potomek (či jiný příbuzný) nezvládl péči o vlastní dítě, případně je například dokonce aktivním uživatelem drog, má kriminální minulost, trpí duševní poruchou apod., nechtějí s ním nadále komunikovat. Vzhledem k časté obtížnosti konzultování tématu kontaktu s biologickou rodinou lze předpokládat, že klient má potřebu a zájem na tom, aby k němu pracovník přistupoval empaticky a dle správných psychologických zásad.

³ Specifická skupina pěstounů, která je ovšem v porovnání s nepříbuzenskou pěstounskou péčí (tzv. zprostředkovanou) ve velké početní převaze. Na konci roku 2014 bylo podle výkazu o výkonu sociálně-právní ochrany dětí (2014) evidováno celkem 9 009 příbuzenských pěstounů, což je vzhledem k celkovému počtu 13 457 pěstounů v porovnání se zprostředkovanými 66,9 %.

V kontextu *etického diskurzu* je u klienta konstruována **potřeba porozumění etickým zásadám organizace**. Zdánlivě triviálním příkladem významu této potřeby je kontroverzní situace, do které se pracovník poměrně často a jednoduše dostává z důvodu pravidelných návštěv domácnosti klientů. Věřím, že příklad se týká mnohem širšího spektra sociální práce, ve kterém je potřeba chodit do domácnosti klientů. Celkem obvykle se stává, že po příchodu do domácnosti rodiny je klíčovému pracovníkovi nabízeno občerstvení. Přitom je ovšem v řadě etických kodexů organizací zakomponováno pravidlo, že pracovník v takové situaci nesmí nabízené jídlo či nápoje přijmout. Etické dilema následně spatřuji ve zkušenosti, že řada klientů, zejména těch ohrožených sociálním vyloučením nebo sociálně slabých, se po odmítnutí této nabídky cítí dotčeni. Některé rodiny si odmítnutí interpretují tak, že se pracovník štítí tuto nabídku přijmout. Celá situace se pochopitelně následně odráží na vztahu klient–pracovník. Tím utrpí rovněž vzájemná spolupráce, potažmo také svěřené dítě, které je hlavním předmětem této spolupráce. Pro klienta je tedy nezbytné, aby měl jisté povědomí o etických zásadách spojených s výkonem služby.

Morální diskurz je dle mého pojetí nejvýraznější faktor ovlivňující výkon praxe. Zmiňované skutečnosti spojené s nevyhraněností doprovázení jakožto současně *podpůrné i kontrolní* služby staví pěstouny do role, kdy jsou v podstatě závislí na individuálním morálním vyhodnocení klíčového pracovníka. Tato skutečnost u klienta vyvolává **potřebu sdílení stejných morálních hodnot s pracovníkem**. Podstatu této potřeby spatřuji v tom, že pro klienta je důležité, aby rozložení *kontroly a podpory* v doprovázení bylo ze strany pracovníka vnímáno ideálně ve stejném poměru jako u klienta.

Napříč diskurzy lze pozorovat jednu obecnou potřebu, kterou jsem nastínil u konstrukce právního diskurzu. Jedná se o **potřebu důvěrného vztahu** s pracovníkem. Plně důvěrný vztah vůči pracovníkovi může klientovi sloužit jako alternativa ke všem zmiňovaným potřebám. Avšak v určité míře je důvěra vždy při spolupráci nezbytná. Jak uvádí Kopřiva (2006), klient potřebuje sociálnímu pracovníkovi důvěřovat, cítit se v bezpečí a přijímaný. V případě absence tohoto vztahového rámce se práce pomáhajícího stává jen výkonem svěřené pravomoci.

7. Utváření role pracovníka v důsledku přítomnosti diskurzů

Každý z přítomných institucionálních diskurzů se určitým způsobem podílí na utváření role klíčového pracovníka. Zjištění vlivu diskurzů na utváření této role nám může poskytnout ucelený pohled na identitu pracovníka a přiblížit nás tak k jasnější představě o správném naplňování služby doprovázení.

V důsledku *právního diskurzu* a s ním pojícího se legislativního vymezení je praxe taková, že klíčový pracovník je do jisté míry vnímán jako autorita, jelikož i samotný pracovník je uváděn v dohodě o výkonu pěstounské péče (případně alespoň v jejím dodatku) a zároveň je pověřen k odevzdávání půlročních zpráv o spolupráci pracovníku OSPOD, čímž je mu prostřednictvím legislativy udělena určitá symbolická moc v očích klientů. Tak tomu bylo také u pěstounky paní S., která vychovává společně s manželem jejich vnučku. Přestože rodina ví o dlouhodobém záměru navrátit dítě do původní biologické rodiny (jejich syna a jeho partnerky), nechťejí se smířit se ztrátou příjmu z dávek pěstounské péče. Biologičtí rodiče se po rozchodu, kdy nebyl ani jeden z nich schopen se o dítě starat, dali znovu dohromady a nyní žijí ve společné domácnosti a vychovávají svou druhou dceru. Po několika konzultacích s biologickou rodinou byla matka pracovníkem namotivována k tomu, aby si podala žádost o svěření dítěte zpět do své péče. Pracovník pak tuto radostnou novinu šel oznámit paní S. a jejímu manželovi. Ti na informaci reagovali projevem naprostého odporu, během kterého hlasitě křičeli a vyhrožovali pracovníkovi žalobou, pokud dítě bude do péče biologických rodičů skutečně navraceno. Pracovník se snažil rodině vysvětlit, že jeho reálná moc v této záležitosti je fakticky minimální až zanedbatelná, jelikož o změně výchovného prostředí dítěte rozhoduje soud, potažmo OSPOD. Tomu ale paní S. s manželem nevěřili. Jejich argumentem k tomu bylo právě již zmiňované psaní pravidelných zpráv. Rodina pracovníka

vnímala jako člověka, který je chodí kontrolovat, nikoliv podporovat v péči. Tato podpora zde nebyla tolik intenzivní také z toho důvodu, že rodina se snažila navenek tvářit naprosto idylicky, aby nedala pracovníkovi záminku k odebrání dítěte.

Na základě *psychologického diskurzu* je klíčový pracovník stavěn do role podporovatele. Prostřednictvím empatického přístupu a psychologických technik může pracovník snadněji navázat důvěrný vztah s pěstounem i dítětem. V určitém ohledu je tedy psychologický diskurz pomocným nástrojem k zajištění efektivnější spolupráce, která je zprostředkována právě fungujícím vztahem mezi subjekty doprovázení. Praktickým příkladem může být jedna nešťastná událost, kdy pěstounka paní C. zemřela. Pracovník s ní měl po dobu intenzivní spolupráce velmi vřelý profesionální vztah, mimo jiné díky tomu, že pěstounce pomohl s řadou problémů a ta mu za to byla vděčná. O úmrtí pěstounky se pracovník dozvěděl poté, co mu zavolala dcera pěstounky paní C. Byla velmi rozrušená a prosila pracovníka, aby co nejdříve přijel. Paní H. chtěla s pracovníkem probrat potřebné náležitosti k tomu, aby dítě, které pěstounka paní C. měla v péči (synovec paní H.), bylo svěřeno jí. Po příjezdu pracovníka bylo velmi těžké s paní H. komunikovat. Díky tomu, že pracovník případ před odjezdem supervidoval s terapeutem služby a dostal mnoho doporučení k vedení takového rozhovoru, pracovníkovi se podařilo paní H. dostat do stavu relativní psychické pohody a navázat s ní profesionální vztah. Paní H. se následně, patrně i díky této dobré zkušenosti, stala klientkou pracovníka.

Jak již bylo nastíněno výše, *etický diskurz* může velmi zásadně ovlivnit vztah mezi pracovníkem a klientem. Závisí pouze na schopnostech a rozhodnutí pracovníka, jakým způsobem pracuje s dilematy, která v důsledku tohoto diskurzu vznikají. Pracovník se v případě neschopnosti dostatečně vysvětlit klientovi podstatu etických zásad ocitá před volbou mezi porušením těchto zásad a rizikem poškození vztahu s klientem.

Na místě je v případě tohoto diskurzu také otázka, koho v případě doprovázení považovat za klienta. Je důležité si uvědomit, že služba doprovázení ze zákona zahrnuje jak podporu dítěte, tak podporu pěstouna. Klientem je tedy pěstounská rodina jako celek (Semerádová, Černá, Zachařová, 2013). Součástí doprovázení a kompetencí klíčového pracovníka je mimo jiné jednání s institucemi, které se určitým způsobem týkají oblastí spolupráce. Je ovšem otázkou, do jaké míry má pracovník usilovat o mnohdy neefektivní zkompetentnění pěstouna a kdy jednat v zájmu dítěte „na vlastní pěst“. To může být v danou chvíli sice rychlejší, ale pro pracovníka náročnější a pro pěstouna v ohledu jeho zmocňování bezvýznamné. Podpora klienta (pěstouna) znamená podle etického kodexu sociálních pracovníků ČR (2006) podporu k vědomí vlastní odpovědnosti a pomoc při hledání možností zapojení klienta do procesu řešení problémů. Z pohledu klienta (dítěte) ovšem v takové situaci může docházet k výraznému zpomalení a snížení efektivity řešení problémů dítěte. Podobně tomu bylo také u pěstounky paní H., která chtěla dítě prostřednictvím elektronické přihlášky zapsat do mateřské školy. Paní H. byla staršího věku, nicméně ovládala základní práci s PC a internetem. Pracovník pěstounce popsal všechny potřebné kroky, které musí k úspěšnému zapsání dítěte vykonat. Telefonicky se také poslední možný den zápisu ujistil, zda paní H. skutečně elektronickou přihlášku vyplnila a odeslala. Přestože pěstounka tvrdila, že ano, pracovník po celou dobu tušil, že tomu tak nebude. Mohl přihlášku vyplnit za paní H., ale upustil by tak od jejího zkompetentnění. Na druhou stranu dítě po neúspěšně podané přihlášce muselo na nástup do mateřské školy čekat další rok. Proto byla tato situace od svého počátku dilematická. Choval se tedy sociální pracovník neprofesionálně, pokud striktně dodržoval metodická doporučení a do jisté míry tím zanedbal cíl spolupráce? Zde je na místě otázka ohledně samotného pojmu profesionalita a jeho výkladu. Právě rozličnost těchto výkladů může dilema způsobovat. Pokud ne dilema u konkrétního sociálního pracovníka, tak v sociální práci obecně u srovnatelných případů, které nejsou řešeny jednotně.

Etický diskurz v tomto ohledu tedy působí velmi rozporuplně a staví klíčového pracovníka do pozice, kde se musí rozhodovat na základě svého vnitřního přesvědčení, a etika je tak značně ovlivněna morálkou jednotlivého pracovníka. Což nás přivádí k poslednímu a dle mého názoru nejvíce dominantnímu diskurzu předkládané praxe.

Právě *morální diskurz* je při utváření role klíčového pracovníka významný faktor. Příčinu této skutečnosti vidím v nevyhraněnosti pozice klíčového pracovníka z pohledu zmiňovaných pilířů doprovázení *kontroly* a *podpory*. V tomto důsledku pracovníci inklinují buď k přílišné podpoře rodiny a v důsledku (mnohdy záměrného) přehlížení nedostatků tak eliminují její kontrolu, nebo naopak opomíjejí podporu a rodinu pak nechají napospas jejím problémům. Podstata role je tedy závislá na vlastní morálce pracovníka. Ukázkou z praxe zde může být znovu případ paní K., jelikož tento případ byl opakovaně projednáván v rámci pravidelných intervizí pracovníků organizace. Při diskusích o případu se každý z pracovníků vyjadřoval odlišně. Někteří pracovníci zastávali od počátku názor, že dítě paní K. by mělo být z péče odebráno, jiní podobně jako klíčový pracovník paní K. podporovali usilovnou a místy až frustrující práci na motivování pěstounky ke změně a odstranění odpadu z domácnosti. Sjednání morálního postoje pracovníků nastalo až v krajní chvíli, kdy byly v případě přítomny indikátory zřetelného ohrožení zdraví dítěte.

8. Závěr

Přestože diskurzů ovlivňujících výkon doprovázení je celá řada, vymezil jsem ty, které praxi dle mého názoru ovlivňují nejvíce. Ať už uvažujeme nad právním, psychologickým, etickým nebo morálním diskurzem, všechny ovlivňují výkon praxe sociálně-právní ochrany dětí, a to řadou způsobů. Samotný vliv diskurzů na praxi pokládám za samozřejmý a v sociální práci za nezbytný, jelikož celou tuto disciplínu vnímám jako multidisciplinární vědu.

To, jak předkládané diskurzy konstruují popsanou praxi, je dle mého názoru žádoucí a adekvátní. Doprovázení je založeno na ovlivňování a koordinaci člověka (jak pěstounů, tak svěřeného dítěte) v přirozené rozmanitosti jeho prostředí, a tudíž je potřeba jej i stejně rozmanitě ovlivňovat mnoha kontexty.

Problematickým shledávám avizované nejasné vyhranění role klíčového pracovníka do současného postavení kontrolovatele a podporovatele. Netvrdím, že jsou tyto role neslučitelné, ale k jejich vzájemné symbióze je třeba velkého profesionálního úsilí a osobnostních dispozic pracovníka, kterými zdaleka ne všichni disponují.

Právě morálka pracovníka je v tomto důsledku nejvlivnějším diskurzem výkonu doprovázení. Pracovník je neustále vystavován situacím, které vyžadují jeho vlastní úsudek a rozhodnutí. Východiskem z této situace by dle mého přesvědčení mohla být buď výraznější plošná standardizace práce klíčových pracovníků, nebo přehodnocení jejich úkolů. Prezentovaná instituce se s tímto problémem vyrovnává zvýšenou pozorností osobním a morálním dispozicím potenciálního pracovníka již při jeho výběru. Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry je žádoucí ponechávat výsledky práce klíčových pracovníků závislé na kultuře příslušné organizace.

Vzhledem k již avizované skutečnosti, že praxe doprovázení pěstounských rodin je relativně novou službou, stále se prostřednictvím řady různých výzkumů mapují potřeby všech subjektů, kterých se nový systém týká. Výsledky jsou následně zpravidla prezentovány například na odborných konferencích, skrze které jsou zprostředkovány i patřičným institucím, které mohou praxi ovlivnit (Paleček, Bubleová, 2015; Bubleová, Novák, Vágnerová et al., 2014). Na základě zmíněných výzkumů lze alespoň nepřímo ovlivnit všechny zmiňované diskurzy doprovázení, což zajišťuje celému systému sociálně-právní ochrany dětí velmi potřebný participativní princip.

Doprovázení pěstounských rodin v kontextu praxe předkládané organizace je ovlivňováno čtyřmi dominantními diskurzy. Jedná se o právní, psychologický, etický a morální diskurz. V důsledku relativně krátké legislativní zakotvenosti doprovázení je v současné době patrný vysoký vliv právního diskurzu, u kterého lze ovšem v budoucnu očekávat snížení vlivu. Psychologický diskurz zajišťuje doprovázení určitou odbornost a napomáhá udržovat s klientem harmonický vztah. Etický diskurz má dopady spíše negativní, jelikož způsobuje u pracovníka dilemata, která spolupráci komplikují. Všechny zmiňované diskurzy mají zcela zásadní dopad na výkon praxe, ale pouze morální diskurz principiálně vymezuje samotnou podstatu toho, jak bude spolupráce probíhat, jelikož určuje, v jakém poměru bude pracovník inklinovat ke kontrole a podpoře rodiny.

Použité zdroje

- ASVSP. 2014. *Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP* [online]. Brno: ASVSP. [19. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.asvsp.org/standardy.php>
- BOHUNICKÁ, L. 2002. Možnosti etického diskurzu v procesu utváření morálních norem. *Filozofia*, 57(6), 431–436.
- BOWLBY, J. 2010. *Vazba*. Praha: Portál.
- BUBLEOVÁ, V., NOVÁK, O., VÁGNEROVÁ, M. et al. 2014. *Výzkum praxe náhradní rodinné péče v České republice a zkušenosti aktérů s touto praxí* [online]. Praha: Středisko náhradní rodinné péče. [21. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/Monografie.pdf>
- FAIRCLOUGH, N. 2004. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London and New York: Routledge.
- FISCHER, O., JANDEJSEK, P., KROUPOVÁ, A. et al. 2008. *Etika a lidská práva v sociální práci* [online]. Praha: Centrum sociálních služeb Praha. [19. 5. 2015]. Dostupné z: <http://mail.vsss.cz/skripta/BI%C3%A1ha/Etika/Etika-a-lidska-prava.pdf>
- FOUCAULT, M. 1972. *The Archaeology of Knowledge*. In: MCHOUL, A., GRACE, W. 2002. London and New York: Routledge.
- HALL, S. 2001. *Foucault: Power, Knowledge and Discourse*. In: WETHERELL M., TAYLOR, S., YATES, S. 2001. *Discourse Theory and Practice: A Reader*. London: Sage.
- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories in Context*. London: Palgrave Macmillan.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- CHYTIL, O. 2006. Czech Republic: Is Social Work a Science or Is It Just a Profession? *Social Work & Society*, 4(2), 330–340.
- KOPŘIVA, K. 2006. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- MATĚJČEK, Z., LANGMEIER, J. 2011. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum.
- MPSV. 2014. *Roční výkaz o výkonu sociálně-právní ochrany dětí za rok 2014* [online]. Praha: MPSV. [19. 5. 2015]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/20966/Sum_V20_2014.xls
- PALEČEK, J., BUBLEOVÁ, V. 2015. *Náhradní rodinná péče v České republice a zkušenosti přímých aktérů* [online]. Praha: Středisko náhradní rodinné péče. [19. 5. 2015]. Dostupné z: http://www.nahradnirodina.cz/files/File/Kulate_stoly_2015/2015_NRP_v_CR_v_reflexi_NNO_J._Palecek.pdf
- ROZUM A CIT. 2014. *Sborník praxe novely o sociálně-právní ochraně dětí – s rozumem a citem* [online]. Praha: Rozum a Cit. [21. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/cz/soubory/publikace-178.pdf>
- SEMERÁDOVÁ, M., ČERNÁ, R., ZACHAŘOVÁ, B. 2013. *Metodika doprovázení: Podpora, vzdělávání a kontrola při výkonu náhradní rodinné péče*. Chrudim: Amalthea.
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2006. *Etický kodex sociálních pracovníků* [online]. [21. 5. 2016]. Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_ssper.pdf
- STUCHLÍKOVÁ, L. 2015. Hrozí nám Norsko, varuje poslankyně a chce zrušit pěstouny [online]. *Aktuálně.cz*. [21. 5. 2016]. Dostupné z: <http://zpravy.aktualne.cz/domaci/hrozi-nam-norsko-varuje-poslankyne-a-chce-omezit-pestouny/r~5db86e909ff611e4bdad0025900fea04/>
- ŠIMKOVÁ, L. 2012. Jde to vůbec? Úvahy ke spolupráci sociálních služeb a OSPOD [online]. *Sociální revue.cz* [19. 5. 2015]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/jde-to-vubec-uvahy-ke-spolupraci-socialnich-sluzeb-a-ospod>
- ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Zákon č. 401/2012 Sb., kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

Operacionalizace v kvantitativním sociálněvědním výzkumu

Operationalisation in Quantitative Research in Social Sciences

František Znebežánek

Mgr. František Znebežánek, Ph.D.,¹ působí na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, vedle toho také na Katedře společenských věd Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. Zabývá se především problematikou sociologické teorie, metodologie sociologie, sociologie konfliktu a modernizace.

Abstrakt

Článek se zabývá nejdůležitějšími aspekty procesu operacionalizace v kvantitativním výzkumu v sociálních vědách. Zachycuje proměnu operacionalismu empirického pozitivismu v operacionalizaci logického pozitivismu ve společenských vědách. Upozorňuje na rozdíl mezi operacionalismem, který definuje pojmy prováděnými operacemi, a operacionalizací jako vymezením pojmu indikátory. Argumentuje, že soubor indikátorů pojmu nemůže být určen přímou logickou cestou, nýbrž že je vždy stanoven arbitrárně. Článek se zabývá také problémem obsahové a konstruktové validity a výhodami a nevýhodami standardizace indikátorů. Závěrečná část článku obsahuje příklad operacionalizace pojmu z oblasti sociální práce.

Klíčová slova

operacionalizace, indikátory, validita, standardizace indikátorů

Abstract

The paper deals with the most important aspects of the processes of operationalization in quantitative research in social sciences. It detects the process of replacement of operationalism of empirical positivism by operationalization of logical positivism. It draws attention to the difference between operationalism defining concepts by means of carried out operations, and operationalization as deliniation of concepts by means of indicators. It argues that the set of indicators of a concept cannot be determined via a direct logical way, but that it is always determined arbitrarily. The paper deals also with the problem of content and construct validity and the advantages and disadvantages of standardization of indicators. The final part of the article contains exampl of operationalization of a concept from the field of social work.

Keywords

operationalization, indicators, validity, standardization of indicators

¹ Kontakt: Mgr. František Znebežánek, Ph.D., Katedra sociálních věd, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě, Fr. Šrámka 3, 709 00 Ostrava – Mariánské Hory; frantisek.znebejanek@osu.cz

Úvod

Sociální pracovníci stojí velmi často před problémy, jejichž řešení přesahuje možnosti individuálních zkušeností. Porozumění takovým problémům mnohdy vyžaduje provedení různých typů empirických analýz, jejichž výsledky umožňují zefektivnit činnosti v mnoha oblastech sociální práce. Jedním z typů těchto analýz jsou kvantitativně orientované empirické výzkumy, jež patří k nepostradatelným nástrojům sociálněvědního výzkumu. Tyto výzkumy jsou z mnoha důvodů, především pro svou rychlost a možnost zobecnění, efektivním způsobem zkoumání mnoha problémů, na které v sociální praxi, včetně praxe sociální práce, narážíme. Kvantitativní výzkum je aplikovatelný ve všech sociálních vědách včetně sociální práce, a proto není nutno pro jeho použití v sociální práci koncipovat specifickou variantu této výzkumné strategie. Jeho možnosti a omezení platí stejně tak pro sociální práci jako pro ostatní sociální vědy.

Jednou z klíčových operací tohoto typu výzkumů je proces operacionalizace, jímž se v této stati zabývám. Sociální pracovník provádějící výzkum si může v tomto procesu klást např. otázky: Jak mám určit indikátory pojmů hypotézy? Existuje přesný postup pro stanovení jejich počtu? Jak si zkontrolovat, že jsem zvolil správné indikátory?

Operacionalizaci lze chápat v užším, nebo také v širším smyslu. V užším smyslu je operacionalizace určením souboru indikátorů pojmů, které obsahuje hypotéza. Buriánek soudí, že v širším smyslu jde navíc o určení předmětu výzkumu a výběru vzorku (Buriánek, 1993). Můžeme říci, že operacionalizace může být chápána jako proces, který překonává rozpětí mezi teoretickým pojmem a informací o realitě. V tomto smyslu je obsahem operacionalizace také způsob měření a v nejširším slova smyslu dokonce způsob statistického zpracování a interpretace dat.

V této stati se zabývám operacionalizací ve smyslu konstrukce indikátorů pojmů, jejich validitou a standardizací. K těmto aspektům operacionalizace se pravděpodobně vážou nejčastější otázky, které si v souvislosti s operacionalizací v kvantitativním výzkumu v sociálních vědách klademe.

Zdůrazňuji, že v procesu operacionalizace stojíme vždy před problémem vztahu teorie a empirie, když se snažíme spojit význam pojmu s měřením kvantitativních charakteristik jevu vymezeného pojmem. Tento problém lze řešit přinejmenším dvěma způsoby. Za prvé můžeme určit soubor činností (operací), které vedou k získání kvantitativních informací o jevu. Za druhé můžeme stanovit soubor indikátorů, jejichž prostřednictvím lze vyjádřit obsah pojmu a měřit kvantitativní charakteristiky jevu, který je jím zachycen. I když jde v obou případech o vymezení obsahu a významu pojmu, jejich odlišnost nelze přehlížet. Nerespektování rozdílů mezi nimi vytváří nepřehledné a komplikované situace.

Operacionalizace ve smyslu souboru operací vymezujících pojem je plodem empirického pozitivismu v přírodních vědách, který je založen na indukci. Operacionalizace jako stanovení indikátorů pojmu je spojena s logickým pozitivismem, který se opírá o dedukci. Oba významy pojmu operacionalizace podrobuji v této stati analýze.

Stat' není koncipována jako metodická instrukce k provádění výzkumu. Jejím záměrem je položit operacionalizaci především do historického a metodologického kontextu a také upozornit na její možnosti a ne vždy uvědomovaná úzká místa.²

1. Operacionalizace v perspektivě empirického pozitivismu

Operacionalizace ve smyslu definování pojmu operacemi pochází z dílny pozitivistického myšlení 20. let 20. století, které bylo založeno na empirismu. Jeho čelný představitel Bridgman vyložil principy operační analýzy v knize *Logic of Modern Physics* v r. 1927.

Bridgman analyzoval pojetí pojmů u Einsteina a došel k závěru, že Einstein změnil pojetí významu pojmů, které bylo do té doby ve fyzice používáno. Vycházelo z pojetí pojmu jako souboru vlastností

² V česky psané literatuře analyzoval operacionalizaci nejsystematičtěji Buriánek (1993).

objektu (Bridgman, 1958).³ Podle Bridgmana Einstein toto pojetí změnil tím, že začal chápat pojmy ve smyslu operací, jimiž jsou konstruovány.⁴ Bridgman, inspirován Einsteinem, měl za to, že pojem není ničím jiným než souborem operací, jejichž prostřednictvím dosahujeme vědění o realitě (Bridgman, 1958:5).

Operace znamená aktivitu; jsou to skutečnosti, které provázejí užití pojmu. Nemusí jít jen o operace fyzické, používané např. při měření délky. Může jít také o operace mentální, jako je tomu v případě konstrukce matematického kontinua (Bridgman, 1958). Význam pojmu tak není vyjádřen vlastnostmi reality, nýbrž operacemi, skrze něž byl zkonstruován a změřena jeho konkrétní hodnota. Tato vysvětlující poznámka je pro pochopení operacionalismu důležitá, neboť mnohdy je operacionalismus či operacionalizace spojována jen s fyzickými operacemi, jimiž může být mj. použití určitých materiálních nástrojů, jako např. drobnohled, teleskop atd.

Tato varianta operacionalizace však vede ke značné relativizaci našeho vědění. Pojmy nemají absolutní význam, neboť jsou vztaženy k operacím, jimiž jsou definovány, a ve výběru operací existuje svoboda (Bridgman, 1958:9).

Podle Bridgmanova soudu musí být každý vědecký pojem spojen s operacemi, které určují jeho kvantitativní vlastnosti. Pojem, který nemůže být takto definován, nepatří do vědy, protože nemá empirický význam (Bridgman, 1958:31). Věda totiž musí být podle jeho soudu založena na faktech, tedy na empirii (Bridgman, 1958:2–3). Bridgmanův záměr je antischolastický, neboť operacionalizací Bridgman hodlá odstranit z definic pojmů fyziky fiktivní prvky (Bridgman, 1958:29).⁵ V duchu amerického pragmatismu pak dodává, že jednomu souboru operací odpovídá jen jeden pojem. Použijeme-li jiný soubor operací, jde o jiný pojem (srov. Bridgman, 1958:6).

Později, v knize *Reflections of a Physicist*, ale píše, že ve svých dřívějších prohlášeních šel příliš daleko, a poněkud oslabuje tvrzení, že významy pojmů jsou synonymem pro soubory aplikovaných operací. Nyní už netvrdí, že význam je určen jen operacemi. Domnívá se ale, že bez znalosti operací nemůžeme poznat význam pojmu. Podle jeho soudu jsou všechny pojmy, i ty bezesmyslné, spjaty s určitými operacemi. Některé operace jsou ale pro určité cíle vhodné, jiné ne (Bridgman, 1950).

Operace bychom však měli redukovat až k jednoznačnosti, tvrdí Bridgman, jinak je nebudeme schopni reprodukovat. Mnoho operací je možno rozložit na operace specifitější, které lze dále specifikovat. Zároveň se ale domnívá, že žádná operace není nekonečně jednoduchá (FZ: a tedy jednoznačná). Později však připustil, že požadavek jednoznačnosti nelze zcela realizovat, neboť nelze určit všechny okolnosti, za nichž jsou operace prováděny (Bridgman, 1950).

Bridgman se nesnažil určit pravidla určující pravdivostní hodnotu významů pojmů. Z jeho pohledu nejsou pojmy pravdivé nebo nepravdivé, ale nejasné nebo přesné. Operační analýza proto nesměruje k definování pojmů, nýbrž k identifikaci fyzických nebo mentálních operací, které jsou používány, když je pojem používán (Ribes-Iñesta, 2003:115).

Bridgman je tak patrně neprávem spojován s operacionalismem jako snahou definovat pojmy operacemi měření. Ribes-Iñesta soudí, že doktrínu operacionalismu můžeme přisoudit spíše Stevensovi, který považoval operační definice za kritéria validity pojmů a jejich aplikabilitu posuzoval výsledky, k nimž lze použitím určitého souboru operací dospět (Ribes-Iñesta, 2003:115).

Připomenutím Bridgmanova operacionalismu upozorňuji na jednu z cest, po níž se do společenských věd dostala tendence organizovat je po vzoru věd přírodních. Chci však také zároveň poukázat na úzká místa, která Bridgmanův přístup generuje, neboť se s jejich nereflektovanými důsledky v praxi kvantitativního výzkumu ve společenských vědách můžeme často setkat.

³ Bridgman uvádí jako příklad Newtonovo pojetí absolutního času (1958:4).

⁴ Bridgman píše, že nechce založit filozofickou koncepci, nýbrž že chce zkoumat úspěšné metody zkoumání (Bridgman, 1950:2). Svým přístupem měl na mysli analýzu operací, nikoliv operacionalismus jako filozofickou a metodologickou doktrínu (srov. Bridgman 1950).

⁵ Někteří autoři soudí, že to byl pokus neúspěšný. Radikální operacionalismus jen obtížně vysvětluje, jak věda pracuje s teoretickými a metafyzickými předpoklady (Bickhard, 2001).

V psychologii dovedl myšlenku operacionalismu do důsledků Skinner. Jeho snahou bylo vytvořit systém, který by byl založen na operačních definicích. Jejich operační pojmy měly popisovat procedury a kritéria, které byly použity v experimentálních situacích (Ribes-Iñesta, 2003). Od operacionalismu si Skinner sliboval vyřešení mnoha problémů spojených s nejednoznačností psychologických pojmů a zachycení skutečné reality. Krátce řečeno, pojem je podle jeho soudu možno vyjasnit operacemi, které experimentátor použil, a ty lze zachytit zcela objektivně.⁶

V pozdějších etapách vývoje pozitivismus doktrínu operacionalismu pomalu opustil a otázky na funkci operací poznenáhlu nahradil úvahami o definicích pojmů a jejich operacionalizaci ve smyslu určení indikátorů. Tato tendence převládla především ve společenských vědách, které se již tradičně snaží vyjádřit své složité pojmy komplexy měřitelných indikátorů.

Ve 30. letech 20. století tak např. přichází americký sociolog Dodd s koncepcí indikátoru, jehož použití je založeno na principu korespondence pojmu a reality. Dodd konstruuje operační definice dvou set sociologických pojmů a princip jejich konstrukce vysvětluje na termínu „soutěž“. Ta je definována operačně jako standardní odchylka procenta zisků a ztrát v dosahování věci za určitý čas (Dodd, 1942:10). Buriánek soudí, že v případě Doddova použití indikátoru došlo k prvnímu zmírnění požadavků striktního operacionalismu, neboť Dodd sice považoval indikátor za pozorovatelný projev vlastnosti objektu, avšak zároveň jen za náhradu či přiblížení k realitě (Buriánek, 1993).

Striktní operacionalismus vyprovokoval kritiku. Buriánek, čerpaje z Hartmanna, upozorňuje na to, že koncepce striktního operacionalismu vedla ke značnému relativismu, protože každý pojem mohl být znovu redefinován (Buriánek, 1993). To jinak řečeno znamená, že v různých výzkumech může být obsah pojmu odlišný, i když je označován stejným termínem. Není pak překvapením, že takové výzkumy mohou dojít k odlišným výsledkům, neboť v každém výzkumu můžeme měřit prostřednictvím jiného souboru indikátorů, a v důsledku toho tedy něco jiného. Striktně řečeno, v každém z výzkumů jde o poněkud odlišný pojem, neboť se odlišují jejich obsahy vymezené odlišnými soubory indikátorů.

Podle Buriánka, který se v této souvislosti opírá o Hartmanna, museli zastánci striktního operacionalismu připustit také existenci abstrakcí, které nejsou založeny na měření, aby byla zajištěna alespoň minimální míra intersubjektivní sdílených významů pojmů (Buriánek, 1993).

Výklad historických kořenů operacionalizace by byl zbytečný, kdyby neodhaloval úzká místa operacionalismu objevující se také v současné výzkumné praxi. Mnoho výzkumníků se totiž nechává zlákat strategií „pojem znamená to, co právě měřím“. Tato strategie je výsledkem časté tendence začít bez dlouhého přemýšlení od dotazníku, do kterého jsou zařazeny otázky bez analýzy relevantních teoretických a metodických zdrojů. Není pak divu, že zkoumání stejného předmětu je mnohdy spojeno s překvapivě odlišnými výsledky.

2. Operacionalizace v kvantitativním výzkumu ve společenských vědách

2.1 Východiska operacionalizace

Pozitivismus svou orientaci na empiricismus, jehož výsledkem byl také operacionalismus, zvolna proměňoval v logický pozitivismus.⁷ Takto orientovaný výzkum vychází z teorie, ze které lze

⁶ Doktrínu operacionalismu lze aplikovat také na společenské vědy. Kladení otázek dotazníku respondentům je principiálně podobné operacím, v nichž např. fyzik používá své nástroje. V praxi společenských věd se s operacionalizací ve smyslu definování pojmů operacemi často setkáváme, a to přes ujišťování výzkumníků o důsledné operacionalizaci předem definovaných pojmů. Konkrétně to znamená, že jsou spíše intuitivně formulovány otázky kladené respondentům a teprve po jejich aplikaci a analýze dat jsou definovány pojmy.

⁷ Velmi přehledné vysvětlení rozdílů mezi empirickým a logickým pozitivismem podává Kubátová (2006).

odvodit hypotézy, jejichž přijetí přispívá k vysvětlení jevu, tedy k odhalení podmínek jeho výskytu, jež lze v praxi měnit.

Ve společenských vědách tuto změnu výzkumné orientace zdůvodnil mj. americký sociolog Homans, který se domníval, že věda již disponuje dostatečným empirickým materiálem, aby mohla zformulovat určitá pravidla, z nichž by bylo možno odvozovat konkrétnější hypotézy (Homans, 1974). Měl za to, že např. sociologie by měla být založena na principech Skinnerovy behaviorální psychologie, ze které by odvozovala pravidla chování.

Logický pozitivismus tak změnil způsob myšlení a orientaci na indukci proměnil v orientaci na dedukci. Tento obrat však znamenal důležitý mezník v postupu zkoumání. Výzkum již nezačínal od pozorování, jehož výsledky zobecňoval, nýbrž od předpokladu vztahu mezi teoretickými pojmy (tedy od hypotéz), jenž měl být ověřen empiricky.

Obě etapy pozitivismu odděluje mj. složitost užívaných pojmů. Zvláště pojmy společenských věd se ukázaly být natolik složité, že je nebylo možno bezprostředně měřit (Kerlinger, 1972). Naše hypotézy o sociálním světě jsou totiž nejčastěji formulovány v jazyku teorie, nikoliv v jazyku pozorování, a jako takové nejsou jako celky přímo přístupné měření. Abychom je mohli přijmout či vyvrátit, musíme najít indikátory jejich pojmů. V dalších částech stati ukážu, na jaké problémy ve společenských vědách operacionalizace naráží a jak se tyto vědy s nimi snaží vyrovnat.

2.2 Výběr indikátorů pojmu

Hodláme-li vymezit soubor vhodných indikátorů, je nejprve nutno pojem, který mají reprezentovat, definovat. Tak např. musíme napřed definovat, co máme na mysli rodinnou solidaritou, abychom tak vymezili pole, v němž můžeme indikátory hledat.

Konstrukce indikátorů pojmu nepředstavuje z logického hlediska obtížný problém. K obsahu pojmu vyhledáváme indikátory, tedy měřitelné charakteristiky reality obsažené v pojmu, a to tak, aby soubor těchto charakteristik vyčerpával celý obsah pojmu, avšak pouze tento obsah.

Tato jednoduchá poučka však naráží v reálných situacích na celou řadu vážných obtíží. Některé pojmy jednoduše není možno vyjádřit kvantitativně, neboť nelze zkonstruovat jejich indikátory (Blalock, 1982:20). Avšak ani situace, v nichž jsme schopni navrhnout indikátory, nemusí vést k úplné korespondenci mezi obsahem pojmu a jeho indikátory.

Zásadní překážku vytváří povaha vztahu mezi pojmem a indikátorem. Blalock soudí, že nikdy nemůžeme odpovědět na otázku týkající se ontologické „reality“ přímo, tj. pozorováním (Blalock, 1982:21). Indikátor je pouze předpokládaným reprezentantem pojmu nebo jeho části. Neexistuje metoda, jíž by mohly být indikátory důsledně logicky odvozeny z pojmu, tedy z teorie. Jazyk teorie a jazyk empirie jsou totiž na sebe pravděpodobně nepřevoditelné.

O této skutečnosti se přesvědčili logičtí pozitivisté, kteří se snažili formulovat transformační pravidla, tedy pravidla umožňující překlad z jazyka teorie do jazyka empirie prostřednictvím zprostředkujícího jazyka, který by byl nezávislý jak na teorii, tak na empirii. Za tento zprostředkující jazyk považovali jazyk fyziky. Avšak ani tento jazyk nevedl k nalezení jazyka nezávislého jak na teorii, tak na empirii. Překážky na cestě k identifikaci validních indikátorů ale neznamenají, že určení jejich souboru je založeno zcela na libovolnosti. Již jen definice pojmu klade jejich výběru určitá omezení.

To, o co v tomto problému jde, je skutečnost, že soubory našich indikátorů nevznikají jen logickými operacemi, ale také prostřednictvím zkušeností, které s realitou máme. Z tohoto předpokladu vyšel Lazarsfeld, který počítal s určitou specifičností společenských věd (Buriánek, 1993). Odmítl ad hoc vymezování různých rysů objektu a zdůraznil problém definování proměnných, které chápal jako konstrukty. Svou koncepci operacionalizace stavěl na formování definice pojmu ve čtyřech fázích.

1. Představa pojmu, která je mnohdy intuitivní.
2. Specifikace pojmu, která znamená tvorbu široké palety indikátorů. Tato úroveň se dosahuje odvozováním dimenzí pojmu z pojmů obecnějších nebo ze struktury jejich korelací.

3. Výběr indikátorů, které jsou relevantní v dané výzkumné situaci. Důležitým znakem tohoto výběru je, že indikátory nemají svůj smysl jednotlivě, ale jen jako soubor.
4. Formování znaku, ke kterému dochází syntézou indikátorů. Jejich výběr však není libovolný, je veden analýzou vzájemných korelací indikátorů (Buriánek, 1993:22).

Buriánek se domnívá, že v Lazarsfeldově perspektivě operacionální definice představuje soubor indikátorů. Je však obtížné stanovit počet indikátorů a sám Lazarsfeld varoval před jejich nemírným počtem. Zároveň si ale položil otázku, zda je pro volbu souboru indikátorů nutná nějaká teorie (Buriánek, 1993:23), která by pomohla na otázku rozsahu indikátorů odpovědět. Tuto otázku však ponechal bez jasné odpovědi.

Podle Buriánka to byl Hartmann, kdo usoudil, že striktní operacionalismus ve společenských vědách pohřbil právě Lazarsfeld koncepcí „pojmového konstruktivismu“. Touto koncepcí Lazarsfeld připustil, že výzkumník operacionalizuje pojmy také na základě vlastních zkušeností a konkrétní situace. Lazarsfeld tak kombinuje operacionalismus Bridgmanův a Lundbergův s možností tvořit pojem na základě pozorování (Buriánek, 1993:23).

Lazarsfeldovým záměrem bylo vyhnout se dvěma krajnostem – rigiditě behaviorismu a přílišné flexibilitě introspektivní psychologie (Boudon, 2011:XII). Domníval se, že systematický postup definování kontinua klasifikace, určení indikátorů, přidělení numerické hodnoty indikátorům a kombinování indikátorů má výhody před intuitivním postupem (Lazarsfeld, 2011).

Jeho přístup k určování indikátorů dokumentuje skutečnost, že při výzkumu Marienthalu⁸ jeho tým tři měsíce sbíral záznamy úředníků, navštěvoval doma dělníky a zaznamenával rozhovory s nimi provedené, studoval deníky, evidoval spotřebu potravin, studoval policejní záznamy atd. Velmi neortodoxními indikátory zkoumal fenomén rezignace nezaměstnaných, např. dárkem, který si děti přály dostat pod vánoční stromček. Zjišťoval pak, jaká je průměrná cena těchto dáreků ve vesnici nezaměstnaných na rozdíl od vesnic, v nichž nezaměstnanost nebyla tak vysoká (Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel, 2013). Lazarsfeld tedy ukázal, že indikátory nejsou striktně odvozeny jen z existující teorie, ale že k jejich stanovení může napomoci také zkušenost.

2.3 Příklad operacionalizace

Ne se všemi pojmy musíme mít při operacionalizaci potíží. Tak např. není nutno operacionalizovat pojem pohlaví. Jak výzkumníkům, tak respondentům je zcela jasné, co je obsahem tohoto pojmu.⁹ Takových pojmů však není v sociálněvědním výzkumu mnoho.

V následující části stati ukazují příklad operacionalizace velmi komplikovaného případu. Jde o pojem anomie, který je velmi abstraktním, složitým společenským jevem s mnoha rovinami a aspekty.

⁸ Marienthal je název rakouské obce, ve které na počátku 30. let 20. století Lazarsfeld provedl výzkum nezaměstnanosti.

⁹ Možnost nekomplikované operacionalizace (operationalization by intuition) zdůvodňují Saris a Gallhofer, kteří vycházejí z Northropova odlišení pojmů intuitivních a pojmů postulovaných. Pojmy intuitivní jsou více méně vnímány naším senzorickým aparátem. Tyto pojmy jsou jednoduché a jejich význam je okamžitě zřejmý. Postulovaným pojmům dodává význam deduktivní teorie, z níž jsou odvozeny. Tyto pojmy jsou úzce spojeny s otázkami, které jsou kladeny respondentům. Z těchto pojmů pak mohou být vytvářeny konstrukty, které ovšem vyžadují explicitní definice (Saris, Gallhofer, 2004).

Schéma 1: Operacionalizace anomie

teoretický pojem	•		anomie	
syntetické indikátory	•	absence norem	nefunkčnost institucí	selhání sankční exekutivy
parciální indikátory	•	$p_1 \dots p_n$	$p_1 \dots p_n$	$p_1 \dots p_n$
realita	•	$r_1 \dots r_n$	$r_1 \dots r_n$	$r_1 \dots r_n$

Zdroj: Schenk (2004:290), upraveno autorem

Ve schématu 1 znamenají symboly $p_1 \dots p_n$ parciální indikátory, symboly $r_1 \dots r_n$ jsou označením příslušné části reality.

Schéma 1 ukazuje, že mezi teoretickým pojmem a realitou může existovat několik úrovní obecnosti indikátorů.¹⁰ Konkrétní parciální indikátory každé složky anomie jsou uvedeny v následující tabulce.¹¹

Tabulka 1: Indikátory složek anomie

Strukturální prvky anomie			
Číslo indikátoru	Absence norem	Nefunkčnost institucí	Selhání sankční exekutivy
1	v této společnosti neplatí jasná a přesná pravidla	politici se chovají tak, že rozvrcejí stát	člověk se nikde nedovolá spravedlnosti
2	většina lidí se jen bezohledně žene za majetkem	vláda není schopná řešit ani ty nejnáléhavější problémy	když někdo potřebuje pomoc, nikdy ji nedostane
3	lidé dnes nikomu a ničemu nevěří	na úřadech se nedá nic vyřídit bez úplatků nebo známostí	o děti, slabé a nemocné není dobře postaráno
4	základních hodnot jako slušnost a poctivost si dnes nikdo neváží	naše společnost nemá dobré vyhlídky do budoucna	slušný a pracovitý člověk nemá zajištěnou budoucnost
5	úspěšný je jenom ten, kdo lže a krade	hospodářství vůbec nefunguje	nikdo nemá jistotu, že dostane, co mu patří – výplatu, důchod, léky apod.
6	většina lidí nejedná ve shodě se svým náboženským přesvědčením	národnostní menšiny zneužívají své postavení	ulice jsou plné zločinu a násilí
7	když je zle, člověk má právo udělat cokoli, aby se postaral o sebe a svou rodinu	na Slovensku se upřednostňují zahraniční zájmy před domácími	nad skandály, podvody, násilím, nefungujícími institucemi se už nikdo ani nepohoršuje
8		na Slovensku už není nikdo, kdo by dokázal dát tento chaos do pořádku	nedodržovat zákony se vyplatí: za špatným skutkem nenásleduje trest
9		Slováci jsou na Slovensku utlačováni	

Zdroj: Schenk (2004:292), upraveno autorem

¹⁰ Schéma 1 předpokládá pouze dvě úrovně obecnosti indikátorů. Úrovní však může být i více, a to podle požadavku na konkrétnost indikátorů.

¹¹ Podle Schenka byl pojem anomie dekomponován na následující složky: absence norem, nefunkčnost institucí a selhání sankční exekutivy za komponenty (Schenk, 2004).

Uvedený pokus o operacionalizaci velmi dobře ilustruje obtíže, na které ve snaze o jednoznačnou měřitelnost pojmů narážíme. V tabulce můžeme najít indikátory, které stále ještě nemusí znamenat jednoznačné chápání významu pojmu. Co např. znamená, že je někdo (Slováci) utlačovaný; že politikové rozvrací stát, že národnostní menšiny zneužívají své postavení atd.¹² Je ovšem nutno připustit, že naprosto jednoznačně určit indikátor, který by byl schopen zachytit „dané“, by byl návratem ke snu empirických pozitivistů počátku 20. století. Kdybychom lpěli na takové míře jednoznačnosti, nebyli bychom pravděpodobně schopni provést žádný empirický výzkum. Podle Kerlingera můžeme vždy vybrat jinou konfiguraci indikátorů, a tak vytvořit odlišný význam pojmu. V takovém případě by každý specifický způsob operacionalizace znamenal jiný teoretický pojem. Tvorba takových konstruktů proto vede ke značnému subjektivismu (Kerlinger, 1972) a podle Blalocka ke škodlivému rozmnožení teoretických pojmů (Blalock, 1977). Operacionalizace představuje velmi komplikovanou fázi výzkumu a vždy se v ní od reality do určité míry vzdalujeme. Je ale užitečné upozornit na nedostatky, které se v jejím průběhu mohou objevit. Mezi ně patří např. slabá korespondence mezi obsahem pojmu a vybranými indikátory, nezdůvodněnost souboru indikátorů, nepřiměřená redukce počtu indikátorů atd.

3. Validita indikátorů

Každý výzkumník by rád disponoval indikátory, které by naprosto přesně zachycovaly význam pojmu, vzájemně by se významově nepřekrývaly a navíc by jejich počet nebyl vysoký. Měříme-li fyzikální vlastnosti a jednoduché vlastnosti osob, nemusí reprezentace významu pojmu indikátorem představovat větší problém. Nejčastěji se však musíme spokojit se značně zprostředkovaným spojením mezi pojmem a indikátory. Míru úspěchu tohoto spojení vyjadřuje míra validity indikátorů.

Validita může obecně nabývat několika forem. Nejčastěji nás zajímá obsahová validita, která znamená míru vyjádření pojmu indikátory (Kerlinger, 1972). Vhodný příklad obsahové validity uvádí Williams. Test z aritmetiky, který měří jen odčítání a ne sčítání, násobení a dělení, není validním nástrojem znalostí aritmetiky (Williams, 2003). Obsahová validita je výsledkem úsudku kompetentních posuzovatelů (Kerlinger, 1972). Ti posuzují, zda indikátor opravdu měří to, co měřit má. V ideálním případě je vybranými indikátory vyjádřen celý a jen celý obsah pojmu.

V reálných situacích však jsme nejčastěji schopni určit pouze soubor indikátorů, který nepostihuje celý obsah pojmu. Jindy docházíme k závěru, že několik navržených indikátorů měří v podstatě stejnou část obsahu pojmu. V takovém případě je nutno se rozhodnout pro jeden z nich.

Konstruktová validita zajišťuje, že konstrukt¹³, který je odvozený z teoretických předpokladů, opravdu plní předpokládané (teoretické) úlohy. Můžeme zkonstruovat korelační matici, která ukáže vztahy k jiným konstruktům a odpoví na otázku, zda konstrukt podle předpokladu teorie souvisí s některými a nesouvisí s jinými konstrukty.¹⁴

Kromě obsahové a konstruktové validity, které nás v kvantitativním výzkumu zajímají patrně nejvíce, je možno uvažovat také o dalších druzích validity, např. predikční validitě, kritériální validitě atd. (Kerlinger, 1972).¹⁵

V těchto souvislostech nelze opominout metodu „přímé validizace“, kterou má Vinopal na mysli plánovanou kontrolu porozumění otázce respondentem v průběhu dotazování (Vinopal 2008).

¹² Těchto skutečností si je J. Schenk samozřejmě vědom.

¹³ Konstrukt je pojem, který byl vytvořen pro určité vědecké účely (Kerlinger, 1972:42–43).

¹⁴ Vhodný příklad uvádí Kerlinger, který analyzuje Rokeachovu škálu dogmatismu (1972:443).

¹⁵ Predikční validita má podobu testu. Tak např. test, který dobře určuje vhodné kandidáty pro pracovní funkce, je predikčně validní. Kritériální validita zachycuje vztah mezi tím, jak lidé odpovídají na nový soubor otázek vztahujících se k pojmu ve srovnání s odpověďmi získanými již akceptovanými soubory indikátorů pojmu.

Cesta k validním indikátorům může být dlouhá a komplikovaná. Nelze na ní minout operační definice pojmu, analýzu existujících výzkumných zpráv a odborné literatury vztahující se k řešenému problému ani vlastní sociální zkušenosti.

Soubory indikátorů, které se vážou k jednotlivým pojmům vystupujícím v hypotézách, je možno předložit expertům, kteří posoudí jejich validitu. Posouzení experty může působit jako příliš subjektivní metoda validizace indikátorů. Nezapomeňme ale, že ve skutečnosti nejsme nikdy schopni formulovat je čistě logickou cestou. Do jejich identifikace vždy intervenuje specifická zkušenost, a tu experti vlastní. Validizovat indikátory však můžeme také prostřednictvím vyhledávání jejich vzájemných vztahů, které mohou být zachyceny statisticky.

Proces validizace se velmi často urychluje, nebo dokonce vynechává pod tlakem financí nebo času. Indikátory se pak často volí intuitivně, bez jakéhokoliv zdůvodnění. Jindy se bez reflexe volí baterie otázek, které byly použity na jinou populaci nebo v jiných podmínkách, čímž může být jejich validita snížena. Víra ve spolehlivost takto získaných informací se někdy opírá o sofistikované statistické procedury. Ty však nemohou zbavit výzkum nízké spolehlivosti výsledků, která byla způsobena chybami v operacionalizaci pojmů.

Koncepce validity je v metodologii věd velmi často doprovázena myšlenkou reliability, tedy spolehlivosti.¹⁶ O zjišťování reliability má smysl uvažovat tenkrát, jestliže se měření opakuje, a to za podmínky, že se nemění ani nástroj měření, ani objekt, který je měřen. V kvantitativním výzkumu ve společenských vědách je však, přísně vzato, možno splnit pouze první podmínku, což znamená, že používáme např. stále stejný dotazník nebo otázku. Splnění druhé podmínky je vlastně nemožné, protože každý následující výběr z populace nezaručuje totožnost respondentů zahrnutých do vzorku. Ani další použití stejného vzorku není řešením, neboť ten byl ovlivněn předchozí aplikací dotazníku. V praxi kvantitativního výzkumu však nejčastěji dotazník znovu neaplikujeme, přinejmenším ne na stejnou populaci. Úvahy o reliability proto obvykle nesehrávají klíčovou úlohu. Přesto lze pro reliability leccos udělat. Již v předvýzkumu je možno např. ověřit, zda některé otázky nenutí respondenty k naprosto náhodné volbě varianty odpovědi.

4. Standardizace indikátorů

S volbou souboru indikátorů je spojena otázka jejich standardizace. Tato otázka se ptá na to, zda máme indikátory formulovat vždy znovu, nebo máme vzít za vděk již jejich hotovým a ověřeným souborem. Buriánek se snaží identifikovat pro a proti, která jsou s odpověďmi na tuto otázku spojena.

Představa, že sociolog vybírá osvědčené indikátory z nějakého manuálu, je pro něj představou tristní. Podle jeho soudu musí být vždy brány v úvahu teoretické souvislosti a kontexty dřívějšího a současného použití indikátorů. Argumentuje, že je obtížné založit jakýsi univerzální systém ukazatelů na všeobecně přijatelném modelu společnosti. Odmítá unifikovaný systém proměnných, avšak na straně druhé nesouhlasí s bezbřehostí toho, co nazývá „lidová tvořivost“, která vždy znovu a znovu vytváří soubory neproověřených indikátorů (Buriánek, 1993:109). Nepocituje apriorní odpor vůči tvorbě relativně stálých metodik při řešení některých typických a opakujících se sociálních problémů. Upozorňuje ale na existenci specifických situací, pro které není užítí standardizovaných postupů efektivní. To, zda použít standardizovanou baterii indikátorů, nebo ji vytvořit, závisí na konkrétní situaci (Buriánek, 1993).¹⁷

Možnosti aplikace standardizovaných baterií indikátorů narážejí také na kulturní rozdíly. Vydeme-li např. z rozdílu mezi papuánskou rodinou a rodinou českou, nebudeme používat stejných indikátorů pro zjišťování rodinné integrace. Podobně musíme zohlednit např. rozdíly mezi rodinou romskou

¹⁶ Velmi srozumitelně vysvětluje vztah validity a reliability Kerlinger (1972:421–451).

¹⁷ Standardní způsoby zkoumání ale vedou ke standardně očekávaným výsledkům. Možnost učinit objev se jejich použitím zmenšuje.

a českou. V obou případech budou integritu rodin obou populací vyjadřovat kromě podobných také odlišné indikátory, a proto také odlišné soubory otázek v dotazníku nebo v rozhovoru.¹⁸

5. Příklad operacionalizace pojmu a funkce operacionalizace ve výzkumu

Ve výzkumných situacích představuje operacionalizace etapu, v níž jsou teoretické pojmy hypotézy převáděny do měřitelných indikátorů. Jsou-li určeny indikátory pojmu obsaženého v hypotéze, lze přistoupit k měření.¹⁹ V této části studie prezentují příklad operacionalizace pojmu, který ukazuje na roli operacionalizace ve výzkumu.

Operacionalizace pojmu „záměrná exkluze“

Gojová a Lindovská opírají řešení problému zvládnání chudoby o Paugamovu koncepci sociální diskvalifikace. Tato koncepce pracuje s pojmem „roztržka“, který znamená fázi sociální diskvalifikace, v níž se lidé ocitají vně trhu práce, mají zdravotní problémy, přicházejí o bydlení a ztrácejí kontakty s rodinou. Zažívají pocit zbytečnosti a ztráty smyslu života (Gojová, Lindovská, 2014).

Gojová, Gojová, Lindovská, Nedomová, Tichá a Vondroušová formulují hlavní hypotézu výzkumu následovně:

Mezi způsoby zvládnání chudoby a fázemi sociální diskvalifikace domácností rodin s nezletilými dětmi existuje závislost (Gojová, Gojová, Lindovská, Nedomová, Tichá, Vondroušová (2014:40).

Jedna z dílčích hypotéz zní takto:

U domácností rodin s nezletilými dětmi existuje závislost mezi životem v chudobě a jeho zvládnáním defenzivními způsoby (Gojová, Gojová, Lindovská, Nedomová, Tichá, Vondroušová (2014:40).

Defenzivní způsob zvládnání života v chudobě pak autorky vyjadřují celou řadou indikátorů, z nichž jeden byl nazván „záměrná exkluze“. Pojem „záměrná exkluze“ je operacionalizován ve dvou stupních, jak ukazuje následující schéma.

1. Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – prožívání, hodnoty a postoje
 - 1.1. Se svou životní situací jsou nespokojeni
 - 1.2. Považují se za zcela autonomní
 - 1.3. Sami sebe vnímají jako chudé
2. Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení
 - 2.1. Nechce změnu
 - 2.2. Pokud ji chce, tak ji stejně považuje za nereálnou

Ke každému indikátoru 1.1.–2.2. jsou připojeny otázky kladené respondentům, včetně variant odpovědí na ně.

Zdroj: Gojová, Gojová, Lindovská, Nedomová, Tichá, Vondroušová (2014:54), upraveno autorem

Uvedený postup demonstruje, jak je možno dojít od teorie až k otázkám v dotazníku a jakou úlohu v tomto procesu sehrává operacionalizace.

¹⁸ Příkladem standardizace indikátorů je index bezmocnosti zpracovaný Traxlerovou a Rabušicem. Ukaže mj., jaké nároky klade zodpovědný přístup ke konstrukci validního nástroje měření (Traxlerová, Rabušic, 2008).

¹⁹ V prakticky orientovaných výzkumech obsahuje hypotéza nejčastěji dvě proměnné, jejichž souvislost je možno testovat např. softwarem SPSS (Statistical Package for the Social Sciences).

Závěr

Tato studie pojímá operacionalizaci jako proces transformace teoretického pojmu, na jehož konci stojí vyjádření pojmu indikátory, které představují měřitelné projevy reality obsažené v pojmu. Otázku v dotazníku pak lze chápat jako nástroj, jímž je možno zachytit kvantitativní vlastnosti pojmu. Operacionalizace ukazuje, že kvantitativní výzkum v sociálních vědách není beze zbytku racionální činností. Je sice postavena na deduktivních základech, ale neobejde se bez sociální zkušenosti badatele. Navíc obsahuje také prvky intuice a metody pokus/omyl. Znalost jejich možností či omezení napomáhá adekvátní interpretaci výzkumných dat, a tak spolehlivosti našich závěrů.

Použité zdroje

- BICKAHARD, M. H. 2001. The Tragedy of Operationalism. *Theory and Psychology*, 11(1), 35–44.
- BLALOCK, H. M. 1982. *Conceptualization and Measurement in the Social Sciences*. London: Sage.
- BLALOCK, H. M. 1977. *Statystyka dla socjologów*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- BOUDON, R. 2011. Foreword. Lazarsfeld's Main Intellectual Intuitions. In: FLECK, Ch., STEHR, N. (Eds.). *Paul F. Lazarsfeld. An Empirical Theory of Social Action. Collected Writings*. Oxford: The Bardwell Press, XI–XXI.
- BRIDGMAN, P. W. 1958. *The Logic of Modern Physics*. New York: The MACMILLAN COMPANY.
- BRIDGMAN, P. W. 1950. *Reflections of a Physicist*. New York: Philosophical Library.
- BURIÁNEK, J. 1993. *Systémová sociologie. Problém operacionalizace*. Praha: Univerzita Karlova.
- DODD, S. C. 1942. *Dimensions of Society. A Quantitative Systematics for the Social Sciences*. Macmillan.
- GOJOVÁ, A., LINDOVSKÁ, E. Zvládání chudoby a ohrožení chudobou. 2014. In: GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (Eds.). *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií, 28–38.
- GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., LINDOVSKÁ, E., NEDOMOVÁ, E., TICHÁ, I., VONDROUŠOVÁ, K. 2014. Metodologie výzkumu způsobů zvládání chudoby a ohrožení chudobou domácnostmi s nezletilými dětmi. In: GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (Eds.). *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií, 39–92.
- HOMANS, G. C. 1974. *Social Behavior: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- JAHODA, M., LAZARSFELD, P. F., ZEISEL, H. (Eds.). 2013. *Marienthal. Sociografie komunity nezaměstnaných*. Brno: Masarykova univerzita.
- KERLINGER, F. N. 1972. *Základy výzkumu chování. Pedagogický a psychologický výzkum*. Praha: ACADEMIA.
- KUBÁTOVÁ, H. 2006. *Metodologie sociologie*. Olomouc: UP v Olomouci.
- LAZARSFELD, P. F., ROBINSON, W. S. 2011. The Quantification of Case Studies. In: FLECK, Ch., STEHR, N. (Eds.). *Paul F. Lazarsfeld. An Empirical Theory of Social Action. Collected Writings*. Oxford: The Bardwell Press, 139–146.
- RIBES-IÑESTA, E. 2003. What Is Defined in Operational Definitions? The Case of Operant Psychology. *Behavior and Philosophy*, (31), 111–126.

- SARIS, W. E., GALLHOFER, I. 2004. Operationalization of Social Science Concepts by Intuition. *Quality & Quantity*, 38(3), 235–258.
- SCHENK, J. 2004. Anómia na Slovensku: pokus o meranie. *Sociológia*, 36(2), 107–136.
- TRAXLEROVÁ, M., RABUŠIC, L. 2008. Jak měřit bezmocnost: předběžné výsledky. *Data a výzkum*, 2(1), 7–29.
- VINOPAL, J. 2008. *Kognitivní přístupy v metodologii sociologických šetření – metoda přímé validizace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- WILLIAMS, M. 2003. *The Problem of Representation: Realism and Operationalism in Survey Research*. *Sociological Research* [online]. 8(1). [28. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.socresonline.org.uk/8/1/williams.html>

Pseudosociální¹ služby pro seniory v České republice: Výpomoc, nebo byznys?

*The Pseudo-Social Services for Seniors
in the Czech Republic: Help or Business?*

Soňa Vávrová, Šárka Dořičáková

Doc. Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D.,² působí na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, kde je koordinátorkou doktorského studijního oboru sociální práce. Výzkumně se zabývá úlohou sociální práce a postavením sociálních pracovníků v sociálních službách, kvalitou sociálních služeb a procesem jejich transformace spojeným s deinstitucionalizací.

Mgr. Šárka Dořičáková³ je odbornou asistentkou Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě a současně studentkou doktorského studijního oboru sociální práce na FSS OU v Ostravě. Zabývá se managementem v praxi sociální práce, sociálním podnikáním, konceptem a vývojem kvality v sociální práci a fundraisingem.

Abstrakt

Stárnutí obyvatelstva ve vyspělých zemích a s ním spojený zvyšující se podíl starších lidí v populaci klade a i v budoucnu bude klást stále vyšší nároky na zabezpečení adekvátních služeb pro danou cílovou skupinu. Mimo jiné se bude jednat i o služby sociální, jejichž kvalita je v České republice garantována zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Vysoká poptávka společně s nedostačující nabídkou vytváří na trhu prostor pro podnikání. Cílem studie je poukázat na problematiku pseudosociálních služeb pro cílovou skupinu seniorů, které se na českém trhu stále hojněji vyskytují (především v podobě služeb pobytových) a jejichž nabídka se v posledních pěti letech rozšiřuje i do oblasti služeb ambulantních a terénních. Vzhledem ke skutečnosti, že provozování pseudosociálních služeb lze považovat za nelegitimní, je velmi těžké danou praxi výzkumně zmapovat. Předkládaná studie popisuje mechanismus fungování těchto služeb i kontext jejich vzniku. K dokreslení obrazu o důvodech vedoucích k využití neregistrované služby slouží výpovědi patnácti rodinných příslušníků jejich uživatelů. Z realizované ankety vyplynulo, že hlavní pohnutkou k využití neregistrovaných služeb byla neodkladná potřeba péče o rodinného příslušníka společně s aktuální nedostupností registrované sociální služby. Uvedenou skutečnost vnímáme jako výzvu pro sociální politiku vedoucí k následné změně nastavených mechanismů.

¹ Označení „*pseudosociální služby*“ užíváme ve významu „nepravé“, resp. služby, které nejsou v souladu s platnou legislativou registrované jako *služby sociální*, a tudíž je nelze za tyto označovat. V naší studii vedle výše uvedeného označení dále užíváme jako synonyma pojmy „*neregistrované služby*“, „*nelicencované služby*“ a „*utajené služby*“, neboť o nich neexistují žádné oficiální záznamy typu registrace.

² Kontakt: Doc. Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D., Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava – Mariánské Hory; sona.vavrova@osu.cz

³ Kontakt: Mgr. Šárka Dořičáková, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava – Mariánské Hory; sarka.doricakova@osu.cz

Klíčová slova

sociální služby, stárnutí populace, trh, pseudosociální služby, neregistrované služby, zákon o sociálních službách

Abstract

The aging population in the developed countries and the associated increasing proportion of older people in the population puts – and will put in the future – increasing demands on ensuring adequate services for the target group. Among others, these will also include social services the quality of which is guaranteed in the Czech Republic by the Act No. 108/2006 on Social Services. A high demand together with an inadequate offer creates a space in the market for business activities. The study aims to highlight the issue of unregistered services for the target group of seniors (especially in the form of residential services) that are more and more abundant in the Czech Republic and the offer of these services has been increasing in the area of outpatient and fieldwork services. Given the fact that the operation of pseudo-social services is illegitimate, it is very difficult to explore this practice. The present study describes the mechanism for the operation of unregistered services and the context of their origin. To complete the list of the reasons for the use of unregistered services there are testimonies of fifteen family members of the users of these services included in the study. The conducted interviews showed that the main motive for the use of an unregistered service was an urgent need to take care of a family member along with the current unavailability of a registered social service. We consider this fact a challenge for the social policy with a desired goal to change the current mechanisms.

Keywords

social services, aging population, market, pseudo-social services, unregistered services, the Act on Social Services

Úvod

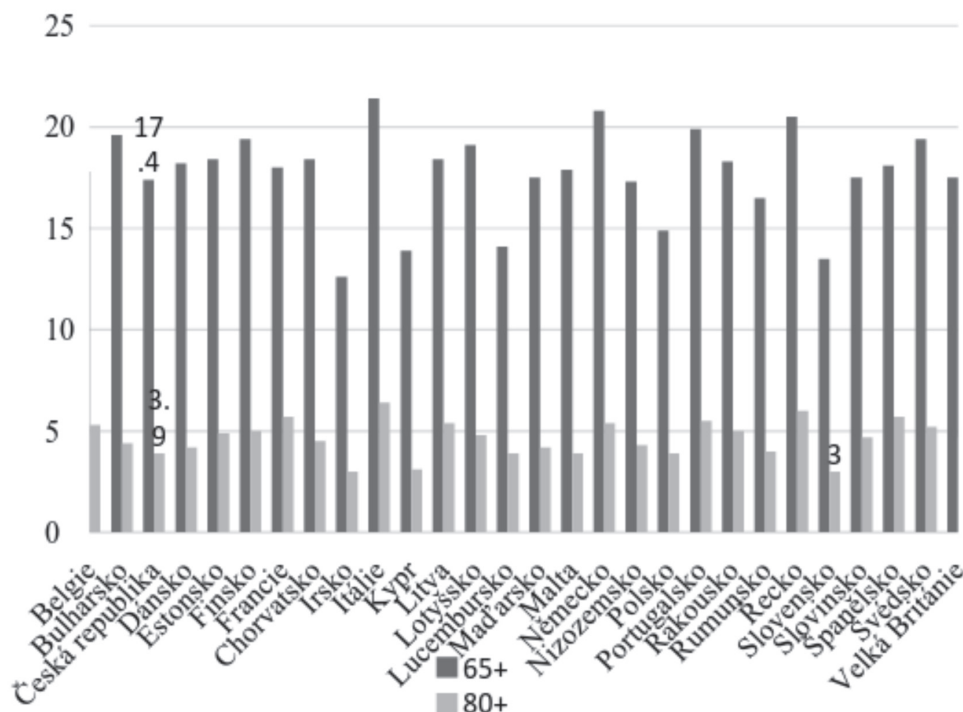
Stárnutí populace se v současné době stává celosvětovou sociální výzvou, na kterou budou muset dříve nebo později reagovat všechny ekonomicky vyspělé státy. Podíl počtu starších lidí v evropských zemích se stále zvyšuje, čímž se zhoršuje nepoměr mezi ekonomicky aktivními lidmi a těmi, kteří jsou již ve věku neproduktivním (Keller, 2009).

Podle dostupných statistik (ČSÚ, 2016)⁴ tvořily osoby starší 65 let 17,72% evropské populace a osoby nad 80 let 4,62%. V České republice bylo k uvedenému datu 1 880 000 obyvatel starších 65 let, kteří tvořili 17,4% populace. Osoby nad 80 let pak tvořily 3,9% české populace. Procentuální zastoupení starších osob v zemích Evropské unie nám podrobně zobrazuje graf 1.

⁴ Data k 31. 12. 2014.

Graf 1: Procentuální zastoupení obyvatel 65+ a 80+ v populaci zemí EU v roce 2014

Zdroj: ČSÚ, 2016, upraveno autorkami

Z výše uvedeného grafu je patrné, že nejnížší procentuální zastoupení obyvatel ve věku 65 let a více v populaci má Irsko (12,6 %) a naopak nejvyšší Itálie (21,4 %). Podíl počtu osob 80 let a více je nejnížší v Irsku a na Slovensku (v obou případech 3 %) a naopak nejvyšší v Itálii (6,4 %). Česká republika se v obou kategoriích pohybuje těsně pod evropským průměrem.

Země Evropské unie i Česká republika se systematicky na stárnutí populace již několik let připravují, o čemž svědčí národní (viz *Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012*; *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017*; *Zpráva o plnění Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 za rok 2014*) i mezinárodní (viz *Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002*) strategické dokumenty a rovněž skutečnost, že rok 2012 byl vyhlášen Evropským rokem aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity (viz *Memorandum pro Evropský rok 2012*; *Informace o realizaci Evropského roku aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity (2012) v České republice*).

Především v oblasti sociální práce se staršími lidmi a potažmo v oblasti sociálních služeb pro cílovou skupinu seniorů jsou a budou přijímána opatření podporující rozšiřování forem a způsobů jejich poskytování. V evropských zemích jsou jedním ze základních prvků péče o seniory terénní sociální služby, které umožňují aktuálně řešit situaci klienta podle jeho individuálních potřeb a umožňují mu setrvat co nejdéle v přirozeném prostředí (Musil, Hubíková, Kubalčíková, 2003). Vzhledem k uvedenému se v předkládaném příspěvku, vedle služeb pobytových a ambulantních, zaměřujeme především na služby poskytované v přirozeném sociálním prostředí seniora, tedy služby terénní. Vysoká poptávka po sociálních službách pro cílovou skupinu seniorů společně s nedostatkem

licencovaných⁵ poskytovatelů otevírá na volném trhu prostor pro podnikání. Uvedená situace by se sama o sobě nemusela jevit nikterak znepokojující, spíše naopak – konkurenční prostředí by mohlo vytvářet očekávaný tlak na zvyšování kvality poskytovaných sociálních služeb. Ve skutečnosti se však setkáváme s opačným trendem, vycházejícím z principů tržní ekonomiky, založeným na generování co nejvyššího zisku.

I když podnikání a další podoby formálního ekonomického jednání realizují ve společnosti mnoho různých cílů, jejich hlavním cílem je materiální zajištění aktérů a jejich rodin a získání soukromého majetku. Tato forma odpovídá soukromému tržnímu sektoru (Skovajsa, 2010:34). I podle Boukala (2013) je primárním cílem každého podnikání dosažení zisku prostřednictvím statků, které jsou prodávány za tržní cenu. Synek (2001) se domnívá, že maximalizace zisku je převládajícím cílem podniků v evropských zemích. V návaznosti na proměny trhu dochází i v oblasti sociálních služeb k jejich marketizaci spojené s rozvolňováním role státu a prostupováním tržně orientovaných hodnot, postupů a řízení do neziskového sektoru, což generuje mnohá rizika, avšak současně otevírá i nové perspektivy, což reflektuje např. i Malík Holasová (2014) či Šimíková (2015). Pokud se podle nich budou neziskové organizace více soustřeďovat na tržní hodnoty, automaticky se začnou více zaměřovat na aktivity přinášející zisk, čímž může dojít k propadu nízkopříjmových klientů, protože si sociální služby nebudou moci dovolit. Šimíková (2015) navíc upozorňuje na další nebezpečí – vylučování cílových skupin, u kterých je poskytování sociálních služeb obtížné či nezajišťuje rychlé výsledky a s nimi často související odpovídající zisk, čímž může dojít k utlumování sociálních služeb nesoucích zanedbatelný zisk. Naopak pozitivními dopady mohou být zefektivňování systému sociálních služeb, transparentnost organizací, větší flexibilita a úspora provozních nákladů.

Tržní orientace souvisí s marketingovým přístupem, který se orientuje na zákazníka, přičemž reflektuje konkurenci (Veber, 2014). Právě v souvislosti s negativními dopady marketizace, kdy na trhu absentují některé druhy sociálních služeb, resp. je jejich kapacita nedostatečná, případně nepokryvají všechny případy, se otevírá prostor pro tzv. šedou zónu. V obecné rovině zahrnuje „šedá ekonomika“ tržní činnosti, které nejsou statisticky evidované. K nim patří práce na černo, nepřiznané zisky apod. (Holman, 2010). V České republice je šedá neboli stínová ekonomika nejčastěji rozšířena v oblasti domácností a nefinančních transakcí. Dále představuje legální výrobu a služby, z nichž je příjem záměrně nehlášen, popř. podhodnocen. Typická je pak velkým množstvím malých hotovostních neevidovaných transakcí. Jejím prvotním cílem je vyhnout se placení daní a pojištění, nebo regulacím (Rais, Klička, Road, 2015).

Zásadním problémem u poskytovatelů pseudosociálních služeb pro seniory, jež se pohybují v prostoru šedé zóny, je, že nemají registraci k poskytování sociálních služeb podle zákona a nejsou ani asistenty sociální péče, popř. nemají žádné oprávnění k podnikání. Šedá ekonomika není povolena, avšak její postižení je velmi problematické, neboť je „výhodná“ pro obě zainteresované strany („prodávající“ i „kupující“). Vzhledem k uvedenému se v šedé zóně potýkáme nejen s porušováním legislativních norem, ale i mnohých etických a morálních pravidel. V oblasti pseudosociálních služeb se konkrétně jedná o přesun veřejných zdrojů vynakládaných prostřednictvím příspěvku na péči do neoficiální ekonomiky a otázky jejich kvality.

V praxi pak situace vypadá následovně: poskytovatel služby provozuje za vynaložení co nejnižších nákladů pseudosociální službu, která v dikci zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, sociální službou vlastně není. Za tuto vybírá stejnou úhradu, případně vyšší či nižší (dle aktuální situace na trhu odrážející nabídku a poptávku po sociálních službách v daném regionu), jako za službu licencovanou. K pokrytí úhrady dané služby využívá státem garantovaný příspěvek na péči, který

⁵ Licencovanou sociální službou rozumíme v souladu s § 3 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, činnost nebo soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení. Licencovaná služba může být poskytována jen na základě oprávnění k poskytování sociálních služeb, které vzniká registrací u příslušného krajského úřadu nebo u MPSV (§ 78 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách).

podle § 7 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, náleží osobám závislým na pomoci jiné fyzické osoby a má sloužit k zajištění (nákupu) kvalitní sociální služby. Společně s Kellerem (2011) můžeme říci, že se jedná o jednu z dalších oblastí dobývání renty⁶, kdy je podnikatelské riziko v podstatě minimální.

V souvislosti s výše uvedeným jsme si v rámci předkládané studie stanovili naplnění třech cílů. *Symbolickým cílem* je upozornit na existenci pseudosociálních služeb pro cílovou skupinu seniorů v České republice s akcentem na současný rozvoj jejich ambulantní a terénní formy, a to v kontextu změny paradigmatu jejich poskytování po roce 1989. *Poznávacím cílem* je dojít k zjištění o důvodech vedoucích k využívání neregistrovaných terénních a ambulantních pseudosociálních služeb pro danou cílovou skupinu. *Aplikačním cílem* je specifikovat možnosti zajištění garance dostupnosti kvalitních sociálních služeb. Předkládaný text sleduje stanovené cíle.

1. Změna paradigmatu poskytování sociálních služeb v návaznosti na legislativní změny po roce 1989 aneb od paternalistického k partnerskému přístupu⁷

V následující kapitole budeme reflektovat zásadní změnu v přístupu poskytování sociálních služeb pro cílovou skupinu seniorů v našich zemích po roce 1989, neboť se domníváme, že právě historické milníky mohou mnohdy vést k objasnění současného stavu věci. Ve shodě s Kuhnem si dovolíme v souvislosti s přijetím samostatného zákona o sociálních službách hovořit o paradigmatickém obratu v oblasti jejich poskytování, neboť *paradigma je to, co členové vědeckého společenství sdílejí, a naopak: vědecké společenství se skládá z lidí, kteří sdílejí nějaké paradigma* (Kuhn, 1997:175).

Ke změně přístupu v oblasti poskytování sociálních služeb, resp. k paradigmatickému obratu v jejich poskytování, dochází v českém prostředí od počátku 21. století, kdy se začíná připravovat zásadní legislativní změna. Nový zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. (dále jen „zákon“), který změnil hlavní principy poskytování sociálních služeb, byl schválen Parlamentem České republiky dne 14. března 2006, s účinností od 1. 1. 2007.⁸

Podoba sociálních služeb, které jsou jedním ze základních nástrojů sociální pomoci, se však pozvolna začala měnit již od začátku 90. let minulého století. Důležitou novelu zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, přinesl zákon č. 180/1990 Sb., o změnách předpisů o nemocenském a sociálním zabezpečení a mateřském příspěvku a některých dalších předpisů, který nabyl účinnosti 1. 7. 1990. Nově zařazený § 73a stanovil, že *sociální služby mohou poskytovat též organizace a občané, kterým může stát poskytovat příspěvky na úhradu nákladů za tyto služby*. Dané ustanovení znovu otevřelo prostor pro nestátní neziskové organizace, jejichž činnost byla před rokem 1989 utlumena. Dne 26. 4. 1991 byla schválena vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky č. 182/1991 Sb., kterou se prováděl zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení. Tato zrušila dosud platnou vyhlášku Ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí České socialistické republiky č. 152/1988 Sb., kterou se prováděl zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení.

Podle § 91 vyhlášky č. 152/1988 Sb. a § 72 vyhlášky č. 182/1991 Sb. byly shodně *domovy důchodců určeny především pro staré občany, kteří dosáhli věku rozhodného pro přiznání starobního důchodu*

⁶ Obecně rozumíme dobýváním renty schopnost jednotlivců či skupin využívat pro vlastní zisk příležitostí, jež vznikají rozhodnutím státu v kterékoliv z oblastí veřejné politiky a zvýhodňují některé na úkor jiných (Keller, 2010).

⁷ Text kapitoly 1 vychází z kapitoly 2.1 Změna paradigmatu poskytování sociálních služeb v návaznosti na legislativní změny po roce 1989 nepublikované habilitační práce (Vávrová, 2014).

⁸ Téměř současně s účinností zákona přijala vláda svým usnesením č. 127, ze dne 21. 2. 2007, Koncepti podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné druhy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti.

a kteří pro trvalé změny zdravotního stavu potřebují komplexní péči, jež jim nemůže být zajištěna členy jejich rodiny ani pečovatelskou službou nebo jinými službami sociální péče, a dále pro staré občany kteří toto umístění nezbytně potřebují z jiných vážných důvodů. Jak je patrné z citovaného znění, již dřívější předpisy kladly důraz na potřebnost komplexní péče z důvodu trvalých změn zdravotního stavu seniora při využívání ústavních sociálních služeb a na primární zajištění péče v přirozeném sociálním prostředí, a to za podpory rodiny či terénních sociálních služeb (pečovatelské služby). Pokud bychom šli ještě dále do historie (viz např. Špiláčková, 2011; Maříková, Plasová, 2012), lze konstatovat, že již v 60. letech minulého století byla deklarována potřeba specializované sociální práce s lidmi vyššího věku směřující k zachování jejich integrity v přirozeném sociálním prostředí za podpory rodinných pečujících. Maříková, Plasová (2012) toto období označují za explicitní familialismus, který vystřídal období de-familializace následující po druhé světové válce.

Realita však mnohdy bývala jiná. Uvedené dokladuje i skutečnost, že po přijetí zákona se v nově přejmenovaných domovech pro seniory nacházelo velké množství uživatelů, kterým nebyl přiznán příspěvek na péči vůbec, případně byl přiznán příspěvek v I. stupni. Malíková (2011:29) v krátké retrospektivě shrnuje, že dřívější *umísťování seniorů do jediné formy institucionální péče, státních domovů důchodců, bylo obvyklým a téměř výhradním způsobem řešení snížené soběstačnosti nebo úplně nesoběstačnosti seniorů. Často se tak řešil i problém deficitu bydlení, a tak do domovů důchodců odcházeli i lidé soběstační a schopní dalšího bezproblémového samostatného života.* Uvedenou diskrepanci reflektovala i nová reforma ústavní péče o seniory směřující k tomu, aby komplexních pobytových sociálních služeb využívali především lidé důchodového věku závislí na pomoci jiné fyzické osoby ve III. (těžká) nebo IV. (úplná) stupni závislosti.

Dalším důležitým krokem, který přispěl ke změnám v poskytování sociálních služeb v polistopadovém období, se stala reforma veřejné správy spojená se zrušením okresních úřadů na území České republiky k 31. 12. 2002, které byly do té doby dominantními zřizovateli a provozovateli především pobytových sociálních služeb. Pobytové sociální služby byly v důsledku reformy převedeny ze státní správy na samosprávné celky (kraje a obce), které se staly jejich novými zřizovateli. V souvislosti s ukončením činnosti okresních úřadů byl zákonem č. 320/2002 Sb. novelizován § 73a zákona č. 100/1988 Sb., jehož odst. 1 nově stanovoval, že sociální služby mohou poskytovat vedle organizací a občanů i kraje a obce. Nově vložený odst. 2 pak upravoval jejich financování formou účelové vázaných příspěvků z prostředků státního rozpočtu, a to ve shodě s jinými evropskými zeměmi. *Všude v Evropě jsou nákladné sociální služby, zejména ústavní povahy, kofinancovány státem nebo zařazeny do pojistných systémů* (Krebs, in Krebs a kol., 2007:275).

Ke skutečné změně paradigmatu v oblasti poskytování sociálních služeb pro seniory dochází s legislativním ukotvením podmínek *poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci prostřednictvím sociálních služeb a příspěvku na péči*⁹ v zákoně, přičemž musí *rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostřednictvím sociálních služeb zachovávat lidskou důstojnost ... vycházet z individuálně určených potřeb osob, působit na osoby aktivně, podporovat rozvoj jejich samostatnosti, motivovat je k takovým činnostem, které nevedou k dlouhodobému setrvání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace, a posilovat jejich sociální začleňování ... být poskytována v zájmu osob a v náležité kvalitě, aby bylo vždy důsledně zajištěno dodržování lidských práv a základních svobod*.¹⁰ Ke změně paradigmatu dochází, když se dosavadní paradigma vyčerpá a ukazuje se jako nefunkční, což se právě v případě poskytování sociálních služeb na přelomu 20. a 21. století stalo.

1.1 Možná rizika partnerského přístupu

S příchodem nového zákona, který zdůrazňoval jedincovu autonomii a rozhodovací pravomoci s akcentem na lidská práva, došlo v oblasti poskytování sociálních služeb k mnoha zásadním změnám. Lze konstatovat, že se změnami ukotvenými v zákoně se mění paternalistický přístup

⁹ § 1 zákona.

¹⁰ § 2 zákona.

na partnerský (Haškovcová, 2010). Ten v sobě zahrnuje svobodu a svobodné rozhodování, avšak i určité riziko. *Individualizace přináší více svobody a pocit autenticity, zároveň však také více nejistoty, riziko osamění a pocit nejistoty* (Keller, 2005:27). Uživatelé, ale samozřejmě především všichni poskytovatelé „nových“ sociálních služeb se tak budou muset naučit nést, vedle rizika, především určitou spoluzodpovědnost za kvalitu služeb v oblasti, ve které na trhu působí.

Ke dvěma důležitým změnám v zákoně patřily: (1) nahrazení dříve kodifikovaného jednostranného aktu rozhodnutí o poskytnutí sociální služby žadateli občanskoprávní smlouvou uzavíranou mezi dvěma partnery a (2) změna způsobu výplaty příspěvku na péči. Příspěvek na péči začal být vyplácen přímo osobě závislé na pomoci druhých¹¹. Příjemce příspěvku na péči podle stávající legislativy sám rozhoduje o tom, jak s příspěvkem naloží, tedy na co finanční zdroje použije a s kým naváže spolupráci. V zákoně je kladen důraz na skutečnost, aby si příjemce poskytovatele kýžených služeb vybral sám, dle svého zvážení a individuálních potřeb. Poskytování příspěvku na péči je však podmíněno ohlášením poskytovatele péče. Tím může být osoba blízká, asistent sociální péče nebo registrovaná sociální služba. Někdy se tak státní příspěvek může stát spíše dalším ze zdrojů rodinného rozpočtu či končit v rukou poskytovatelů neregistrovaných služeb. Změna role člověka z pasivního příjemce podpory v aktivního uživatele přinesla vedle velkých výhod i některé neočekávané problémy, na jejichž řešení nebyli lidé dostatečně připraveni.

V oblasti sociálních služeb otevřel prostor pro tzv. utajené služby institut asistenta sociální péče,¹² jenž umožňuje, aby péči vykonával pracovník bez odborné způsobilosti a dalších předpokladů stanovených zákonem¹³. Asistent tak mnohdy zajišťuje potřebnou pomoc a vykonává úkony péče spíše na základě své intuice a běžných praktických zkušeností.

2. Neregistrované služby pro seniory v České republice – skryté nebezpečí

Modernizace společnosti přispěla k tomu, že se ze sociálních služeb stal opravdový trh, který vyžaduje zvyšování efektivity a z jejich uživatelů činí zákazníky. Mezi uživatelem a poskytovatelem sociálních služeb dochází ke změně vzájemných vztahů. Z uživatele se stává „zákazník“ a z poskytovatele „prodejce“, čímž dochází k ekonomizaci sociálních služeb a potažmo vztahů a vazeb. Od sociálních služeb je požadována větší flexibilita, časová dostupnost a kvalita poskytované péče. Doposud však neexistuje relevantní provázanost mezi kvalitou poskytované služby a objemem přidělených dotací na konkrétní službu (Malík Holasová, 2014). Z uvedeného vyplývá, že důležitější roli než kvalita poskytované služby sehrávají měřitelné indikátory – např. obložnost či klientohodina, resp. vytiženost/obsazenost lůžka v pobytovém zařízení sociálních služeb v průběhu roku či počet odvedených úkonů za časovou jednotku. Tlak na „kvantitu“ poskytnutých služeb je

¹¹ Dříve byl vyplácen přímo pečující osobě příspěvek při péči o blízkou nebo jinou osobu (podle zákona 213/2002 Sb., kterým byl novelizován § 80 zákona č. 100/1998 Sb.), který náležel občanovi pečujícímu osobně, celodenně a řádně o blízkou osobu (případně jinou než blízkou osobu, pokud spolu žili v domácnosti), která byla převážně nebo úplně bezmocná nebo starší 80 let a současně částečně bezmocná.

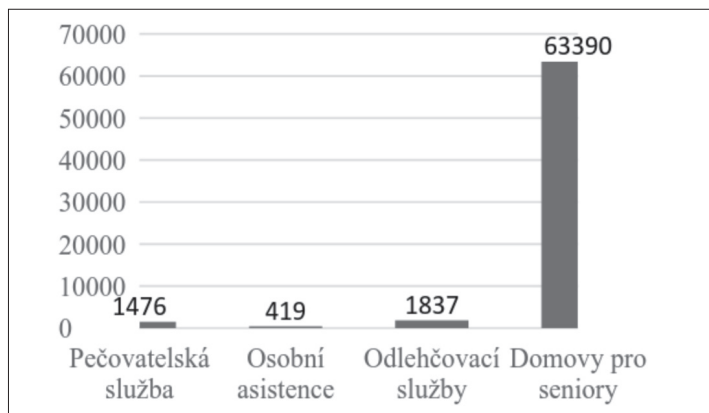
¹² § 83 zákona stanoví, že asistentem sociální péče ... může být pouze fyzická osoba, která je starší 18 let věku a zdravotně způsobilá, přičemž zdravotní způsobilost stanoví § 29 zákona následovně: za zdravotně způsobilou osobu k poskytování pomoci se nepovažuje osoba, která má sama nárok na příspěvek, ledaže lékařským posudkem vydaným poskytovatelem zdravotních služeb doloží, že je schopna tuto pomoc poskytovat.

¹³ Srovnej s podmínkami pro výkon činnosti pracovníka v sociálních službách, kterými jsou: plná svéprávnost, bezúhonnost, zdravotní způsobilost a odborná způsobilost, přičemž odbornou způsobilostí § 116 zákona rozumí základní vzdělání nebo střední vzdělání a absolvování akreditovaného kvalifikačního kurzu; absolvování akreditovaného kvalifikačního kurzu se nevyžaduje u fyzických osob, které získaly ... způsobilost k výkonu zdravotnického povolání v oboru ošetrovatel, ... způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka ..., a u fyzických osob, které získaly střední vzdělání v oboru vzdělání stanoveném prováděcím právním předpisem.

i důsledkem vysokého zájmu o jejich využití spojeného s nemožností uspokojení aktuálních potřeb všech žadatelů v daném časovém horizontu. Evidovaný počet neuspokojených žádostí o jednotlivé typy sociálních služeb pro seniory nám zachycuje graf 2.

Graf 2: Evidovaný počet neuspokojených žadatelů o sociální službu pro seniory k 31. 12. 2014

Zdroj: MPSV, 2015a, upraveno autorkami

Jak je patrné z grafu 2, bylo ke konci roku 2014 v České republice neuspokojeno 63 390 žádostí o umístění do domovů pro seniory, 1837 neuspokojených žádostí o ambulantní a 1897 o terénní sociální služby pro seniory. Právě přetlak žadatelů, tedy okamžité neuspokojení aktuálního zájmu motivovaného potřebou zajištění náležité pomoci, může podporovat vznik neregistrovaných služeb. V případě služeb ambulantních a terénních se nám jeví jako přiléhavější označení služeb utajených, neboť se mnohdy skrývají pod „přátelskou výpomocí“.

I když se celkový počet pobytových řádně registrovaných zařízení pro cílovou skupinu seniorů od doby platnosti zákona stále zvyšuje (viz tabulku 1), v návaznosti na počty neuspokojených žádostí lze konstatovat, že je jejich kapacita stále nedostatečná.

Tabulka 1: Vývoj počtu pobytových zařízení sociálních služeb pro seniory od doby účinnosti zákona

Druh zařízení / Rok	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Domovy pro seniory (DS)	463	452	453	466	471	480	491	500
Domovy se zvláštním režimem (DZR)	75	150	165	176	189	210	228	263
Celkem	538	602	618	642	660	690	719	763

Zdroj dat: MPSV. 2008–2011; MPSV. 2012c; MPSV. 2013; MPSV. 2014d, upraveno autorkami

Z výše uvedené tabulky je patrný markantní nárůst počtu domovů se zvláštním režimem, přičemž zpracované statistiky nerozlišují tato zařízení podle věku cílové skupiny. Z registru poskytovatelů¹⁴ lze však zjistit, že většina z nich ve své cílové skupině zahrnuje i kategorii mladších (65–80 let) a starších (nad 80 let) seniorů.

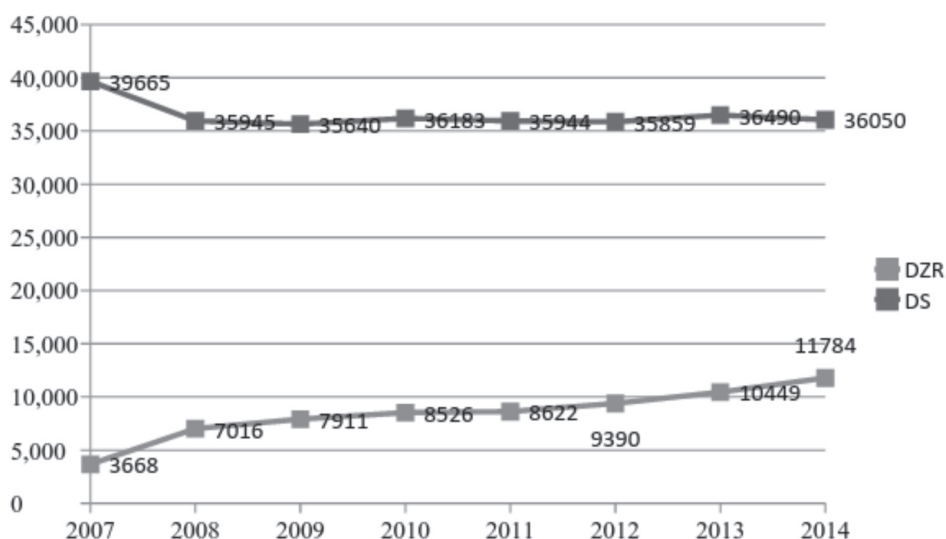
Vývoj počtu uživatelů uvedených pobytových sociálních služeb pro seniory nám zachycuje graf 3, z něhož sice vyplývá celkový pokles počtu uživatelů v domovech pro seniory, avšak na druhé

¹⁴ Registr poskytovatelů sociálních služeb (viz MPSV, nedat.) [online].

straně ve sledovaném období dochází k nárůstu počtu uživatelů ve specializovaných domovech se zvláštním režimem.

Graf 3: Vývoj počtu uživatelů jednotlivých druhů pobytových sociálních služeb pro seniory od doby účinnosti zákona

Zdroj: MPSV. 2008–2011; MPSV. 2012c; MPSV. 2013; MPSV. 2014d, upraveno autorkami

Jak lze pak vyčíst z tabulky 2, celkový počet uživatelů v pobytových zařízeních sociálních služeb pro seniory, až na výjimky v letech 2008 a 2011, se ve sledovaném období z roku na rok zvyšoval.

Tabulka 2: Vývoj celkového počtu uživatelů pobytových sociálních služeb pro seniory od doby účinnosti zákona

Rok	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Počet uživatelů v DS a DZR celkem	43 333	42 961	43 551	44 709	44 566	45 249	46 939	47 834

Zdroj dat: MPSV, 2008–2011; MPSV, 2012c; MPSV, 2013; MPSV, 2014d, upraveno autorkami

I přesto se však zdá, že daná kapacita sociálních služeb nepokrývá reálnou poptávku. Tato situace vytváří prostor pro rozvoj neregistrovaných služeb.

2.1 Neregistrované pobytové služby pro seniory

V posledních pěti letech se stále častěji setkáváme s mediálními kauzami týkajícími se nekvalitních poskytovatelů sociálních a pseudosociálních služeb, primárně určených pro cílovou skupinu seniorů, kdy někteří z nich nejsou schopni doložit registraci své služby dle platných zákonných ustanovení. První zveřejněné kauzy o nelicencovaných službách se začaly objevovat v roce 2012 v ubytovacích zařízeních, kde staří lidé a osoby se zdravotním postižením žili v nedůstojných podmínkách bez sociální a zdravotní péče. Služby jim byly poskytovány na základě živnostenského oprávnění nebo

prostřednictvím asistentů sociální péče, což však zákon neumožňuje. Statut asistenta sociální péče byl v těchto případech využíván k jinému účelu, než zákon stanoví. Současně docházelo ke zneužívání příspěvku na péči. Vzniklou situací se tak vedle MPSV začali zabývat i pracovníci Kanceláře veřejného ochránce práv. Z provedených kontrol vyplynulo, že v neregistrovaných zařízeních se mnohdy jedná o špatné zacházení s člověkem. Byly zjištěny nedostatečné podmínky pro zajištění kvalitní péče jak sociální, tak zdravotní, která byla poskytována nekvalifikovaným personálem za nevyhovujících materiálních i technických podmínek bez vedení jakékoliv dokumentace. Lidé často strádali po dietetické stránce, čímž byli vystaveni zdravotnímu riziku. Nejpalčivějšími ve vztahu k právům klientů se jevíly skutečnosti, že tyto museli odevzdávat své osobní věci, včetně dokladů a financí, a nesměli svévolně ubytovací zařízení opouštět. S využíváním neregistrovaných služeb byla specifikována rizika újmy na zdraví, životě a lidské důstojnosti jejich uživatelů, dále finanční riziko a možnost ztráty příspěvku na péči (VOP, 2014a).

Veřejná ochránkyně práv navštívila několik zařízení bez registrace a svá zjištění zveřejnila na webových stránkách. Konkrétně se jednalo o Penzion pro seniory ATRIUM (v Liberci), Domov na kopci, s. r. o. (v Červeném Újezdě), Penzion Jiřinka (v Brně), Penzion SPOKOJENÉ STÁŘÍ (v Luhačovicích), Domov Petruška (v Šestajovicích), Centrum komplexních služeb pro rodinu a domácnost (v Kunštátě na Moravě) a Domov důstojného stáří HARMONY (v Lichovech). S podezřením na spáchání trestného činu se následně obrátila na okresní státní zastupitelství a informovala příslušná krajská státní zastupitelství. V podáních byly shrnuty následující argumenty: omezování osobní svobody, uzamykání klientů na pokoji, podávání neklidové medikace, používání postranic, ublížení na zdraví a neposkytnutí pomoci a překračování živnostenského oprávnění (VOP, 2014b).

Na tomto místě je třeba zdůraznit, že jakékoliv sociální služby pro seniory mohou být podle § 78 odst. 1 zákona poskytovány jen na základě oprávnění k poskytování, které vzniká rozhodnutím o registraci vydaným krajským úřadem, případně MPSV – pokud se jedná o státní příspěvkovou organizaci. Jiné služby nabízené cílové skupině seniorů nelze považovat za sociální služby poskytované podle zákona, a tudíž by k jejich úhradě neměl sloužit příspěvek na péči. Navíc podle § 107 odst. 1 zákona se ten, kdo poskytuje služby bez oprávnění k jejich poskytování, dopouští správního deliktu, za který mu může být uložena pokuta až do výše jednoho milionu korun.

S ohledem na výše popsané skutečnosti vydalo MPSV v roce 2014 (MPSV, 2014b) varování s doporučeným postupem (tzv. desatero pro seniory a jejich rodinné příslušníky) k problematice neregistrovaných poskytovatelů služeb. Daný postup se zaměřuje výhradně na pobytové neregistrované služby a částečně opomíjí možnost působení neregistrovaných poskytovatelů služeb ambulantních či terénních. MPSV v bodech 2, 3 a 6¹⁵ daného postupu zdůrazňuje význam role sociálních pracovníků¹⁶ jako odborných garantů základního poradenství v oblasti zajištění kvalitních sociálních služeb.

¹⁵ Viz bod 2: *Potřebujete-li sociální službu pro sebe nebo svého blízkého, obraťte se na sociální pracovníky obce s rozšířenou působností.*

Viz bod 3: *Vybledáte-li si sám sociální službu, ověřte si ve veřejném registru poskytovatelů (elektronickém systému na adrese <http://iregistr.mpsv.cz>) či v systému vašeho kraje, zda jde o registrovaného poskytovatele (má oprávnění takové služby poskytovat), případně se se žádostí o tuto informaci obraťte opět na sociální pracovníky obce s rozšířenou působností.*

Viz bod 6: *Smlouvou si řádně prostudujte, případně se poradte se svými blízkými nebo sociálním pracovníkem na obecních úřadech s rozšířenou působností. U registrovaného poskytovatele můžete platit maximálně částky uvedené v tabulce.*

¹⁶ Sociální pracovník podle § 109 zákona *vykonává sociální šetření, zabezpečuje sociální agendy včetně řešení sociálně právních problémů v zařízeních poskytujících služby sociální péče, sociálně právní poradenství, analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti, odborné činnosti v zařízeních poskytujících služby sociální prevence, depistážní činnost, poskytování krizové pomoci, sociální poradenství a sociální rehabilitace, zjišťuje potřeby obyvatel obce a kraje a koordinuje poskytování sociálních služeb.*

Pro potřebu krajských úřadů a dalších spolupracujících subjektů zpracovalo MPSV rovněž doporučený postup k problematice poskytování pseudosociálních služeb bez registrace a otázce stíhání souvisejícího správního deliktu poskytování sociálních služeb bez oprávnění k jejich poskytování (MPSV, 2014a).

2.2 Ambulantní a terénní neregistrované služby pro seniory

Jak můžeme vyčíst z předchozího odstavce, „boj“ proti neregistrovaným pobytovým službám nejen pro seniory se již stal středem zájmu mnoha institucí a orgánů státní správy. O dalším dosud latentním nebezpečí – tedy o neregistrovaných ambulantních a terénních sociálních službách pro seniory toho prozatím mnoho nevíme, respektive nemůžeme tento fenomén prozatím doložit na konkrétních (veřejně dostupných) příkladech. Jediné, co v současné době můžeme, je konstatovat, že se vyskytují. Rovněž lze popsat na základě zachycených případů principy jejich fungování, důvody vedoucí k jejich využití a specifika cílové skupiny uživatelů.

Rozvoji neregistrovaných ambulantních a terénních sociálních služeb nahrává mnohdy skutečnost nízké dosažitelnosti služeb registrovaných. Registrovaní poskytovatelé ambulantních i terénních sociálních služeb mají předem schválený rozpočet na základě výše přidělené dotace ze státního rozpočtu (§ 104 zákona). Podle příjmů a výdajů si naplánují reálné množství hodin strávených u klientů, včetně počtu ujetých kilometrů – tedy svoji kapacitu. Na konci kalendářního roku se tak zájemci o službu mohou potýkat s problémem, kdy nemohou zajistit poskytovatele sociální služby, který by terénní, případně ambulantní péči realizoval. Důvod je zřejmý – nemá-li již organizace finanční prostředky (určitou rezervu), nepřijme z kapacitních důvodů nového klienta či nerozšíří své služby. Rovněž si nemůže dovolit přijmout do pracovního poměru dalšího zaměstnance, který by zajišťoval „navyšené“ služby. V takovýchto případech se akutní zájemci o sociální službu obracují na neregistrované poskytovatele, kteří jsou „flexibilnější“ a dokážou se aktuální poptávce rychleji přizpůsobit. Pro rodinné příslušníky se tak stávají mnohdy jedinou „záchrannou“. Pokud nejsou jejich požadavky po službě uspokojeny registrovanými sociálními službami a nechtějí např. ztratit zaměstnání v důsledku péče o blízkou osobu, mnohdy ze své situace jiné východisko nenalézají.

Nyní stručně popíšeme principy fungování ambulantních a terénních nelicencovaných sociálních služeb. Nelicencovaná ambulantní péče je poskytována více seniorům v domě či bytě poskytovatele bez registrace. Vzhledem ke skutečnosti, že v ní senioři často i nocují, jedná se spíše o službu pobytovou s nízkou kapacitou (1 až 3 klientů). Nejde však o službu typu neregistrovaných pobytových služeb popsanych výše. Vzhledem k uvedenému ji v textu budeme označovat jako službu ambulantní. Služby jsou poskytovány jednou osobou na základě živnostenského oprávnění (mnohdy i bez něj) nebo na základě statusu asistenta.

Ve srovnání s nimi jsou neregistrované terénní služby poskytovány fyzickou osobou docházející ke klientovi domů, kdy za provedené úkony obdrží smluvený finanční obnos. Otázkou zůstává, zda se jedná o pseudosociální službu, či „sousedskou“ výpomoc.

2.3 Důvody vedoucí k využití neregistrovaných služeb pro seniory

Rozpad tradiční rodiny společně s pozdějším odchodem do starobního důchodu jsou aspekty mnohdy „bránící“ rodinným příslušníkům postarat se o své blízké. Rodinný model, kdy spolu žily až tři generace společně, postupně vymizel u nás, v Evropě i USA. Péče o stárnoucí členy rodiny tak přešla z rodinných příslušníků v produktivním věku na poskytovatele státního či soukromého sektoru. Tím dochází k nahrazení obecných rodinných hodnot hodnotami instrumentálního charakteru. Mlčoch (2014) popisuje stupňující se žádostivost po penězích (i jiných statcích) jako epidemii, která se lavinovitě šíří s pestřejší nabídkou trhu a jejíž následky mají vliv na rodinu, její ekonomiku i zachování integrity. K některým dalším aspektům přímo či nepřímo ovlivňujícím podobu péče o stárnoucí členy společnosti můžeme řadit klesající porodnost a rostoucí naději dožití.

Dalším z důvodů vedoucích k využívání neregistrovaných služeb pro seniory může být i nedostatečná podpora rodinných pečovatелů. V České republice v současné době neexistují podle Kubalčíkové

a kol. (2015) programy dostatečné a systémové podpory rodinné péče. I z výsledků případové studie 23 rodinných pečovatelů vyplynulo, že současná péče v České republice koresponduje s modelem tzv. nepodporovaného familialismu (Kotrusová, Dobiášová, Hošťáková, 2013), který je charakteristický absencí veřejné politiky zaměřené na podporu rodinné solidarity. *Úloha rodiny v systému péče o seniory se tak nezmenšuje, ale spíše naopak sílí s tím, že implicitní familialismus nejzřetelněji devalvuje péči v rodině v relaci k placené práci a zesiluje nejvýrazněji jak finanční závislost pečující osoby na živiteli rodiny, tak i závislost recipienta péče na rodinných příslušnících* (Maříková, Plasová, 2012:6).

V případě, že se stárnoucí člen rodiny stane úplně či převážně závislým na péči druhých osob, jsou rodinní příslušníci postaveni před rozhodnutí, zda péči o svého blízkého zvládnou sami, či za využití terénních, ambulantních či pobytových sociálních služeb, které jsou (nejen) prostřednictvím příspěvku na péči dotovány státem. Mohou však nastat i situace, kdy rodina není schopna zajistit z důvodu naplněné kapacity či nevyhovující vzdálenosti žádnou z uvedených sociálních služeb. V takovém případě je postavena před rozhodnutí o využití nelicencované služby, čímž na sebe přijímá riziko spojené s ne/kvalitou poskytované péče.

Vzhledem k neprobádanosti utajených služeb bylo **cílem** realizované **ankety** zjistit **důvody vedoucí k využití neregistrované ambulantní a terénní služby** pro seniory. Ve svém šetření jsme se zaměřili na rodinné příslušníky a osoby blízké klientům těchto služeb, kdy se nám podmínkou pro jejich výběr stala skutečnost, že o absenci registrace pseudosociální služby věděli. Informanty jsme získali záměrným výběrem za využití techniky nabalování (sněhové koule). Na počátku jsme na základě neformálních vazeb oslovili čtyři rodinné příslušníky, o nichž jsme věděli, že jejich příbuzná/ý využívá neregistrovanou službu. Výhodou při získávání informantů bylo, že jedna z tazatelek na poli terénních sociálních služeb v daném regionu dříve profesně působila, tudíž terén i některé z rodinných příslušníků uživatelů osobně znala. Tito nás následně odkázali na další uživatele pseudosociálních služeb. V průběhu realizované ankety nám čtyři kontaktovaní rodinní příslušníci odmítli náš dotaz zodpovědět i za předpokladu anonymizace získaných dat. Nakonec jsme tedy získali čtyři skupiny informantů s pěti, čtyřmi a dvakrát třemi informanty. Celkem se jednalo o výpovědi od 15 osob. Při prováděném šetření jsme dodržovali všechny etické zásady (dobrovolnost, diskrétnost, anonymizaci a autorizaci získaných výpovědí a souhlas s jejich zveřejněním, současně nás nezajímaly žádné údaje vedoucí k identifikaci poskytovatele pseudosociální služby).

Sociodemografické charakteristiky informantů zachycuje tabulka 3.

Tabulka 3: Sociodemografické charakteristiky informantů

Označení informanta	Vztah informanta ke klientovi neregistrované služby	Pohlaví klienta neregistrované služby	Věk klienta neregistrované služby	Druh využívané služby	Délka využívané služby v měsících
A	syn	muž	84	terénní	3
B	osoba blízká	žena	82	terénní	15
C	syn	žena	90	terénní	6
D	syn	žena	87	ambulantní	30
E	syn	žena	94	ambulantní	48
F	dcera	žena	85	terénní	2
G	syn	žena	83	terénní	3
H	dcera	žena	91	terénní	28
I	syn	muž	87	terénní	14
J	dcera	žena	94	terénní	18
K	vnučka	žena	81	terénní	5
L	dcera	žena	89	ambulantní	38
M	dcera	žena	87	terénní	13
N	dcera	žena	82	terénní	7
O	syn	žena	84	terénní	8

Zdroj dat: vlastní průzkum, 2016

Jak lze vyčíst z tabulky 3, dvanáct klientů využívalo terénní a tři ambulantní neregistrované služby.

U **terénních neregistrovaných služeb** zdůvodňovali informanti jejich využití **nedostatečnou ochotou registrovaných poskytovatelů v případě uživatelů se specifickými potřebami**. *Odmítli jsme Charitu, protože si kladli podmínky, že se bude otec chovat slušně. To jsme nemohli zaručit, protože má demenci. Tak jsme se obrátili na paní, která má praktické zkušenosti a máme k ní důvěru (A). Dále neflexibilitou registrovaného poskytovatele. Využíváme pečovatelskou službu, která k nám chodí, ale ve významné dny, jako Vánoce a svátky, se obrácíme na paní, se kterou máme dobré zkušenosti a víme, že dokáže dát do života zpestření a radost. Na to oni nemají čas. Udělají, co je potřeba, a utíkají dál...* (B). *Charita mě odmítla, že nemá personál, a s paní ze služby z ... jsem se nedomluvil. Špatně slyšela a nedělala soboty a neděle. Já jezdím do zahraničí a potřebuji, aby se o matku někdo postaral každý den, tak jsem se obrátil na jednu paní, která chodí pomáhat starším lidem v okolí, a ona mi vyhověla (C). No nic jiného mi nezbylo, Charita večer služby neposkytovala a já dělám na směny (J). Charita nás nevzala, protože tak daleko nejedzí, tak jsme hledali kohokoliv, kdo by nám pomohl (H). Významným důvodem byla rovněž kapacitní nedostupnost registrované sociální služby v dané lokalitě. K mamce chodí jedna paní, co to poskytuje taky, protože Charita má poradník a nemohla nás vzít. Mamku dovezli z nemocnice, tak jsme hledali, kdo nám pomůže (F). Potřebovali jsme pečovat o matku, kterou jsme si přestěhovali k sobě domů. S hrůzou jsme zjistili, že neexistuje žádná služba, která by se péče ujala. Dostali jsme kontakt na paní, která tyto služby zajišťuje. Hned k nám přijela a přidělila nám paní, co se o mamku denně stará (G). Otec už nemohl být déle v nemocnici a nikdo z rodiny se o něho nemohl starat. Pečovatelskou službu jsem nesehnal, protože měla plno (I). Charita nás nevzala, že nemá pečovatelsky (M). Ani v nemocnici nám nepomohli. Paní obvolala všechny služby a nikdo neměl volné lidi. Tak se nám to podařilo zajistit přes jednu paní (N). Mysleli jsme, že to s manželkou zvládneme, ale mamce se zhoršila chůze, nemohla už dojít ani na záchod a potřebovala pomoc s hygienou. Když jsme volali do Charity, tak nám řekli, že je poradník a máme šanci za 4 měsíce (O). Kapacitní deficit byl mnohdy kombinován i s dalšími aspekty – flexibilitou a preferencí péče v přirozeném sociálním prostředí.*

Protože jsme nikoho nesehnali, Charita má pořadník. Já mám malé dvojčata a mamka chodí na směny do práce. Tak k nám jezdí paní podle mamčinyh směn a nemuseli jsme dát babičku do domova. To by nám asi neodpustila (K).

Důvodem vedoucím k využití **ambulantní neregistrované služby** byla ve dvou případech **aktuální nedostupnost** (naplněná kapacita) **registrované pobytové sociální služby** v daném regionu. *Nic jiného mi nezbývalo, potřeboval jsem chodit do práce a do domova by ji vzali až za půl roku (D).* *Byl jsem rád, že mi mamku vzala, neměl jsem jinou možnost, v domově nebylo místo (E).* V jednom případě se ambulantní neregistrovaná služba stala vhodnou **alternativou k péči rodinné**, kterou její členové nemohli sami zabezpečit. *Víte co, já sama mám problémy se zádama, jezdím na rehabilitace a po špitálech. Mladí chodí do práce a do domova jsme ju dávat nechťeli. Tak je v domku s dalšíma ženskýma a my za ňu chodíme. Možeme si ju vzít aj ven, když chceme (L).*

Jak už jsme předestřeli, všichni informanti o skutečnosti, že služba není registrovaná, věděli. Tuto reflektovali následovně: *... to nám nevadí, jsme rádi, že k nám dochází (A) ... ale to je mi úplně jedno, já potřebuji, abych to měl zajištěné (C).*

Z výsledků rozhovorů vyplývá, že hlavním důvodem využití neregistrovaných sociálních služeb je neodkladná potřeba péče o rodinného příslušníka či blízkou osobu, společně s nedostupností registrované sociální služby. Dalším získaným poznatkem, který však s ohledem na velikost výzkumného souboru nelze zobecnit, je, že se ve všech případech jednalo o osoby starší 80 let věku. Uvedená skupina starších osob je často z důvodů snížené soběstačnosti a zhoršeného zdravotního stavu nejzranitelnější. V souvislosti s demografickým vývojem euroamerické populace se dá očekávat, že spoluobčanů ve věku 80+ bude nejen v české populaci stále přibývat, a to i díky pokrokům v medicíně, vyspělému zdravotnímu systému a obecně lepším životním podmínkám. Proto je nezbytné už nyní se začít zabývat tím, kdo jim bude v následujícím období zajišťovat nezbytnou sociální a zdravotní péči. Již nyní je patrné, že sociální služby nestačí pokrývat aktuální poptávku a pružně reagovat na mimořádné situace, což je jedním z důvodů pro institucionalizaci utajených služeb.

Předložené šetření bereme pouze jako sondu do současného stavu na poli poskytování pseudosociálních služeb pro seniory v České republice. Jsme si vědomi skutečnosti, že získané informace nelze generalizovat, neboť nejsou dostatečně reprezentativní a zachycují pouze názory námi dotázaných informantů. Domníváme se však, že výsledky provedené ankety poskytují zajímavý vhled do zkoumané sociální reality.

Závěrečná reflexe

Závěrem se nabízí otázka, jak rozpoznat registrovanou sociální službu od té neregistrované, jak zabránit porušování zákona o sociálních službách, ale hlavně jak ochránit uživatele před nekvalitní sociální službou. Fungování *kvazitrhu* v oblasti sociálních služeb (více viz Le Grand, Bartlett in Musil, 1996:190–196), kdy stát přestává být současně jejich financovatelem a poskytovatelem, má podle Smutka (in Matoušek a kol., 2013:245) *zajistit růst kvality poskytované služby díky konkurenčnímu působení poskytovatelů služeb a jejich boji o klienty (resp. zákazníky služeb) a zároveň vést k vysoké ekonomické efektivitě*. Na tomto místě vyvstává další z otázek, zda uvedený model funguje i v českém prostředí.

V souladu se stávající legislativou stát rozhoduje o distribuci finančních prostředků určených na sociální službu formou: (1) příspěvku na péči přímo osobám na ní závislým a (2) přímých dotací poskytovatelům registrovaných sociálních služeb – ti o státní dotace soutěží a se stejným zápallem by měli soutěžit i o uživatele. Uvedené však prozatím u registrovaných sociálních služeb nefunguje, neboť doposud nedisponují volnou kapacitou. Na trhu s registrovanými sociálními službami, které v souladu se zákonem musí procházet inspekci kvality poskytovaných sociálních služeb, není přehlas nabídky nad poptávkou. Je tomu spíše naopak, čímž se vytváří prostor pro šedou ekonomiku v podobě neregistrovaných a utajených služeb, které sociálními službami v dikci zákona vlastně nejsou.

Jak vyplynulo z šetření realizovaných pracovníky Kanceláře veřejného ochránce práv i z našeho průzkumu, velkou cílovou skupinou neregistrovaných sociálních služeb se stávají především starší lidé. Přičemž ohroženou skupinou jsou především senioři 80+, a to z důvodu snižující se soběstačnosti. Často se jedná i o imobilní seniory s příspěvkem na péči ve III. či IV. stupni závislosti, který je „dotován“ částkou osm/dvanáct tisíc korun měsíčně. Takto získaný příjem nemusí „utajený“ poskytovatel nikde vykazovat, neboť tím, že nemá k poskytování sociálních služeb oprávnění, se o něm v podstatě ani neví. A navíc nikdo ze zainteresovaných osob o uzavřených dohodách veřejně nehovoří, neboť vyhovují oběma stranám. Zde si můžeme položit otázku, zda se jedná o výpomoc, nebo byznys. Rodina i poskytovatel jsou spokojeni, ale ze systému se nám vytrácí uživatel služby, který je ve svém stavu mnohdy bezmocný. Neregistrované služby nejsou navíc vázány dodržováním standardů kvality sociálních služeb a ani v nich není zajištěna sociální práce, tak jak je tomu u služeb registrovaných, které podléhají inspekční kontrole hodnocení jednotlivých kritérií (viz příloha č. 2 k vyhlášce č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách). Pokud registrovaná sociální služba stanovená kritéria nenaplní, může jí být registrace k poskytování sociálních služeb odebrána. Neregistrovaný či utajený poskytovatel pseudosociální služby nemá o co přijít. Navíc je třeba zdůraznit další fakt – uživatelé vyššího věku velmi často potřebují i kvalifikovanou zdravotní péči, jejíž zajištění je v neregistrovaných a utajených sociálních službách těžko dosažitelné. A to opomíjíme riziko ekonomické, které bylo zmíněno i ve zprávách veřejné ochránky práv. V pobytových zařízeních typu domovů pro seniory má každý uživatel podle § 73 odstavce c) zákona garantováno, že mu zůstane 15 % jeho měsíčního příjmu, což u neregistrovaného poskytovatele neplatí. Dalším důležitým kritériem u registrované služby je garance maximální částky za úhradu poskytnutých služeb, jež je stanovena vyhláškou 505/2006 Sb.¹⁷ Tuto maximální výši úhrady u nelicencovaných služeb poskytovatelé dodržovat nemusí – stanoví si tak cenu podle vlastního uvážení.

Závěrem vyvstává otázka, zda neohrožujeme využíváním neregistrovaných či utajených služeb zdraví a životy svých blízkých a jejich lidská práva a zda je namístě služeb, u nichž nemáme garantovanou kvalitu potřebnou pro zajištění kýžené péče, využívat. Na straně druhé je i úkolem sociální politiky iniciovat, podporovat a přijímat taková opatření a změny, které pozitivně ovlivňují životy lidí ve společnosti, řešit stávající situace a v souvislosti s tím restrukturalizovat systémy tak, aby byla hájena lidská práva a vždy zůstávala zachována lidská důstojnost. Společně s Kubalčíkovou a kol. (2015:16) lze tedy konstatovat, že *početní nárůst osob vyššího věku, ve vyspělých zemích zatím nebyvalý, pochopitelně vyvolává řadu otázek týkající se zajištění podmínek pro důstojný život ve stáří a představuje výzvu jednak pro inovace v poskytování formálních sociálních služeb, ale také definování adekvátních podmínek poskytování neformální péče a v neposlední řadě pro hlubší diskusi o roli sociální práce v kontextu demografických změn.*

Použité zdroje

- BOUKAL, P. 2013. *Fundraising pro neziskové organizace*. Praha: Grada.
- ČSÚ. 2016. 2.5. *Česká republika v mezinárodním srovnání (vybrané údaje) – 2015. 2.5. Složení obyvatelstva podle věkových skupin, 2014* [online]. Praha: ČSÚ. [19. 2. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo>
- HAŠKOVCOVÁ, H. 2010. *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team.
- HOLMAN, R. 2010. *Makroekonomie: středně pokročilý kurz*. Praha: C. H. Beck.

¹⁷ V § 15 je stanovena maximální výše úhrady za poskytování sociálních služeb v domovech pro seniory na 210 Kč za ubytování včetně provozních nákladů, úklidu a praní prádla a na 170 Kč za celodenní stravu. U terénní služby osobní asistence (§ 5) a u pečovatelské služby (§ 6) je maximální výše úhrady stanovena na 130 Kč za hodinu, podle skutečně spotřebovaného času, který je nezbytný k zajištění úkonů.

- KELLER, J. 2011. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- KELLER, J. 2009. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- KELLER, J. 2005. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KOTRUSOVÁ, M., DOBÍÁŠOVÁ, K., HOŠŤÁLKOVÁ, J. 2013. Role rodinných pečovateli v systému sociální a zdravotní péče v ČR. *FÓRUM sociální politiky*, 7(6), 10–20.
- KREBS, V. 2007. Sociální pomoc. In: KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. Praha: ASPI, 265–286.
- KUBALČÍKOVÁ, K. a kol. 2015. *Sociální práce se seniory v kontextu kritické gerontologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- KUHN, T. S. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH.
- LE GRAND, J., BARTLETT, W. 1996. Kvazi-trhy a sociální politika. In: MUSIL, L. (Ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě*. Brno: Doplněk, 190–196.
- MALÍK HOLASOVÁ, V. 2014. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*. Praha: Grada.
- MALÍKOVÁ, E. 2011. *Péče o seniory v pobytových sociálních službách*. Praha: Grada.
- MARÍKOVÁ, H., PLASOVÁ B. 2012. Kontinuita anebo změna v systému zajištění péče o seniory v České republice od roku 1948 vzhledem k genderovanosti politik péče. *FÓRUM sociální politiky*, 6(3), 2–7.
- MLČOCH, L. 2014. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Karolinum.
- MPSV. Nedatováno. *Registr poskytovatelů sociálních služeb* [online]. [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://iregistr.mpsv.cz/socreg/hledani_sluzby.do?SUBSESSION_ID=1456861769156_3
- MPSV. 2015a. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2014* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/22668/rocenka_prace_2014.pdf
- MPSV. 2015b. *Zpráva o plnění Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 za rok 2014* [online]. Praha: MPSV [23. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/21668/Zprava_o_plneni_NAP_214.pdf
- MPSV. 2014a. *Doporučený postup č. 2/2014* [online]. Praha: MPSV [15. 1. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/20037/postup_2_2014.pdf
- MPSV. 2014b. *Ministerstvo varuje před podvodnými poskytovateli sociálních služeb* [online]. Praha: MPSV [15. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/19372>
- MPSV. 2014c. *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období 2013 až 2017* [online]. Praha: MPSV [15. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/20851/NAP_311214.pdf
- MPSV. 2014d. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2014* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/19296/MPSV_rocenka2013_280815.pdf
- MPSV. 2013. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2012* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/16366/rocenka_2012.pdf
- MPSV. 2012a. *Informace o realizaci Evropského roku aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity (2012) v České republice* [online]. Praha: MPSV [24. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/15755/Informace_o_realizaci_EY2012.pdf
- MPSV. 2012b. *Memorandum pro Evropský rok 2012* [online]. Praha: MPSV. [24. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/15756/Memorandum_pro_EY2012.pdf
- MPSV. 2012c. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2011* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné: http://www.mpsv.cz/files/clanky/13613/rocenka_2011.pdf
- MPSV. 2011. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2010* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/11544/rocenka_2010.pdf
- MPSV. 2010. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2009* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/9854/statisticka_rocenka_z_oblasti_prace_a_socialnich_veci_2009-01.pdf
- MPSV. 2009. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2008* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7870/rocenka_2008b.pdf

- MPSV. 2008. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2007* [online]. Praha: MPSV [18. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/5942/Statisticka_rocenka_2007_oprava.pdf
- MPSV. 2007. *Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti* [online]. Praha: MPSV [19. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3858/Koncepce_podpory.pdf
- MPSV. 2002. *Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002* [online]. Praha: MPSV. [24. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf>
- MUSIL, L., HUBÍKOVÁ, O., KUBALČÍKOVÁ, K. 2003. *Standardy kvality a kultura sociálních služeb: jaká napětí mezi politikou sociálních služeb a kulturou práce s klientem v pečovatelské službě mohou vznikat z hlediska kvality sociálních služeb? (Závěrečná zpráva z případové studie.)* Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- RAIS, J., KLIČKA, O., ROAD, A. 2015. *Stínová ekonomika v České republice* [online]. Praha [23. 6. 2016]. Praha: CETA. Dostupné z: http://media.rozhlas.cz/_binary/03504940.pdf
- SKOVAJSA, M. 2010. *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál.
- SMUTEK, M. 2013. Kvazitrh a marketizace. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 244–245.
- SYNEK, M. 2001. *Manažerská ekonomika*. Praha: Grada.
- ŠIMÍKOVÁ, I. 2015. Možné důsledky implementace zákona o sociálních službách perspektivou kritiky modelu New Public Management. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 24–35.
- ŠPILÁČKOVÁ, M. 2011. Social Care in Czechoslovakia in the 70ies and 80ies in the 20th century. *Czech and Slovak Social Work. Special English Issue. Sociální práce / Sociálna práca*, 11(5), 49–59.
- VÁVROVÁ, S. 2014. *Perspektivy pobytových sociálních služeb pro seniory (habilitační práce)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií.
- VEBER, J. 2009. *Management: základy, moderní manažerské přístupy, výkonnost a prosperita*. Praha: Management Press.
- VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. 2014a. *Neregistrované sociální služby* [online]. Praha: VOP [22. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/stiznosti-na-urady/chcete-si-stezovat/zivotni-situace-problemy-a-jejich-reseni/neregistrovana-pobytova-socialni-sluzba>
- VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. 2014b. *Souhrn z oznámení, se kterými se ochránkyně obrátila na okresní státní zastupitelství* [online]. Praha: VOP [24. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/ochrana-osob-omezenych-na-svobode/zarizeni/neregistrovane-socialni-sluzby>
- Vyhláška 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.
- Vyhláška č. 182/1991 Sb., Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky, kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení.
- Vyhláška č. 152/1988 Sb., Ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí České socialistické republiky, kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.
- Zákon č. 320/2002 Sb., o změně a zrušení některých zákonů v souvislosti s ukončením činnosti okresních úřadů.
- Zákon č. 213/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 180/1990 Sb., o změnách předpisů o nemocenském a sociálním zabezpečení a mateřském příspěvku a některých dalších předpisů.
- Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

Martina Vojtíšková (ed.) a kol.: **Mlčení bolí.** Praha: Asociace pracovníků intervenčních center ČR, 2016.

Kniha s podtitulem *Postřehy z desetileté praxe intervenčních center* se věnuje fenoménu domácího násilí (dále také jako „DN“). Reflektuje současný stav na poli této problematiky po první dekádě využívání institutu vykazání násilné osoby ze společného obydlí Policií ČR a poskytování odborné pomoci osobám ohroženým domácím násilím. Kniha je dílem téměř čtyř desítek autorů z řad odborníků, kteří mají profesní zkušenost s řešením případů domácího násilí (seznam autorů je uveden v závěru knihy, s. 270). Projekt, v rámci kterého publikace vyšla, provázela rozsáhlá stejnojmenná mediální kampaň.

Kniha je členěna do třinácti kapitol a její strukturu tvoří oblasti, které přibližují na prvním místě nárys typologie domácího násilí, na který navazuje kategorizace specifických skupin a charakteristika aktérů domácího násilí. Na dalších stránkách knihy autoři představují systém pomoci obětem domácího násilí, skrze příběhy klientů přibližují zkušenosti a postřehy intervenujících pracovníků a mapují hranice a limity jejich práce. Pro komplexní doplnění tématu přináší závěry nejnovějších výzkumů a analýz. A ve svém závěru publikace nabízí čtenáři přehledová a metodická vodítka pro případy řešení domácího násilí.

Úvodní část knihy věnovala editorka a předsedkyně Asociace pracovníků intervenčních center ČR Martina Vojtíšková popisu aktuální situace v oblasti působení intervenčních center a představení rámcových východisek pro jejich současnou činnost.

Ve druhé kapitole si „vzala pod lupu“ aktéry domácího násilí renomovaná policejní psychologka a viktimoložka Ludmila Čírtková. Velmi vhodně upozorňuje na rizika hrubě zjednodušujících závěrů při posuzování, kteréžto

by ignorovaly „široký rozptyl charakteristik či vlastností“ patrný u obou skupin aktérů. Erozi stereotypní představy o jediném správném profilu oběti či násilníka přičítá autorka kapitoly novému právnímu prostředí, které obsahuje vykazání a podporu obětí a tím podporuje prevenci DN a včasnou intervenci (institutu vykazání se věnuje 6. kapitola, ve které kolektiv autorů vymezuje problematiku z legislativního hlediska, definuje jeho význam a místo v systému pomoci a reflektuje žitou praxi, která se liší v závislosti na ne/správném vyhodnocení situace policisty). Pro volbu efektivní intervenční strategie považuje Čírtková za klíčovou přesnou diagnostiku jednotlivých typů domácího násilí a ve své kapitole charakterizuje s oporou o kazuistické ilustrace ty nejčastější a typické vzorce DN. Poznámkou k tzv. syndromu týrané osoby v závěru kapitoly přivádí autorka čtenáře zpět k problému zavádějící interpretace chování obětí DN a připomíná pokračující potřebu dalšího objasňování behaviorálních mechanismů tohoto viktimizačního syndromu.

Třetí kapitolu se autoři rozhodli věnovat vybraným skupinám, kde je domácí násilí identifikováno v kontextu jiné významné charakteristiky. Čtenář tak má možnost nahlédnout aspekty související s odlišnou sexuální orientací, bezdomovectvím, závislostí na látkách jak na straně osob násilných, tak osob ohrožených, dále v období adolescence, v romských rodinách, u zdravotně postižených, u cizinců, také v případech výskytu více násilných osob v bydlšti, u rozvádějících se párů a u jedinců dopouštějících se stalkingu. Záměr autorů, který sledoval, jak název kapitoly napovídá, „ty, kteří se trochu vymykají“, lze hodnotit pozitivně, neboť ukazuje na snahu pojmut téma v perspektivě, kterou přináší praxe. Kritické posouzení se týká té části,

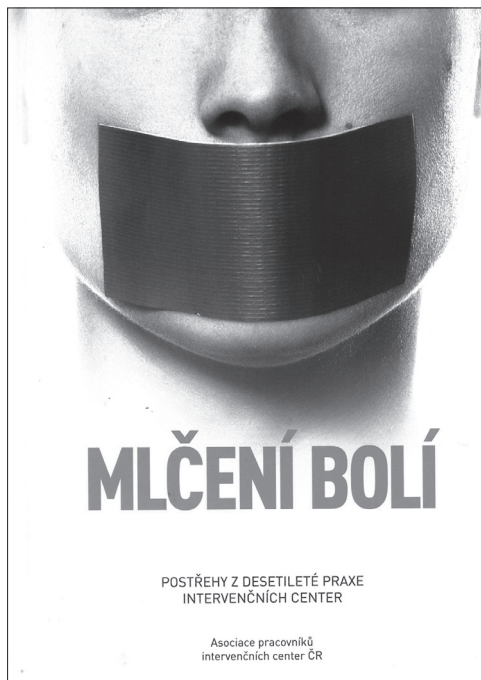
kteřá z mého pohledu nedostatečně odůvodňuje volbu jednotlivých skupin, což je z velké míry dáno absencí rozlišeného ukotvení ve struktuře činností intervenčních center, a tedy nemožnosti jejich alespoň hrubého uspořádání.

Jak pojem „ohrožená osoba“, tak termín „oběť“ jsou ukotveny v české legislativě. V rovině teoretické konceptualizace lze oběti DN třídit podle různých hledisek. Vedle definování obětí pravých, nepravých a falešných představují autorky čtvrté kapitoly čtyři skupiny obětí podle vzorce řešení DN:

1. *Akceschopná oběť*, jejímž vzorcem je „rychlý odchod“, hlavní charakteristikou je dostatečná kompetence k samostatnému rozhodnutí, kterou je v rámci poradenského procesu vhodné podpořit.
2. *Konzervativní oběť* s převládajícím vzorcem „nová šance“, příčiny DN spatřují u partnera a věří v možnost nápravy, poradenský proces může mít i párovou podobu.
3. *Oslabená oběť*, vzorec: pokročilé stadium procesu odloučení, předchozí opakované pokusy o řešení, oběť je definitivně rozhodnuta odejít, očekává utvrzení v záměru, poradce napomáhá k realizaci.
4. *Týraná oběť*, vzorcem je ambivalentní vazba na partnera, která je pevná, typická je naučená bezmoc a další příznaky týraného partnera, pro poradce náročná situace, důležitá je práce i s násilnou osobou.

Ve většině vztahů obsahujících násilné jednání vyrůstají také děti. Autorky je označují jako „zapomenuté oběti domácího násilí“. Děti jsou viktimizovány buď přímo, nebo nepřímo. V závěru kapitoly jsou přehledně vymezeny dopady DN na dítě a cíle pomoci.

Již bylo řečeno, že ani profil osoby násilné nelze zásadně simplifikovat. Čítrková dělí pachatele DN do několika typů a zároveň v kapitole „odhalující skrytá tajemství násilníků“ nahlíží bílé místo v klasifikaci násilných partnerek. Vodítkem k posouzení se stává analýza chování v partnerském vztahu. Čtenář je v této části publikace seznamován s obecnou typologií násilných osob. Význam orientačního posouzení osobnosti násilné osoby vidí Čítrková ve zpřesnění odhadu hrozby pokračování, případně při úvahách o vhodné intervenci směrem k násilné osobě.

Od sedmé kapitoly se autoři publikace věnují procesnímu rámci poskytovaných služeb. Ke škodě přehlednosti postrádá mozaika popisovaných činností důkladnější vnitřní diferenciaci. Na úvodní informaci o možné podobě prvního kontaktu s klientem a vymezení důvodů odmítnutí služby IC navazují popisy jednotlivých forem služeb (ambulantní, terénní a pobytové), které zajišťují buď samotná IC, nebo s využitím podpůrné spolupracující sítě návazných institucí. Ve stejné nerozlišené rovině však autoři přibližují dva způsoby práce, konkrétně terapii a právní poradenství, dále obsahují např. význam činnosti IC na poli prevence a vymezují svoji roli při konání případových konferencí. Velká část kapitoly je věnována interdisciplinární spolupráci. Čtivosti napomáhá, že každou z uvedených položek opět obohacuje konkrétní příběh, který je doplněn komentářem. Jednotlivými fázemi celého komplexního procesu od prvotního posouzení, po široké souvislosti řešení, nás přehledně provází kolektiv autorů osmé kapitoly, kterým se podařilo popsat praktické postupy „krok za krokem“ tak, aby se čtenář v tomto procesu dobře orientoval.

Bez nadsázky bych označil tuto část publikace za páteřní. Dočítáme se mimo jiné o rozhodování soudů v otázce předběžného opatření i k tématu odvolání proti PO. Čtenáři se dostává informací k průběhu přípravného trestního řízení a k působnosti státního zástupce. V závěru kapitoly se autoři ještě vyjadřují k možnostem práce OSPOD s rodinou a otevírají téma asistovaného kontaktu násilného rodiče s dítětem, když uvádějí: „Otázkou je, zda v případech, kdy dojde k rozchodu rodičů a máme řešit kontakt násilné osoby s dítětem, musíme vždy a za všech okolností upřednostňovat základní lidská práva rodiče, nebo naplňovat Úmluvu o právech dítěte, podle které má právo na ochranu před jakýmkoli druhem násilí.“ (S. 141.)

Devátá kapitola předkládá „mikropříběhy zpod pokličky“ jednotlivých intervenčních center. Prostřednictvím příběhové kontextualizace autoři doplňují důležité parametry praktických aplikací, které čtenáři umožňují dotvořit si obrázek o širokospektré dynamice práce pracovníků IC. Poslední subtéma této kapitoly se věnuje možnostem práce s násilnými osobami a jako by připravovalo půdu pro následující reflexi hranic možností pracovníků při řešení domácího násilí. Záhy se však širší pojem „hranic“ přetváří v hodnocení jednostranných „limitů“. Metodologicky zde autoři příslušné kapitoly postupují správně, když se pohybují zvláště v referenčním rámci intervenčních center, policie a OSPOD. Především analýza limitů IC má potenciál inspirovat k další práci, kterou mají pracovníci IC ještě před sebou. Však otázka „A co dál?“ je v knize explicitně zprítomněna v jedenácté kapitole.

Na 36 stránkách dvanácté kapitoly nechávají autoři publikace promluvit čísla. Prostor dostává šetření intervenčních center zaměřené na zpětnou vazbu klientů o stavu řešení případů domácího násilí s ambicí získat podněty pro zlepšení dosavadní praxe. Ve druhé části je čtenář seznámen s výzkumem společnosti SocioFactor, který se věnoval otázce „Domácího násilí v pojetí veřejnosti, intervenujících aktérů a ohrožených osob“.

Závěrečná kapitola je již pouze stručným metodickým materiálem. Obsahuje např. praktické návody k vedení „diagnostických“ rozhovorů a přehledové typologické tabulky.

Ač se k tomu autoři blíže nevyjadřují, neboť hlubší filosofická podstata předmětného fenoménu zůstala bez povšimnutí, je kniha ve své podstatě pojednáním o moci a jejím zneužití v kontextu specificky lidského spolubytí a obsahuje nepopiratelný etický rozměr. Ve své recenzi jsem záměrně ponechal stranou některé formální nedostatky publikace, neboť poselství, které si autoři předsevzali, jimi nebylo dotčeno. Souhrnně lze snad pouze připomenout náročnost tvorby díla, na kterém se podílí takové množství autorů, každý se svým vlastním stylem, strukturou myšlenek i zájmů, apod., což se i zde v konečném výsledku odrazilo. Kniha lze doporučit všem profesionálům, kteří se o fenomén domácího násilí zajímají. Přínos publikace pro sociální práci spatřuji především v rovině odborně provedené tematizace tohoto problému.

Michal Klapal,
*Fakulta humanitních studií
Univerzity Karlovy*

Petra Hokr Miholová, Jitka Ondrušková,
David Dohnal:

Ekonomické dopady domácího násilí v oblasti zdraví.

Praha: proFem, o. p. s., 2016.

Společnost provází fenomén domácího násilí coby flagrantního porušování lidských práv. Za uplynulá dvě desetiletí byl tento jev v České republice pojmenován, jeho formy byly konkretizovány a zaneseny mezi trestné činy a řada politiků a političek, jakož i řada nevládních organizací, společně se státem provádějí osvětu, jejímž cílem je předcházení tomuto negativnímu jevu. Přesto nás stále dohání. Při vyřešení jednoho aspektu domácího násilí se objevují nové problémy.

Obecně prospěšná společnost proFem, která se již 23 let věnuje problematice domácího násilí, vydala v tomto roce publikaci *Ekonomické dopady domácího násilí v oblasti zdraví* (Praha, 2016). Vznik studie podpořila Nadace Open Society Fund Praha z programu Dejme (že)nám šanci, který je financován z Norských fondů. Autoři rozpracovali na 76 stránkách jeden z důsledků domácího násilí, který se v předchozí publikaci nazvané *Ekonomické dopady domácího násilí v ČR* (Kamil Kunc a kolektiv, proFem, Praha, 2012) ukázal jako nejvíce zatěžující ekonomický systém státu. Soustředění se na jeden z aspektů, aspekt velmi závažný, který lze kvantifikovat a přenést do řeči čísel, však neznamená, že by se přehlížela skutečnost, že domácí násilí přináší další, penězi nezměřitelné následky. Ty spočívají v osobním neštěstí, rozpadu rodiny, zoufalství, strachu, utrpení lidských bytostí včetně dětí.

Publikace shrnuje výsledky rozsáhlého výzkumu, který probíhal v roce 2014 formou osobního dotazování u 3058 žen v celé České republice. Oběťmi domácího násilí jsou samozřejmě i muži, domácí násilí se projevuje mezi rodiči či prarodiči a dětmi, sourozenci či v jiných

příbuzenských vztazích, avšak více než 90 % obětí domácího násilí jsou právě ženy. Autoři výzkumu, které je třeba za kvalitně odvedený výzkum vysoce ocenit, předjímají, že neměli prostor obsáhnout všechny kategorie osob ohrožených domácím násilím, proto se zaměřili jen na domácí násilí v partnerských vztazích páchané na ženách.

Výzkumu se ujala společnost MindBridge Consulting za součinnosti týmu proFem. Pro účely studie byly připraveny dva dotazníky, hlavní dotazník a zdravotní listy. První dotazník vyplňovaly všechny ženy, druhý jen ty, které se setkaly s domácím násilím a jež se z jeho následků ve sledovaném roce léčily (bylo to 115 žen).

Pro potřeby dotazníkového šetření bylo také nutné určit, co to je domácí násilí, neboť neexistuje ani ve světové literatuře, ani v české jednotlivé definici. Za domácí násilí tedy považují „veškeré akty fyzického, sexuálního, psychického či ekonomického násilí, k němuž dochází v rodině nebo v domácnosti anebo mezi bývalými či stávajícími manžely či partnery, bez ohledu na to, zda pachatel sdílí nebo sdílel společnou domácnost s obětí“ (tato definice plyne z Úmluvy Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí, tzv. Istanbulské úmluvy); a „k domácímu násilí dochází na základě zneužívání moci a kontroly jednou osobou (nejčastěji mužem) nad jinou osobou (obvykle ženou) v kontextu intimního vztahu. Násilí může nabývat mnoha podob, fyzického násilí, psychického násilí a citového vydírání, ekonomické kontroly a izolace oběti, případně omezování jejího pohybu“.

Za zdravotní následky domácího násilí jsou považovány zranění na těle způsobená fyzickými útoky, psychické újmy a psychosomatická onemocnění, dále onemocnění chronická, nemluve o nejzávažnějším následku – smrti oběti.

Zásadní sdělení z výzkumu je, že celkem v ČR zažilo domácí násilí 27,7% dotázaných žen starších osmnácti let, 162 000 žen v roce 2014 vyhledalo v důsledku domácího násilí lékařskou pomoc, v 557 000 případech (45,2%) domácího násilí mezi partnery v minulosti bylo svědkem i dítě (dětí) a náklady veřejného zdravotního pojištění na ošetření a léčbu žen, které prožily domácí násilí, činí 1,850 mld. Kč. Tyto ženy zaplatily z vlastních zdrojů na doplatech za léky a přímých platbách dalších 215 milionů korun českých.

Smyslem publikace, jejímž závěrem byla věnována také konference s mezinárodní účastí na dané téma (konala se 1. června 2016 v Praze), je poskytnout argumentační materiál pro zásadní systémové změny ve zdravotnictví. Zdá se to jako paradox, ale v době dokonalé výpočetní techniky a propracované statistické evidence prakticky všeho není u nás prováděn pravidelný sběr dat zachycujících úrazy a další traumata (i podezření), se kterými se oběti obracejí na zdravotnická zařízení. „*Bobužel, na rozdíl*

od jiných zemí v České republice není prováděn systematický a pravidelný sběr dat o výskytu domácího a genderově podmíněného násilí z úrovně státní správy. Vzhledem k tomu, že státní správa nemá dostatečné a relevantní informace, není pak schopna přijímat efektivní příslušná opatření na celostátní úrovni,“ uvádí v předmluvě publikace ředitelka o. p. s. proFem Jitka Poláková.

Provedený průzkum je tedy významným posunem kupředu, kdy všechny zainteresované subjekty, státní orgány a organizace, policie, soudy, zdravotnická zařízení, zdravotní pojišťovny atd. tak mohou získat zcela konkrétní představu, jak domácí násilí zatěžuje veřejné rozpočty. Autoři formulují také doporučení zdravotnickému sektoru, aby se problematika domácího násilí propříště lépe podchytila a obětem bylo efektivněji pomoheno. Hokr Miholová, Ondrušková a Dohnal například doporučují zajistit systematické vzdělávání zdravotnického personálu v dané problematice, dodržovat elementární pravidla kontaktu s obětí (konzultovat s ní v soukromém prostředí, zajistit ucelenou pomoc, zdokumentovat zranění, zajistit pro oběti dostupnou psychoterapii a odbornou psychologickou a psychiatrickou pomoc hrazenou ze zdravotního pojištění aj.).

Právě zde spatřuji eminentní přínos pro sociální práci, resp. sociální pracovníky a pracovnice, kteří – byť se nemuseli dosud v praxi ani soukromém životě setkat s projevy domácího násilí – lépe pochopí, o jak závažný fenomén se jedná. Nejde tedy o problém jednoho páru či jedné rodiny, problém, který „zůstává doma za zavřenými dveřmi“, nýbrž jde o problém celé společnosti, a proto je nutné napnout síly více subjektů, včetně legislativy, k jeho minimalizaci a také spravedlivému potrestání viníků (agresorů).

Závěrečná kapitola publikace se věnuje kauzistice dopadů domácího násilí na zdravotní stav obětí. Příklady klientek azylového domu neziskové organizace ACORUS, Intervenčního centra v Ústí nad Labem a obecně prospěšné společnosti proFem přibližují osudy tří žen včetně konkrétních projevů jejich fyzického a psychického týrání.

Monika Hoření

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte, prosím, paní Olgu Cídlou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 6/2016:

O čem se mluví

Esej

Daniela Květenská diskutuje potřeby obětí trestných činů

Reflexe

Tomáš Kellner a Milada Lázníčková analyzují potřebnost projektu „Proč zrovna já? II“

Rozhovor

Lenka Hodková a Martin Mach reflektují spolupráci Intervenčního centra a Policie České republiky

Esej

Radka Janebová diskutuje kontroverze v oblasti ekonomického násilí mezi partnery

Inspirace pro praxi

Profil

Představujeme tři inspirativní neziskové organizace: HANA, Jako doma a Žena v tísní

Reflexe

Mariana Kováčová zvažuje, zda na Slovensku je funkční systém ochrany obětí domácího násilí

Zpráva z výzkumu

Jana Barvíková a Jana Paloncyová informují o výsledcích výzkumu, který probíhal v rámci projektu Tři pilíře bezpečí

Fakta, legislativa, dokumenty

Expertiza

Právníčka Marcela Tomaščáková pojednává o problematice oznamovací povinnosti

Expertiza

Eva Hurychová hodnotí výsledky z výzkumů dalších příčin domácího násilí

A další dva texty. Online publicistika bude postupně zveřejňována v průběhu ledna až března 2017.

www.socialniprace.cz

aktuální zprávy
pozvánky na konference
zajímavé výzkumy
ankety k tématům čísel
duely osobností
záznamy přednášek odborníků

nabídka zaměstnání v oboru
pozvánky na vzdělávací akce
disertace a jiné diplomové práce
možnost založení vlastního blogu
informace o školách sociální práce
nabídka publikací

on-line prodej a distribuce časopisu

- databáze placených čísel
- časopis k dispozici pro PC, Mac a mobilní zařízení s iOS nebo Android
- po nabití kreditu je časopis k dispozici téměř okamžitě
- platby kartou, systémem Paypal či pomocí SMS
- dostupnost zakoupeného čísla časopisu je garantována po dobu dvaceti let

www.floowie.com/cs/avsp

on-line diskuse, ankety a aktuální zprávy

- distribuce aktuálních informací
- zprostředkování zajímavých akcí
- výzvy k diskusi a účasti v anketách

www.facebook.com/socialniprace

on-line videa a záznamy přednášek

- zprostředkování přednášek osobností sociální práce, sociální politiky, sociologie apod.
- prostor pro šíření zpráv prostřednictvím videa

www.youtube.com/user/socialniprace

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Anotace čísla 2/2017

Uprchlíci a sociální práce
Refugees and Social Work

Migrácia je proces, kedy jednotlivci i celé skupiny osôb z rôznych dôvodov opúšťajú svoje domovy. Súčasná mobilita ľudí je vyššia ako kedykoľvek predtým v novodobej histórii. UN DESA odhaduje, že v súčasnosti je vo svete okolo 244 miliónov medzinárodných migrantov. V prípade, že by medzinárodní migranti založili štát, vytvorili by po Číne, Indii, USA a Indonézii piatu najľudnatejšiu krajinu sveta. Inak povedané, jedna z 30 osôb vo svete je v súčasnosti migrant, ktorý žije za hranicami svojej krajiny pôvodu. Veľkú skupinu migrantov tvoria utečenci, ktorí nedobrovoľne odchádzajú zo svojej krajiny, pretože sú prenasledovaní, alebo je v krajine zlá politická situácia a vojna. Popri nich ešte žije množstvo vnútorne vysídlených osôb, teda ľudí alebo skupín ľudí, ktorí sú nútení opustiť svoje domovy alebo miesto obvyklého pobytu, a to najmä v dôsledku ozbrojeného konfliktu, porušovania ľudských práv alebo prírodných alebo človekom spôsobených katastrof, ale ktorí neprekročili medzinárodné uznávané štátne hranice.

Veľká migračná vlna, ktorá zasiahla a stále zasahuje Európu, priniesla problematiku migrácie a utečencov do „žiaru reflektorov“ médií a do každodenných debát obyvateľov. Pozorujeme, že čím viac je silnejšia politická debata na túto tému, tým menej je počut odbornú debatu. Atmosféra v Európe sa postupne mení: od eufórie a Willkomenskultur po regulácie azylového práva a verbálne deklarácie neprijímania ďalších migrantov.

Ako sme už uviedli vyššie, až 244 miliónov ľudí bolo nútených z rôznych dôvodov opustiť svoje domovy a krajiny. S ohľadom na to je však pozoruhodné, že vedci sociálnych vied všeobecne zanedbávajú štúdie a výskumy orientované na utečencov.

Možno je na mieste sa pýtať, prečo je tomu tak. Môže to súvisieť aj s tým, že v mnohých mysliach sú utečenci považovaní za prístahovalcov, pričom len veľmi ťažko vieme v rámci nich rozlišovať, a to sa netýka len laickej verejnosti, ale aj odbornej verejnosti. Alebo by to mohlo byť spôsobené aj

náročnosťou samotnej oblasti výskumu, ktorá zahŕňa multidisciplinárny prístup, ktorý akademici majú tendenciu do istej miery odmietat? Vníname tu viacero dôvodov, prečo výskum v oblasti utečenectva nie je tak frekventovaný, ako by si práve dnes zaslúžil.

V tejto situácii je potrebné, aby komunikovala aj sociálna práca zo svojho aspektu. Vychádzajúc z globálnej definície sociálnej práce, odkazujúc na zásady sociálnej spravodlivosti, ľudských práv, kolektívnej zodpovednosti a na rešpektovanie rozdielnosti, sociálna práca odborne a profesionálne pomáha osobám, ktoré sa vyskytnú v núdzi. Sociálna práca musí prízvukovať, že ak chce niekto utečencom pomôcť, musí v nich v prvom rade vidieť ľudí, seberočných ľudí, až potom ich núdzu a potreby.

Prípravované číslo časopisu prichádza práve v období, kedy problematika utečencov a migrantov prichádzajúcich do Európy je skloňovaná vo všetkých európskych jazykoch a je zjavné, že ešte nepoznáme odpoveď na otázku ďalšej podoby, usporiadania a celkovej budúcnosti „starej Európy“.

V čísle sa chceme venovať metódam sociálnej práce s utečencami, prípadne migrantmi, údajom z najnovších výskumov v oblasti nedobrovoľnej a nútenej migrácie, ako aj argumentom, prečo má spoločnosť a sociálna práca chrániť utečencov. Naším zámerom je pozrieť sa na problematiku utečenectva v globálnom chápaní a vyhnúť sa vplyvu udalostí, ktoré sa v Európe udiali alebo len udejú. Budeme radi, keď si autori článkov položia otázku „Čo môže sociálna práca urobiť pre utečencov?“, ale nezabudnime aj na otázku „Čo urobí alebo ako ovplyvní prítomnosť utečencov sociálnu prácu?“ Od autorov očakávame viac ako iba popis azylovej procedúry. Zaujímá nás aj kritická reflexia integračných programov. Redakcia i editorka uvítajú akademické state, ale aj publicistické texty z praxe, zamerané na túto veľmi aktuálnu tematiku.

*Doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD.,
editorka čísla*

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zaslání příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práce. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Studentské práce procházejí jedním recenzním řízením. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvku odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyzooměn nejpozději do šesti měsíců od data obdržení statí.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovenský ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. Vlastní text** (rozsah maximálně 10 000 slov).
- VII. Seznam citované literatury:** Autorů žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy:** Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestrannosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiat nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexovaný. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Přetisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Student works are subject to single review process. Academic and student works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within six months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. Keywords** in English.
- IV. The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

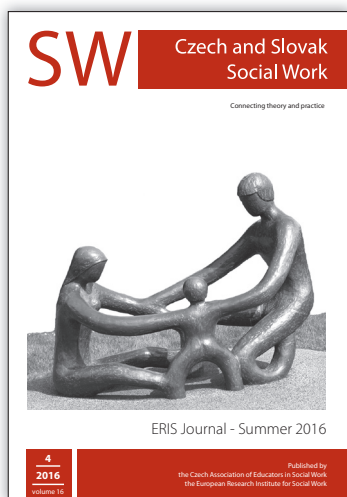
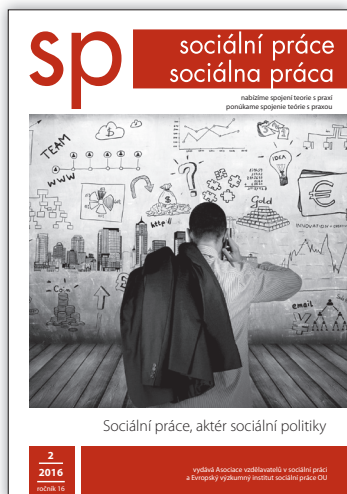
Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1) the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2) bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at HYPERLINK "<http://www.socialniprace.cz>".

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniprace.cz